

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

На правах рукопису

ЛІСІН ДМИТРО СЕРГІЙОВИЧ

УДК 94(415):[316.42:316.47(=1:3)]“07/09”

**ВПЛИВ ВІКІНГІВ НА РОЗВИТОК ІРЛАНДСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
В КІНЦІ VIII – X ст.**

07.00.02. Всесвітня історія

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник
Войтович Леонтій Вікторович
доктор історичних наук, професор

Львів – 2015

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Історіографія та джерельна база дослідження	9
1.1 Зарубіжна та українська історіографія	9
1.2 Огляд джерел	26
РОЗДІЛ 2. Методологічні засади дослідження	32
РОЗДІЛ 3. Військово-політичний вплив вікінгів	42
3.1 Соціо-політична та релігійна ситуації в Ірландії та Скандинавії напередодні епохи вікінгів	42
3.2 Роль вікінгів в міжусобних війнах ірландських королівств IX – початок XI ст.	56
3.3 Вікінги та військова справа в Ірландії	71
РОЗДІЛ 4. Вплив вікінгів на культурно – релігійне життя Ірландії	87
4.1 Особливості культурного розвитку Ірландії напередодні епохи вікінгів	87
4.2 Етнічні і культурні зв'язки вікінгів та ірландців у VIII – XI ст.	98
4.3 Відносини вікінгів і християнської Церкви в Ірландії	111
РОЗДІЛ 5. Вплив вікінгів на соціально-економічне життя Ірландії	127
5.1 Місце вікінгів в свідомості ірландського суспільства кін. VIII – поч. IX ст.	127
5.2 Вплив вікінгів на соціальне становище Ірландії	140
5.3 Місце вікінгів в економічному житті Ірландії	151
ВИСНОВКИ	166
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	171
ДОДАТКИ	193

ВСТУП

Актуальність теми. Наприкінці VIII – початку IX ст. в історії Західної Європи розпочався новий етап, який в історіографії прийнято називати “епохою вікінгів”. У ранньому Середньовіччі на території Західної Європи відбувався процес інституційного утворення держав, населення яких зіткнулося з регулярними грабіжницькими нападами скандинавів. Вікінги (яких літописні традиції різних країн ідентифікують як *норманів, данців, варягів*) дестабілізували ситуацію в Західній Європі, спричинили великі руйнування та зрушення не лише на заході, але й на півдні та сході континенту. Завдяки цьому образ скандинавів як кривавих розбійників, варварів та язичників міцно утвердився в європейському світогляді і переважно залишається незмінним до нині, підкріплюючись масовою культурою.

Разом із тим поява вікінгів на цих теренах була не лише джерелом руйнувань та занепаду. Поступово асимілюючись із місцевим населенням, скандинави приносили в життя країн Західної Європи свій побут, традиції та звичаї. Завдяки їх обізнаності в морській справі на півночі континенту поживляється торгівля. Правителі країн, які зіткнулись з норманами, почали переймати досвід скандинавів і у військовій справі. Такі запозичення наводять на думку про хибність однозначно критичного ставлення до норманів, а також про необхідність перегляду образу вікінгів, їх здобутків та місця в сучасній історичній науці.

Серед всіх країн, що контактували з вікінгами, особливе місце займає Ірландія. Цьому сприяла низка факторів, зокрема:

– географічне розташування (на той час Ірландія знаходилась на краю відомого в Європі світу. Мало того – це є острів, який був відірваний від континенту. Це ускладнювало комунікацію з сусідами, що призвело до формування політичних та культурних особливостей регіону);

– культурні особливості (через брак контактів із континентом в Ірландії довгий час зберігалась унікальна культура, як сформувалась на основі місцевої язичницької

релігії, а сам острів залишився поза впливом Римської імперії, що не було притаманно для решти Західної Європи);

– релігійна самобутність (ізолюваність від континенту та наявність власної культурної традиції вплинули в Ірландії на християнство, яке прийшло сюди в V ст. Воно набуло особливих рис, характерних для регіону, в наслідок чого на острові сформувалась так звана Кельтська, або Ірландська Церква).

Ці фактори вирізняли контакти вікінгів із Ірландією з поміж інших відносин. Їх дослідження дозволить побачити скандинавів з іншої сторони.

Актуальність дослідження теми посилюється також тим, що до середини ХХ ст. Ірландія перебувала в політичній залежності від Великобританії, що стало важливим фактором розвитку історичної науки на острові в ХІХ – на початку ХХ ст. Питання давньої історії Ірландії, зокрема проблема вторгнення вікінгів, стали підґрунтям для політичної пропаганди, яка полягала в тому, що британські історики намагались всіляко довести, що захоплення Ірландії Англією було позитивним для розвитку острова явищем. Наслідки такої пропаганди можна спостерігати і в сучасній науці. З огляду на це досі існує потреба об'єктивного та неупередженого вивчення цивілізаційних контактів скандинавів і ірландців.

Аналіз окресленої в дисертації проблеми сприяє переоцінці застарілих поглядів на соціально-політичну, економічну та культурну діяльність вікінгів в Західній Європі. Окрім цього багатовекторний характер роботи дозволяє краще осягнути суть проблеми, місця та ролі норманів у різних сферах життя ірландського суспільства, а також виокремити та проаналізувати причини і характер змін, що відбулись на острові в період Раннього Середньовіччя.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до науково-дослідницької теми “Середньовічна Європа, Візантія, Русь: політичні, економічні та культурні зв'язки ІХ – ХІV ст.” (номер державної реєстрації 0105U4004934; 01.01.2015 – 31.12.2017), яка виконується на кафедрі історії середніх віків та візантиністики Львівського національного університету імені Івана Франка.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є аналіз ступеня впливу вікінгів на ірландське суспільство кінця VIII – Х ст. і визначення

його характеру та особливостей на підставі наративних джерел ірландського, скандинавського, англійського та франкського походження, а також іконографічних джерел та статистичних даних археологічних розвідок на теренах Британських островів та Скандинавського і Ютландського півостровів. Відповідно до вказаної мети завданнями дисертаційної роботи є дослідити:

- політичні передумови, що склалися на теренах Ірландії та Скандинавії напередодні епохи вікінгів;
- місце вікінгів в міжусобній боротьбі ірландських королів на політичне життя острова у кінці VIII – X ст.;
- особливості культурного розвитку Ірландії напередодні епохи вікінгів;
- специфіку культурно-релігійних відносин вікінгів і ірландців в кінці VIII – X ст.;
- характер та наслідки діяльності вікінгів в економічному житті Ірландії в окреслений період;
- роль вікінгів у формуванні соціального складу ірландського суспільства в Ранньому Середньовіччі;
- місце вікінгів в суспільній свідомості населення ранньосередньовічної Ірландії.

Об'єктом дослідження є вплив вікінгів на ірландське суспільство кінця VIII – X ст., взаємодія та взаємосуперництво двох етносів.

Предмет дослідження – особливості відносин вікінгів та ірландців в суспільно-політичній та культурно-релігійній сферах, зв'язки правлячої еліти скандинавів з ірландськими династіями, контакти норманів із церковними інституціями та ієрархією, соціальні групи ірландського суспільства, що зазнали впливу вікінгів в IX – X ст., особливості ставлення місцевого населення до скандинавів в епоху вікінгів, економічні зв'язки Ірландії та Скандинавії.

Хронологічні рамки дисертації охоплюють кінець VIII – X ст. Нижня межа зумовлена початком грабіжницьких нападів скандинавів на Ірландію наприкінці VIII ст. і початком епохи вікінгів на острові. Верхня межа визначена тим, що до

кінця X ст. відбулось поступове зменшення активності скандинавів в країні завершився процес їх глобальної асиміляції із місцевим населенням.

Географічні рамки дослідження обумовлені визначеними завданнями роботи і охоплюють терени Британських островів, Скандинавського, Ютландського півостровів та ареал проживання норманів у Північній Європі.

Наукова новизна роботи. Вперше:

– в українській історіографії здійснено спробу комплексного дослідження впливів вікінгів на суспільний розвиток ранньосередньовічного ірландського суспільства;

– введено до наукового обігу в українській науці низку писемних джерел ірландського походження: Анналі Ульстера, Анналі Чотирьох майстрів, Анналі Клонмакнойса, Фрагментарні аннали Ірландії, Хроніку скоттів, Анналі Лох Ке, сагу «Війна ірландців та іноземців», комплекс ірландських міфів «Книга захоплень Ірландії»;

– дано критичну оцінку впливу міфологічної традиції ірландців на витоки формування суспільної верстви галл-гойделів;

Уточнено:

– уявлення про роль скандинавів у розвитку ранньосередньовічної Європи та їх місце в європейській свідомості;

– витоки формування усталеного образу скандинавів в ментальності середньовічного населення Ірландії;

– роль язичницьких вірувань на формування світогляду ранньосередньовічних ірландців;

Набуло подальшого розвитку:

– дослідження релігійних контактів норманів із населенням Ірландії;

– теорія про те, що вплив вікінгів на розвиток ірландського суспільства не носив виключно деструктивний характер, а був багаторівневим і включав в себе як негативні, так і позитивні наслідки.

Практичне значення роботи. Отримані результати формують базу для подальшого дослідження впливу вікінгів на розвиток європейських країн у ранньосередньовічний період. Вони також стануть корисними при написанні монографій та узагальнюючих праць, довідникових та енциклопедичних статей, укладанні навчальних та навчально-методичних посібників, підготовки спеціальних курсів з історії середніх віків.

Апробація результатів дослідження. Проміжні результати роботи та окремі розділи дисертації обговорено на засіданнях кафедри історії середніх віків та візантиністики Львівського національного університету імені Івана Франка, а також оприлюднено у виступах на:

– 66-тій Міжнародній конференції «Каразінські читання» (25 – 28 квітня 2013 р., Харків); – Звітній науковій конференції викладачів історичного факультету (5 – 6 лютого 2014 р., Львів);

– Всеросійській з міжнародною участю науковій конференції молодих вчених “Європа в середніх віках і ранньому Новому часі: суспільство, влада, культура” (2 – 3 грудня 2014 р., Іжевськ);

– Звітній науковій конференції викладачів історичного факультету (4 – 5 лютого 2015 р., Львів);

– XXVII міжнародній науковій конференції “Допоміжні історичні дисципліни і джерелознавство: сучасні дослідження і перспективи розвитку” (9 – 11 квітня 2015 р., Москва).

Публікації. Результати дослідження опубліковано в семи статтях у фахових виданнях:

1. Лисін Д. Українська та зарубіжна історіографія про вплив вікінгів на розвиток ранньої державності у сусідніх народів на прикладі ірландського суспільства / Д. Лисін // Княжа доба. – Львів, 2013. – Вип. 7. – С. 246–255.

2. Лисин Д. С. Образ викингов в ирландской литературе IX – XI вв. / Д. С. Лисин // *Rossica antiqua*. – Санкт-Петербург, 2014. – № 2/8. – С. 3–22.

3. Лісін Д. Вплив вікінгів на розвиток ірландського суспільства: проблеми історіографії / Д. Лісін // Каразінські читання (історичні науки). Тези доповідей 66-ї Міжнародної наукової конференції. – Харків, 2013. – С. 73–74.

4. Лисин Д. Вопрос религии во взаимоотношениях викингов и ирландцев в конце VIII – начале XI вв. / Д. Лисин // Вестник Удмуртского университета. История и философия. – Ижевск, 2015. – Вып. 1. – С. 126–133.

5. Лисин Д. С. К вопросу о влиянии викингов на литературную традицию Ирландии в конце VIII – XI вв. / Д. Лисин // Европа в Средние века и раннее Новое время: общество, власть, культура. – Ижевск, 2015. – С. 115–120.

6. Лисин Д.С. Проблема влияния викингов на ирландское общество конца VIII – начала IX в зарубежной и российской историографии / Д. Лисин // Вспомогательные исторические дисциплины и источниковедение: современные исследования и перспективы развития. – Москва, 2015. – С. 292–294.

7. Лісін Д. Сліди впливу вікінгів на ірландську культуру / Д. Лісін // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2015. – № 27. – С. 78–84.

Структура дисертації. Виходячи із зазначених мети та завдань структура даної роботи побудована за проблемним принципом і складається з наступних складових: вступ, п'ять розділів, висновки (171 стр.), список використаних джерел та літератури (249 позицій), додатки (С. 195–212).

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Зарубіжна та українська історіографія

Діяльність вікінгів в різних частинах Європи є однією з ключових подій, що сталися в ранньому Середньовіччі. Ірландія не стала в цьому плані винятком, однак довгий час політична ситуація в цій країні мала низку особливостей, які в подальшому вплинули на дослідження зазначеної проблеми. Довгий час Ірландія перебувала в складі Великобританії, тому і її історія розглядалась як частина імперської історії. Розробка проблематики велась виключно відповідно до політичних інтересів Великобританії, що загалом негативно позначилось на ірландській історіографії. Тим не менше, в процесі дослідження історії цієї країни відбулися ґрунтовні зміни.

В історичній науці у Великобританії в ХІХ ст., як і в європейській історіографії в цілому, широку популярність набуває позитивістська модель історіописання. Її особливістю стало те, що робота з джерелами визначалась як основний критерій фаховості історика. Відповідно до цього, в Ірландії розпочалась активна робота із їх опрацювання. Результатом цього стала публікація анналів та хронік, які в подальшому стали безпосередніми джерелами до вивчення проблеми взаємодії вікінгів та ірландського суспільства. Результатом цієї роботи дослідників стала перша публікація у 1846 році “Анналів Чотирьох Майстрів” в перекладі англійською мовою під редакцією ірландського філолога Оуена Коннелла. Десятьма роками пізніше за підтримки Ірландської Королівської Академії та Трініті Коледжу в Дубліні переклад цих анналів було опубліковано вдруге під редакцією Джона О’Донована. У його ж перекладі в 1860 році було видано “Фрагментарні Аннали Ірландії”. На цьому публікація джерел не закінчилася і у 1866 році в Дубліні під редакцією Уільяма Хеннессі вийшов переклад «Хроніки скоттів», а у 1887 році – “Анналів Ульстеру”. Паралельно із цим в самій Великобританії починають видаватися джерела до історії Англії, які в подальшому дозволили докладніше

вивчити історію Ірландії у період раннього Середньовіччя. В 1884 році британський дослідник Чарльз Холідай видав монографію, в якій на основі англо-нормандських джерел виклав історію скандинавського Дубліну [151].

Поява такої кількості доступних матеріалів сприяла росту зацікавленості історією країни, що стало однією з причин появи у 1893 році “Гельської ліги” та руху гельського відродження, спрямованих на збереження і розвиток ірландської мови та літератури, до якої залучилися і вчені. Поступово дослідження різних питань історії країни набувають більшого значення в контексті національного відродження, проте політична залежність Ірландії від Великобританії залишається важливим фактором розвитку історичної науки на острові.

В той же час, в самій Скандинавії, батьківщині вікінгів, питання вторгнення останніх в Ірландію не набуло розвитку і часто розглядалось в рамках діяльності вікінгів на континенті в цілому. Зокрема, в 1835 році виходить праця шведського дослідника Андреса Магнуса Стрінгольма “Походи вікінгів, державного устрою, вдачі та звичаїв стародавніх скандинавів” [234], де він досліджує природу та політичну історію походів вікінгів в Європі і лише в загальних рисах згадує зіткнення скандинавів із ірландцями в контексті їх нападів на Британські острови. В 1896 році вийшла книга норвезького історика Лоренца Вогта «Дублін як норвезьке місто» в якій автор прослідкував роль міста в політичному житті Ірландії [239]. В цілому, варто зазначити, що негативною ознакою в період кінця ХІХ – початку ХХ ст. в скандинавській історіографії проблеми відносин вікінгів і ірландців було те, що дослідники не ставились до джерел критично. Так, провідний норвезький спеціаліст з історії епохи вікінгів Александр Баг з повною довірою ставився до низки псевдо-історичних творів ірландського походження, таких як «Війна ірландців та іноземців» [167, р. 157]. Саме тому найбільш значимі результати історик досягнув при вивченні не політичної, а економічної та соціальної історії міст норманів наприкінці епохи вікінгів в Ірландії. Зокрема він є автором ґрунтовного дослідження торгівельних відносин Дубліна і Брістоля [103]. Поряд із цим він був одним з перших дослідників, хто підкреслював, що поселення вікінгів продовжували існувати і після битви при Клонтарфі 1014 року, що не той час відкидалось багатьма вченими.

Дискусії навколо питання діяльності норманів в Ірландії набули розвитку на початку ХХ ст. Так, частина істориків, що стала на захист версії норманського захоплення острова, зазначала, що вторгнення вікінгів було сприятливим для ірландського суспільства і показало народу переваги єдиної королівської влади. На противагу їм політик і історик Ед Мак-Нейл, якого вважають одним з перших дослідників давньої історії країни, активний член “Гельської ліги”, доводив, що ірландська нація не лише вистояла, а й змогла інтегрувати вікінгів у своє суспільство [167, р. 159]. В своїх дослідженнях він, спільно із швейцарським лінгвістом Рудольфом Турнейzenом, головно зосереджував увагу на історії права та природі королівської влади на острові.

Окремі аспекти відносин вікінгів із гелльським населенням досліджував британський історик Джордж Хендерсон. Зокрема, в своїй праці “Норвезький вплив на кельтську Шотландію” [157] він докладно розкриває проблему взаємодії шотландців і вікінгів в сфері культури та мови. Дослідник проводив паралелі між скандинавськими сагами та сюжетами шотландських легенд, вказуючи на їх спорідненість [157, р. 70]. Питанню ролі постаті св. Патрика в історії країни присвятив свою працю ірландський дослідник Джон Багнел Бьюрі [105]. В подальшому ця праця витримала не одне перевидання і залишається актуальною і нині. У 1912 році Дж. Дженінгс [174] підняв питання торгівельних відносин норманського міста Вотерфорд із ірландцями. В 1921 році вийшла комплексна праця Сеумаса МакМануса “Історія ірландської раси”, в якій автор окрему увагу приділив і питанню відносин вікінгів з ірландцями. Зокрема він дослідив соціальні впливи скандинавів на місцеве населення. Згодом праця була перевидана [184]. Серед наукових здобутків того періоду варто також згадати працю Енн Уолш “Відносини Скандинавії і Ірландії протягом епохи вікінгів” [245], яка вийшла у 1922 році. В ній автор присвятила увагу контактам вікінгів із ірландським населенням, зокрема питанням релігійної та культурної взаємодії двох народів, які є важливими для розуміння ситуації, що склалась в Ірландії в епоху вікінгів. У 1938 році вийшла праця датського вченого Альбертуса Годхейра «Ірландська і норманська традиції про битву при Клонтарфі» в якій було піддано критичному аналізу сагу «Війна

ірландців та іноземців» [144]. В ній автор дійшов висновку, що переважна більшість відомостей, що збереглись про ці битви є швидше легендарним ніж історичними. Цікаве дослідження відображення битви при Клонтарфі в літературі представив у 1943 році Колм О Лохлейн [208]. Свій доробок він базував на аналізі середньовічної ірландської поезії.

Окремі аспекти ірландо-скандинавських відносин епохи вікінгів були обговорені на Міжнародному конгресі кельтологів в Дубліні у 1959 році, результати якого були опубліковані трьома роками пізніше. Зокрема, проблему правових відносин підняв дослідник Деніел Ентоні Бінчі. Його внеском у дослідження давньої історії Ірландії стала публікація у 1978 році шеститомного збірника юридичних текстів “*Corpus Iuris Hibernici*” [113]. Це дало стимул для подальшого дослідження давньоірландського права.

В цей час також розпочав свою наукову діяльність один з провідних сучасних дослідників нормано-ірландських стосунків Доннхад О’Коррен. Він є автора таких праць, як: “Ірландія перед норманами” [195], “Ірландський закон і канонічне право” [196], “Жінка і закон в ранній Ірландії” [200] та “Іноземні зв’язки та домашня політика: Кіллало і Уі Бріан в агіографії XII ст.” [194]. Саме Д. О’Коррен висловив думку, що вікінги поступово стали силою у міжусобній боротьбі ірландських королів. Фактично, його підхід повернув дослідження до базового питання: чи існував вплив вікінгів на Ірландію взагалі [167, р. 167]? У своїй статті “Вікінги в Ірландії та Шотландії в IX ст.” [199] на основі анналів та саг історик переосмислив роль скандинавів у регіоні, дійшовши висновку, що більшість нападів на Ірландію у IX ст. було здійснено не з Норвегії чи Данії, а винятково з Шотландії. На основі лінгвістичного аналізу дослідник доводив, що Лотленд або Лохлейн, місцевість, яку згадують автори ірландських анналів як країну вікінгів, знаходилася на західному узбережжі Шотландії включно із сусідніми островами. На його думку, вже на середину століття шотландські вікінги стали потужним військово-політичним утворенням із власною династією, не пов’язаною зі Скандинавією. Такі висновки дослідника змінили уявлення про походи вікінгів в Ірландію в цілому.

Окрім того, він піддав сумніву деякі джерела до походження Дублінської династії, зокрема – саги. Так, Д. О'Коррен погодився з ідеєю іншого британського дослідника Пітера Соєра, що "Сага про Інґлінґів" – одне з джерел до проблеми династичного зв'язку Ірландії і Норвегії – не є повністю правдивою історією Скандинавії X–XI ст., а включає багато переплутаного матеріалу з різночасових ранніх саг, який редактори намагалися звести в єдине ціле. Так само, спираючись на власні дослідження, він піддав критиці ірландську сагу "Війна ірландців та іноземців", яка до того була одним з найважливіших джерел до політичної історії протистояння вікінгів та ірландців.

В 1967 році у своїй комплексній праці з історії кельтських країн Майлз Діллон та Нора Чедвік торкнулись проблеми релігійної ситуації в Ірландії. Зокрема вони зосередили увагу на організації церковної влади в країні в ранній період. Автори дійшли висновку, що, не зважаючи на існування єдиної церковної ієрархії, Ірландська Церква V – VIII ст. за своєю суттю залишалася децентралізованою [48, р. 213].

Інтенсивна розробка проблематики відносин скандинавів і ірландців в епоху Середньовіччя призвела до зростання міжнародної зацікавленості в цьому питанні. З кінця 1960-х років дискусії навколо історії вікінгів у Ірландії почали виходити за межі острова. В 1969 р. з ініціативи данського журналу "Середньовічна Скандинавія" відбулось обговорення тези Пітера Соєра про дві епохи вікінгів на Британських островах [167, р. 166]. Його ідея полягала в тому, що походи вікінгів у IX ст. були зумовлені нестачею землі в перенаселеній Скандинавії, натомість походи X–XI ст. організовані елітою вікінгів, яка хотіла отримати нові прибутки. У ході дискусії ірландський нумізмат Майкл Доллей зробив припущення, що в Ірландії упродовж епохи вікінгів відбувся перехід від нападів з Норвегії до нападів з Британських островів, таким чином він підтримав ідею Д. О'Коррена про перехід ініціативи в нападах до шотландських вікінгів.

Поряд із цим західноєвропейські дослідники починають звертатися до низки інших проблем, зокрема питання мистецтва. Ґрунтовним доробком в цій сфері є праці французької дослідниці Француази Енрі, в яких вона дала ґрунтовну оцінку

розвитку ірландського мистецтва від найдавніших часів до епохи нормандського завоювання [158 – 169]. В цей час продовжують виходити комплексні праці з історії Ірландії. Так в 1972 році вийшла праця «Коротка історія Ірландії» Марії О'Брайан [193]. Науковці також продовжують працювати над обробкою джерел. Зокрема в тому ж році вийшла праця Кетлін Хьюз присвячена джерелам до історії раннього християнства в Ірландії [171].

В 1973 році в Дубліні відбувся Сьомий конгрес вікінгів в якому взяли участь дослідники з Британських островів та Скандинавії. Серед них варто виокремити доробки Родеріка Вальтера МакТурка [188], Девіда Гріна [147], Ліам де Паор [210] та Магне Офтедал [207]. Серед тем, які вони підняли на конференції були: скандинавська топоніміка в ірландських власних назвах, образ Рагнара Лодброка в ірландських анналах, скандинавські впливи на Ірландію, а також питання археологічних досліджень періоду епохи вікінгів. У 1976 році результати цієї конференції були опубліковані в збірнику “Праці сьомого Конгресу вікінгів” під редакцією Бйорна Альмквіста та Денніса Гріна.

В 1975 році під редакцією Бріана О Кува вийшов збірник статей «Вплив скандинавських вторгнень на кельтомовні народи у 800 – 1100 рр.» в якій було опубліковано низку доробків, присвячених питанню культурної взаємодії вікінгів із ірландцями. Зокрема, Проінсас Мак Кана проаналізував вплив норманів на розвиток кельтської літератури [183], а Ф. Енрі охарактеризувала наслідки впливу вікінгів на ірландське мистецтво [162].

В 1977 році на сторінках журналу “Saga-Book” британський дослідник Альфред Сміт підняв питання ідентифікації вікінгів на сторінках ірландських хронік [232]. Зокрема, він цікавиться питанням використання в анналах термінів *finngaill* (темні іноземці) та *dubgaill* (світлі іноземці). Аналізуючи переклади різних хронік (наприклад, переклад «Анналів Клонмакнойса») і співставляючи їх із історичними подіями, дослідник доходить висновку, що ці терміни означають окремі групи вікінгів, що з'являлися на острові в різний час і були різними за національністю. Так, “темними”, на його думку, були норвезькі вікінги, які першими здійснювали напад на Ірландію, натомість “світлі” – датчани, що прибули на острів

після 851 року [232, р. 115]. В цьому ж році вийшла його праця, присвячена політиці скандинавських королів на теренах Британських островів в середині IX ст. [230].

З 1960-х років в значній мірі збільшилися археологічні дослідження, результати яких пізніше були залучені вченими в розробку проблеми. Так, впродовж 1962–1981 роках, вчені в Дубліні провели низку розкопок, які дозволили збільшити джерельну базу для вивчення давньої історії Ірландії. Пізніше ці результати були опубліковані Ірландською королівською академією в серії “Розкопки середньовічного Дубліна 1962 – 1981”. Серед дослідників, які займаються цією проблематикою варто згадати Джона Бредлі, Клер Делі, Мартіна Комея, Томаса Фанінга. Окрему увагу в археологічних дослідженнях було приділено ювелірному мистецтву та монетній справі в Ірландії в епоху вікінгів. Так в 1974 році Річард Холл опублікував статтю “Список монетних знахідок епохи вікінгів з Ірландії” [152], в якій систематизував і описав монети, знайдені на острові. На основі археологічного матеріалу зв’язки ірландських та шотландських ювелірів прослідкував британський дослідник Річард Уорнер [243]. Над класифікацією ірландських гребінців працював куратор Національного Музею Ірландії Мейред Данлев [131]. Його даними науковці користуються і сьогодні. Отримані археологічні дані привернули увагу науковців до питання торгівлі вікінгів в Ірландії. Так, у 1986 році Пітер Холм присвятив свою працю проблемі работоргівлі в Дубліні [168]. Вагомий внесок в історію дослідження взаємовідносин вікінгів і ірландців зробив ісландський науковець Гіслі Сігурдсон. В 1988 році вийшла його праця, в якій історик, на відміну від багатьох своїх колег, взяв зворотній напрям дослідження і порушив питання вплив ірландців на життя Ісландії [223]. Цікаве дослідження фактору імен у відносинах між ірландцями та скандинавськими поселенцями здійснив історик Бріан О Кув [204]. Міжетнічні зв’язки вікінгів із іншими народами Британських островів знайшли своє відображення також і в доробку П. Уоллеса [241]. В 1987 році вийшла нова праця А. Сміта, в якій він продовжив своє ґрунтовне дослідження нормандських держав в Британських островах. В своїй новій праці історик зосередив увагу на зв’язках скандинавського Йорку із Дубліном. Зокрема він прослідкував діяльність представників династії Івара в Йорку, які прибули сюди після їх вигнання з Ірландії

на початку X ст. [231]. Серед тем, які набувають розвитку в політичній історії варто також згадати проблему персоналіїв. Так, поряд із легендарними особистостями, такими як король Бріан Бору, увагу дослідників привертають і інші постаті. Зокрема, у 1991 році вийшла стаття Уільяма Соєра, присвячена норманському графу Оркнейських островів Сігурду та Торстейну сину Халля, які протистояли королю Бріану в битві при Клонтарфі [218].

Наприкінці XX ст. продовжують залишатися актуальними дослідження джерел з давньої історії Ірландії. Так, в 1995 році вийшла стаття М. Ні Маонай “Війна ірландців та іноземців: деякі міркування з приводу датування” [189], де дослідниця піднімає питання датування такого джерела до історії Ірландії в епоху вікінгів, як “Війна ірландців і іноземців”. Зокрема вона доходить висновку, що дана сага була написана в проміжок між 1103 – 1113 рр. Окрім цього дослідниця присвятила низку праць іншим пам’яткам ірландської середньовічної літератури [190, 191]. Схожої проблеми торкнулась британська дослідниця Клер Донхам, аналізуючи у своїй статті [127] місце битви при Клонтарфі 1014 року в середньовічних ірландських легендах, а також вплив цих творів на формування історичної традиції.

Поряд із цим не завершується дослідження самих походів вікінгів. Так в 1996 році виходить праця Колмана Етінгема «Напади вікінгів на ірландські релігійні поселення в IX ст.» [136]. Він продовжив свою роботу над цією темою і в 2001 році окреслив нові аспекти проблеми в статті «Північний Уельс, Ірландія і острови: острівна зона вікінгів» [134]. В ній автор розглянув напади вікінгів в комплексі із іншими територіями басейну Ірландського моря. До цього питання звернувся також інший ірландський дослідник Шин Даффін. В своїй статті «Остмен, ірландець і валієць в одинадцятому столітті» [128] він зосередив увагу на повсякденних контактах трьох народів, а також на процесі асиміляції скандинавських поселенців на східному узбережжі Ірландії (остенів) із місцевим населенням.

Питання відображення економічного життя в археологічних знахідках підняв також Едвард Берк у своїй праці “Життя на сонячному південному сході: житлове будівництво і внутрішня економіка середньовічного Уексфорда вікінгів” [104]. Дана проблема залишається актуальною і сьогодні. Серед здобутків в дослідженні

економіки та монетної справи вікінгів останніх років варто назвати комплексну працю “Срібна економіка в епоху вікінгів” під редакцією Джеймса Грехем-Кемпбелла та Гарета Вілльямса. До розробки питання обігу скандинавського срібла на ірландських землях долучився також Джон Шихан. В своїй статті “Форма і структура срібних скарбів епохи вікінгів: свідчення з Ірландії” [221] він систематизував і класифікував срібні скарби, що були знайдені на острові. На підставі археологічних знахідок вплив скандинавського срібла на ювелірне мистецтво дослідили Дж. Грехем-Кемпбелл [145, 146], Г. Вілльямс [245], Мері Кехілл та Рагналл О Флоїнн [106]. Дослідженню місця золота в економіці Британських островів в епоху вікінгів присвятив свій доробок анлійський історик Марк Блекборн [102]. Знахідки з поховань вікінгів у Дубліні вивчила ірландська дослідниця Катал Делі у своїй статті “Із Вальхалли: обговорення групи цінностей з поховань вікінгів” [115]. Аналіз даних розкопок 1992 року в соборі св. Марії в Лімеріку провів ірландський історик Бріан Ходкінсон [165]. Своєрідним підсумком багаторічних археологічних розкопок у Дубліні стала стаття Лінзі Сімсон, в якій дослідниця зробила узагальнення досягнень у цій сфері за останні сорок років [225].

Водночас із розвитком археології розпочалося активне дослідження міських центрів вікінгів в Ірландії. Серед усіх колоній вікінгів найважливіше місце посідали Вотерфорд, Дублін, Лімерік та Корк. Вони мали статус великих портів і сприяли включенню Ірландії у світовий простір. Це викликало певний інтерес істориків до економічної діяльності міст вікінгів, результатом чого стала поява низки праць з цієї тематики. Політичні та економічні зв'язки Дубліну із імперією Канута Великого дослідив британський дослідник Бенжамін Хадсон [169]. Цікавим доробком в історії міст стала комплексна праця, що вийшла в 2000 році під редакцією Террі Беррі “Історія поселень в Ірландії”. В ній представлено дослідження розвитку поселень на острові від найдавніших часів до ХХ ст. У роботі велику увагу приділено особливостям містобудівництва в середньовічній Ірландії, зокрема в епоху вікінгів. Так, вагомим внеском став доробок Метью Стоута, який у своєму дослідженні поєднав археологічні дані із інформацією писемних джерел. У своїй статті “Ранньохристиянська Ірландія: поселення і навколишнє середовище” [235] він

наголосив на необхідності міждисциплінарних зв'язків, зокрема співпраці археологів і геологів для більш докладного дослідження процесу утворення поселень на острові. Питанню господарств в ірландських поселеннях присвятили свій доробок Е. Гіббонс та Е. Келлі [143]. Залучення топонімічних даних дозволили Б. Ходкінсону дослідити етнічні зміни міста Лімерік на різних стадіях його існування в епоху вікінгів та період до нормандського завоювання [166]. Історії становлення та розвитку Дубліна, а також його участі в політичному і економічному житті острова присвятив свою монографію Рут Джонсон [175]. Грунтовний аналіз політичного та економічного життя скандинавських поселень в Ірландії здійснив Дж. Шихан [222].

На початку XXI ст. до вивчення різних аспектів торгівельних зв'язків скандинавських поселень звернулися Ленор Фішер [139,140] та Мері Велент [238]. Спираючись на археологічні дані розкопок в Дубліні, ірландська дослідниця Лінзі Сімсон проаналізувала особливості діяльності вікінгів у ранній період [226]. Проблему забудови скандинавських поселень підняв Маоріс Хьорлей в своїй статті "Скандинавські елементи в ірландських містах: Корк та Вотерфорд" [173], зокрема, він дійшов висновку, що головними особливостями, які вирізняли міста вікінгів від інших міст на острові було їх розташування на узбережжя і характерна для Скандинавії забудова.

Поряд з питанням економічної діяльності і внутрішнього устрою, сучасні дослідники також звертаються і до проблеми ролі міст вікінгів у політичному житті країни. Так, К. Донхам у своїй статті, присвяченій історичному значенню Вотерфорда епохи вікінгів, виділила два напрями політичних стосунків міста: відносини з іншими поселеннями вікінгів в Ірландії та зв'язки з ірландськими державами. Аналізуючи джерела, вона дійшла висновку, що до 917 р., коли було відвойовано Дублін, Вотерфорд мав статус столиці скандинавської династії Івара [124, р. 85]. Водночас дослідниця переконана, що навіть після цього місто не втратило свого значення. Вотерфорд та Дублін залишалися союзниками у боротьбі з Лімеріком до середини століття. Що стосується відносин вікінгів з ірландськими державами, то унікальність позиції К. Донхам полягає у тому, що вона вказує на їх двоякість. З одного боку, автор наводить перелік грабіжницьких нападів вікінгів на

церкви [124, р. 87], з іншого – доводить, що хроніки демонструють і приклади союзу між Вотерфордом та ірландськими королями [124, р. 88]. Такий висновок вказує на складність стосунків між вікінгами та місцевими правителями, що відрізняється від класичних студій XIX – XX ст. і розкриває нові можливості в дослідженні проблеми відносин скандинавів та ірландців.

До розробки проблеми розвитку міст як в Ірландії, так і в самій Скандинавії долучились також Дагфінн Скре [229], Жан-Генріх Фалльгрєн [138], Патрик Уоллас [240], Джейн Річардс [217]. Остання, зокрема, розкрила особливості структури поселень скандинавів в Англії. Це дозволяє побачити цілісну картину взаємодії міст вікінгів в цілому регіоні. На основі аналізу низки археологічних пам'яток дослідниця вказала на імовірність існування ірландських поселенців у Йорку часів норманів [217, р. 370]. У своїй статті П. Уоллас провів систематизацію археологічних даних. Проаналізувавши розташування, планування та захист поселень, дослідник виділив сім окремих типів будівель, характерних для норвезьких поселень в Ірландії [240, р. 44].

В другій половині XX – початку XXI ст. в світовій історіографії починає з'являтися тенденція перегляду існуючих проблем із залученням нових джерел або переосмисленням старих під новим кутом. В науці з'являються такі напрями як: мікроісторія, історія ментальності та інші. Цей процес не оминув проблеми відносин вікінгів та ірландців. Зокрема в останні роки з'являються праці, присвячені проблемі взаємодії ментальності двох народів та їх сприйняття один одного. В межах цієї проблеми дослідники також повернулись до питання відображення норманів на сторінках ірландських анналів, що привело до розвитку нової дискусії. Зокрема британський дослідник Девід Думвіль припустив, що на момент IX – X ст. є некоректним розрізняти вікінгів на національності, тому він запропонував інтерпретувати зазначені групи як “старі” та “нові” вікінги, розуміючи під ними різні групи скандинавів, що правили в Дубліні в IX ст. [125, р. 185]. Своє бачення цього питання представила К. Донхам. Вона, у свою чергу, пов'язала такий поділ скандинавів у хроніках з різними ватажками, які очолювали групи вікінгів. Так, дослідниця вважає, що “темними” вікінгами називали тих, що перебував під

командуванням братів Олафа й Івара з Дублінської династії. Дослідниця зазначила, що саме за часу правління їх сім'ї зросла активність “темних” вікінгів, яка припиняється з усуненням династії у 902 році. [125, р. 195]. Окрім цього вона проаналізувала вікінгів в ірландських анналах і дійшла висновку, що він схильний змінюватися залежно від ситуації. Так, у Фрагментарних Анналах Ірландії К. Донхам виділила три основні образи вікінгів, які окреслила як погані вікінги, гірші й найгірші [123, р. 31]. До першої групи авторка віднесла прибулих у середині IX ст. данійців: саме вони розпочали боротьбу з норвежцями, які на той час вже здійснили грабіжницький рейд до Ірландії. Перемога данців над норвежцями в анналах отримала образ кари божої за гріхи, які вчинили вікінги. Саме це й привело, на думку дослідниці, до того, що данці отримали не найгіршу оцінку в очах анналістів. Натомість норвежці виступали як справжні язичники. Однак, як зазначила К. Донхам, для ірландців найгіршими серед ворогів залишалися гаели, що зрадили власну віру і разом зі скандинавами брали участь у руйнуванні церков [123, р. 32].

К. Донхам також зробила спробу переглянути образ вікінгів-язичників [121]. Так, вона вказала на прийняття християнства у їхньому середовищі чи терпимість до християн. Таке ставлення зумовлене тим, що вікінги почали включатися до політичної та економічної системи відносин у європейських країнах. К. Донхам значну увагу приділила ролі релігії у шлюбних взаєминах між вікінгами та династіями Британських островів [121, р. 18].

Вагомим дослідженням питання релігійної ситуації на острові стала праця Мішель Херрен та Ширлі Браун [163], що вийшла у 2002 році. В ній дослідниці розглянули особливості організації релігійного життя в Ірландії. Зокрема, велику увагу вони приділили монастирям. Теми християнізації вікінгів торкнувся також британський історик Леслі Абрамс [97]. Питання християнських культів в норманському Дубліні та проблему їх співіснування із язичницькими підняв у своїй праці Говард Кларк [111]. Інший ірландський дослідник Джон О'Нейл, який також досліджує питання християнства в Дубліні, звернув увагу на християнські поховання. Зокрема він є автором ґрунтовного дослідження цвинтаря в Черівуді [209].

Підняті Д. О Корреном питання політичних контактів вікінгів та ірландців залишаються актуальними і на сьогоднішній день. Так, до проблеми династичних зв'язків скандинавських правителів із місцевими правителями звернулася К. Донхам у своїй праці “Королі вікінгів в Британії і Ірландії: Династія Івара до 1014 року” [126]. Авторка зосередила увагу на шляхах формування та зміцнення влади королівської династії вікінгів у Йорку, захоплення Дубліна, відносинах із сусідніми правителями. Дослідниця простежила діяльність представників роду в Англії, Ірландії, Північній Британії та Уельсі. Окрему увагу вона присвятила проблемі зв'язку Дублінської династії з її легендарним засновником Іваром. К. Донхам належить низка цікавих висновків, зокрема дослідниця називає нащадків Івара однією з найпотужніших сімей на острові, яка, за її словами, з 954 року починає відігравати велику роль не лише в Ірландії, але й загалом у районі Ірландського моря в цілому [126, р. 232]. Питання місця шлюбу в політичній історії Ірландії Х ст. підняв у своєму доробку Деббі О Кроїнін [203]. Відійти від стереотипу вікінгів як жорстоких розбійників запропонував Б. Хадсон у своїй праці «Пірати вікінгів та християнські принцеси: династія, релігія та імперія в Північній Атлантиці» [170]. В ній автор на прикладі двох династій вікінгів – Олафсонах та Харальдсонах показав еволюцію вікінгів від простих грабіжників до потужного фактору, який впливав на політичне, економічне та культурне життя Західної Європи.

Дещо відмінними щодо династичних зв'язків острівних вікінгів із самою Скандинавією є погляди ірландської дослідниці Мері Ні Маонай. Аналізуючи образ вікінгів в місцевій літературі, вона звернула увагу на дискусійне питання, що його в 1998 р. підняв Д. О'Коррен, – про локалізацію країни вікінгів Лохлейн. Провівши власне дослідження, вона дійшла висновку, що, не дивлячись на використання даного терміну для окреслення Шотландії у частини авторів XII ст. (на що вказав Д. О'Коррен), низка їх сучасників розуміла під ним Норвегію [192, р. 104]. Окрім М. Ні Маонай, до цієї дискусії на сучасному етапі долучився також Карл Етінгам [135]. В 2007 році результати своїх десятилітніх дослідів опублікував британський науковець Брайан Сайкс. На основі аналізу ДНК більше ніж десяти тисяч волонтерів

він прослідкував наслідки та роль взаємозв'язків норманів, англосаксів та кельтів для генетичної історії Британських островів [236].

Прямим результатом співпраці науковців з різних країн стали комплексні праці, присвячені як феномену вікінгів в цілому так і проблемам їх відносин із ірландцями, що почали виникати останнім часом поряд із монографічними дослідженнями західної історіографії. Одним з таких доробків стала колективна праця “Світ вікінгів”, у якій висвітлено розвиток держав норманів, як на території Скандинавії, так і в Європі в цілому [63, с. 252]. Відносини ірландців і скандинавів проаналізовано у комплексі з іншими державами Британських островів, що дає змогу провести порівняльний аналіз. Зокрема англійський дослідник Девід Думвіль, співставивши згадки про вікінгів у джерелах усіх країн Британських островів, дійшов низки цікавих висновків. Так, він спростував ідею, за якою нормани оминули західне та південне узбережжя Ірландії, здійснюючи свої грабіжницькі напади [130, р. 356]. Вже згаданий ірландський дослідник Д. О'Коррен розвинув свою версію щодо зв'язків ірландських та шотландських скандинавів, доводячи, що зазнавши тимчасової невдачі в Ірландії, представники Дублінської династії повернулися до Шотландії і здійснили низку нападів на землі піктів¹ [172, р. 430].

Ще одним результатом співпраці науковців стало комплексне дослідження “Вікінги в Ірландії” зі статтями провідних ірландських, британських та данських дослідників, що присвячені різноманітним проблемам взаємодії вікінгів і ірландців [63, с. 253]. Так, Чарльз Доєрті, вивчаючи торговельну діяльність норманів, особливо в портових емпоріях, дійшов висновку, що вони не трансформували суспільство острова насильно, а стали лише одним з чинників його змін [117, р. 25]. Помітне місце в збірнику посідають студії скарбів та скандинавських поховань на теренах Ірландії [155, 180, 206, 220]. Це дозволило розпочати вивчення культурних впливів, однак самі дослідження спираються на археологічні данні, тому їх предметом найперше є матеріальна культура. Цікавим

¹ Пікти – племена, що населяли території Шотландії з I тис. до н. е. У 843 р. королем піктів став Кеннет I, який утворив об'єднану державу піктів і гаелів (скоттів) – Шотландію.

дослідженням останніх років є праця британського історика Девіда Гріффітса «Вікінги Ірландського моря: Конфлікт і Асиміляція 790 – 1050 pp.» [148]. В ній автор проаналізував діяльність норманів в басейні Ірландського моря та їх домінуючий вплив на контакти між Ірландією, Шотландією, Уельсом та Англією.

Помітне місце в сучасній європейській історіографії діяльності вікінгів в Ірландії продовжують займати аналізи археологічних пам'яток. Зокрема на початку ХХІ ст. вийшли доробки таких дослідників як: Ендрю Халпін [153], Клер МакКатчен [187], Йен Пірс [212] та Едмунд О'Донован [205]. У своїй роботі вони підняли низку актуальних на сьогоднішній день питань. Зокрема в своїй статті Е. О'Донован провів ґрунтовний аналіз нових даних, що були отримані в наслідок розкопок на вулиці Голден Лейн в Дубліні. Широкий комплекс археологічних матеріалів останніх років було залучено Джейн Керолл, Стівеном Харрісоном та Гаретом Уільямсом у їх спільному дослідженні взаємодії вікінгів із населенням Британських островів [107].

Деяка інша ситуація спостерігається у російській історіографії. Тут висвітлено окремі аспекти діяльності вікінгів. Однак переважна частина таких студій торкається проблеми русько-скандинавських відносин. Серед праць, які торкаються питань історії вікінгів виділяються роботи Арона Гуревича [35 – 40], Гліба Лебедева [53], Олени Мельникової [68 – 75] та Тетяни Джаксон [42 – 47]. Але ірландські сюжети навіть у них виступають лише побіжно. Так, А. Гуревич зазначив, що успіх військових рейдів вікінгів в Ірландії був зумовлений політичною роздробленістю останньої, а також відсутністю в ірландських королівствах потужного військового флоту [35, р. 113]. Досліджуючи подальшу експансію вікінгів у Європі, історик вказав, що Ірландія та Ірландське море стали одним з основних маршрутів на шляху до західного узбережжя Франції та Південної Європи [35, р. 136]. В свою чергу Г. Лебедеву належить періодизація рейдів вікінгів з окресленням територій, які вони охоплювали. Дослідник виділяє дев'ять різних етапів, які охоплюють період 793 – 1066 pp. [53, р. 35 – 57].

Важливий внесок в дослідження тематики духовної культури Ірландії зробила Надія Широкова – авторка численних праць з історії кельтської релігії, серед яких

слід виділити такі як: “Міфи кельтських народів” [96], “Культура кельтів і нордична традиція античності” [95]. Н. Широкова є також авторкою дослідження культу богинь – Матерів в релігії кельтів [94]. Жіночий культ став предметом дослідження ряду істориків, які розкрили окремі його аспекти на сторінках збірника статей “Міфологема жінки – долі у давніх кельтів та германців” [64 – 65]. Образу жінки в ірландській міфології присвячено окрему працю Тетяни Михайлової [78]. Разом із тим, варто зазначити, що аспекти взаємодії вікінгів та ірландців в період Середньовіччя залишаються в російській історіографії не дослідженими.

Окремі аспекти життя кельтського населення розкрив у своїй праці російський дослідник Григорій Бондаренко [22]. Він зосередив свою увагу на релігійному житті кельтів, місці жрецтва та чернецтва в ірландському суспільстві в період язичництва та раннього християнства. Феномен кельтської церкви став предметом обговорення на конференції, що відбулась в Москві у 2005 році. Серед представлених на ній повідомлень варто відзначити доробки Вадима Лурье [65] та Ніни Чехонадської [92]. Окремі аспекти життя середньовічного суспільства Ірландії у своїх працях розкрила Ксенія Самоходська [85 – 86].

У вивченні проблеми історії вікінгів українську історіографію репрезентують переважно праці, які розкривають взаємовідносини скандинавів із землями Київської Русі, їх династичні зв'язки та вплив вікінгів на розвиток Русі та Східної Європи загалом. Активізація розроблення проблеми виводиться із дискусії, яка розпочалася між норманістами та антинорманістами щодо походження давньоруської державності. У різні часи зазначеному питанню присвятили свої праці чимало російських та українських дослідників. Так, наприкінці XIX – початку XX ст. цій проблемі присвятили увагу: Юрій Венелін [29], Олексій Шахматов [93]. Не оминули проблеми нормано-руських відносин і радянські історики, зокрема: Веніамін Брім [28], Олександр Пархоменко [80] та Борис Греков [34]. Дискусія з цього приводу продовжується досі. Так, на сучасному етапі до неї долучились Омелян Пріцак [81,82], Микола Котляр [52], та інші. З часом у ній виокремилися поодинокі аспекти, дотичні до зазначеної суперечки, зокрема проблема походження династії Рюриковичів. Вагомий внесок в цій галузі зробив Леонтій Войтович [30 – 33]. Ще

одним питанням, що привернуло увагу вітчизняних та російських дослідників, є проблема присутності вікінгів у Центрально-Східній Європі [30, 31, 84]. Проблемі англійської історії в оцінці вітчизняної історіографії XIX ст. присвятив свою статтю Сергій Ліман [56]. Окрім цього він є автором ґрунтовного дослідження української медієвістики в Російській імперії [57] та дослідження питань історії католицької церкви в працях українських дослідників другої половини XIX ст. [58]. Однак, відносини скандинавів із країнами Західної Європи та Ірландії в українській історіографії залишаються недослідженими. Виняток складають поодинокі праці. Так, окремих аспектів історії християнської церкви в Ірландії у своїх роботах торкнувся Богдан Боднарюк [23 – 27]. Зокрема, у своїй праці “Харизма пустелі. Витоки, становлення, духовно-аскетична і місіонерська практика християнського чернецтва VI – XI ст.” дослідник докладно висвітлив історію становлення та формування Ірландської церкви, а також проаналізував основні аспекти та особливості діяльності острівних ченців на континенті.

До розробки питання діяльності вікінгів долучився також вітчизняний науковець Федір Андрощук. Серед його студій, присвячених дослідженню діяльності вікінгів на теренах Східної Європи [18 – 20], є також дослідження про взаємозв’язки Скандинавії та Британії в епоху вікінгів [99]. Зокрема, він проаналізував різні типи мечів, віднайдених при археологічних дослідженнях, зокрема, порівняв мистецьке оздоблення окремих з них, на основі якого вказав на тісні контакти між Данією та Британією за часів вікінгів [99, р. 20].

Отже, як бачимо, розробка проблеми впливу вікінгів на розвиток ірландського суспільства в кінці VIII – X ст. бере свій початок ще з середини XIX ст. Разом із тим перший етап вивчення цієї проблеми був пов’язаний із публікацією і аналізом джерел до давньої історії Ірландії. В подальшому, особливо із здобуттям Ірландією незалежності дана тема знаходить своє відображення в чисельних працях ірландських, британських, норвезьких, шведських та датських науковців. В них дослідники висвітлюють окремі питання впливу вікінгів на ірландське суспільство. Разом із тим досі залишається низка питань, які потребують більш глибокого вивчення із залученням нових та переоцінкою вже відомих джерел.

В той же час праці вітчизняних дослідників розкривають окремі аспекти діяльності норманів у Європі, однак, активність вікінгів у Західній Європі, та Ірландії зокрема, залишається, за винятком поодиноких випадків, поза дослідженням українських науковців. Відсутність студій, присвячених скандинаво-ірландським стосункам призводить до втрати цілісної картини епохи вікінгів у вітчизняній історіографії. Разом із тим дослідження цієї проблеми не лише дозволить глибше зрозуміти політику скандинавів в Західній Європі, але й провести порівняльний аналіз із відносинами вікінгів у Київською Руссю.

1.2 Огляд джерел

З огляду на специфіку тематики нашого дослідження варто зосередити увагу на комплексі джерел, які були використані в ході роботи. Всі писемні джерела можна умовно поділити на три окремі групи. Так можна виділити джерела ірландського, англійського, франкського та скандинавського походження. Окрему групу становлять іконографічні джерела та статистичний матеріал з археологічних розкопок.

Головними джерелами до історії Ірландії в період Середньовіччя залишаються хроніки, які у різних випадках охоплюють період до 1100 року. Комплекс ірландських анналів складається з низки хронік, серед яких чи не основними є “Аннали Ульстера” [5], що охоплюють події з 431–1201 рр. Ця пам’ятка не раз ставала предметом дослідження науковців, однак дискусії з приводу її походження, а також джерел до написання цієї хроніки, тривають досі. Одним із імовірних джерел “Анналів Ульстера” називають “Книгу Арми”, що є втраченою на сьогоднішній день [137, р. 17]. За іншою версією, “Аннали Ульстера” написані на основі хроніки, яка містилася в монастирі на о. Іона, яку умовно називають “Хронікою Іони” або “Ірландськими хроніками” [137, р. 3].

Ще одним дискусійним питанням є місце написання хроніки. Аналізуючи зміст тексту, більшість дослідників схильні вважати, що місцем написання хроніки є Арма (*Ard Mhacha*). Такий висновок випливає з того, що в тексті “Анналів Ульстера”

знаходимо багато посилань на події, які стаються безпосередньо в Армі. До них можна віднести зокрема згадки про смерть того чи іншого місцевого єпископа, повідомлення про пожежі чи інші події, що сталися поблизу міста [137, р. 20]. Все це наводить на думку про те, що автори хроніки знаходились безпосередньо в Армі і були добре знайомі з тамтешніми подіями. Такий факт вирізняє “Аннали Ульстера” серед інших ірландських хронік, які дослідники умовно називають “групою Клонмакнойсу” [137, р. 67], назва якої походить від монастиря Клонмакнойс (Cluain Mhic Nóis) (Ірландія, графство Оффалі), де було написано спільне для цих хронік джерело – “Хроніка Клонмакнойса”. До неї відносять: “Аннали Клонмакнойса”¹, “Хроніку Скоттів”, “Аннали Тігернаха”, а також “Аннали чотирьох майстрів”.

Текст “Анналів Ульстеру” є найповнішим серед згаданих вище хронік. В ньому викладено політичні події, що сталися на острові впродовж середини V – початку XIII ст. Весь попередній період історії країни в писемних джерелах залишається не висвітленим. Хроніка написана двома мовами: латинською та ірландською. Якщо на початку переважає латинська, то після 810 року більшість записів написана давньоірландською мовою, що вирізняє ірландські хроніки серед континентальних, які переважно були написані латинською мовою. У період, що нас цікавить, а саме 795 – 1014 рр. практично всі записи здійснені давньоірландською мовою.

Іншим джерелом є вищезгадані “Аннали чотирьох майстрів”, які були завершені в період 1632 – 1636 року. Їх текст охоплює період до 1616 року. Твір був написаний в Донеґольському монастирі (Dún na nGall) (Ірландія, графство Донеґол) францисканським ченцем Міхеалом О’Клейрі. Як і “Аннали Ульстера”, “Аннали чотирьох майстрів” написані латинською та ірландською мовами. Не зважаючи на те, що джерело створено в пізній період, його достовірність підтверджена іншими хроніками. Варто також окремо згадати про “Аннали Тігернаха” та “Хроніку скоттів”. Вони та “Аннали Ульстера” мають однаковий початок. Записи до 911 року

¹ Важливо не плутати “Аннали Клонмакнойса” з “Хронікою Клонмакнойса”, яка в наш час вважається втраченою.

не лише повторюються, зберігається порядок викладення подій, а також словник. Все це підтверджує теорію про спільне походження більшості ірландських наративів і про можливе існування єдиної “Ірландської хроніки”, яка описує події до початку XI ст.

Серед інших острівних джерел, що були використані в роботі, варто виокремити “Аннали Клонмакнойса”, відомі також як “Книга Мак Еохагана”. Їх особливість полягає в тому, що вони представляють собою переклад втраченої хроніки на англійську, що був здійснений в 1627 році Коналлом Мак Еохаганом. Твір хронологічно охоплює період від появи людини до 1408 року, однак в самому тексті уривки з 1182–1199 та 1290–1299 роках є пропущені. Поряд із цим автор перекладу змінив стилістику викладу тексту. В такому вигляді хроніка нагадує швидше художній твір, збагачений великою кількістю епітетів та інших літературних прийомів. Все це вплинуло на ставлення дослідників до джерела. Так, Д. Думвілль зазначає, що автору бракувало сучасного критичного аналізу тексту [129, р. 176]. “Аннали Клонмакнойса” не стали основним джерелом для дослідження політичної ситуації в регіоні. Тим не менше, їх зміст може зацікавити дослідників як приклад становлення стереотипів та упереджень як щодо ірландців, так і вікінгів у епоху правління королеви Єлизавети в Англії.

Ці та інші ірландські хроніки “групи Клонмакнойса” містять різні відомості про епоху вікінгів в Ірландії. Через наявність спільного джерела велика кількість записів в ірландських джерелах співпадає. Проте вони також доповнюють одне одного, ті самі події можуть описуватися в різний спосіб, що збільшує джерельну базу для дослідження.

Окремо від хронік варто згадати такий твір ірландської літератури як “Війна ірландців та іноземців” [8] . Це середньовічний твір, що описує протистояння вікінгів та ірландців на чолі з династіями Івара та Уї Нейлл відповідно. В центрі розповіді – постать ірландського верховного короля Бріана Бору (941–1014). Автор фіксує події 967–1014 рр., перемогу Бріана та вигнання вікінгів з острова. Твір був написаний у період 1103–1111 рр. на замовлення Муїрхертаха Уа Бріайна (1050–1119), правнука Бріана Бору. Його метою було звеличити ім'я предка, а разом із ним

і цілої династії, до якої належав тодішній король, створити образ Бріана як об'єднувача ірландців та визволителя від панування вікінгів. Відповідно до поставлених цілей автори твору маніпулюють фактами, прикрашаючи і звеличуючи перемоги ірландців та викривляючи дійсність.

З огляду на це, сага “Війна ірландців та іноземців”, як і “Аннали Клонмакнойса”, залишається поза увагою дослідників, коли мова стосується політичних подій. Разом із тим, цей твір є, безумовно, важливим джерелом при дослідженні розвитку літератури Ірландії, а також формування державницької ідеології та менталітету середньовічних ірландців. В такому випадку історична правдивість тексту джерела не має значення, натомість важливим залишається те, в який спосіб і в якому контексті автори описують події.

Ще одним джерелом до питання становлення світогляду середньовічних ірландців є міфи. Цей комплекс матеріалів, зокрема так звана «Книга захоплень Ірландії» [10] є незамінним джерелом при вивченні зрушень, які відбувались в свідомості ірландців в період, коли на території острова існувала самобутня Ірландська Церква, яка представляла собою симбіоз християнських та язичницьких вірувань.

Окрему групу ірландських джерел складає агіографічна література. Для Ірландії, як християнської країни, типовим є наявність літератури, присвяченої життю святих, які є джерелами для дослідження культурно – релігійного життя острова. До такого виду джерел слід віднести: “Житіє св. Патрика”, “Житіє св. Бригіди”, “Житіє св. Колумба” [14 – 15] та інші. З їх числа чи не найважливішим залишається “Житіє св. Патрика”. Саме за діяльності цього святого в Ірландії закріплюється християнство, яке стає провідним в релігійному та культурному житті країни, тому його “Житіє” стає важливим джерелом в дослідженні становлення середньовічної Ірландії. Окремо варто згадати також і “Житіє св. Бригіди”, в якій описано життя наступниці св. Патрика – св. Бригіди. Її постать є важливою при вивченні контактів кельтського язичництва і християнства, тому “Житіє” стає цінним джерелом до формування даного образу.

Другим комплексом джерел виступають хроніки інших європейських країн. З їх числа варто виділити “Англосаксонську хроніку” [12] (яка охоплює події до 1154 року). Дане джерело висвітлює політичну історію сусідньої Англії. Вона містить інформацію про діяльність вікінгів в країні. Спираючись на її дані, можна прослідкувати діяльність представників династії Івара під час їх вигнання з Дубліну на початку X ст. Ще одним джерелом англійського походження є хроніка «Квіти історії» [9]. Вона була написана Роджеро Вендоверським (? – 1236) в 1235 році в абатстві св. Албана. При описанні подій ранньої історії автор хроніки використовував як джерела твори Беди Шанованого (672 – 735), Гальфрида Монмутського (1110 – 1154), Сігеберта з Жамблу (1030 – 1112) та інших. В подальшому ця хроніка була доповнена Матвієм Паризьким (бл. 1200 – після 1259). Також, серед джерел європейського походження слід згадати “Аннали королівства франків” [1], що описують події які сталися у Франкському королівстві в період 741–829 рр. З даної хроніки ми можемо отримати відомості про діяльність вікінгів та їх контакти з континентальними державами.

Третім комплексом писемних джерел до історії відносин вікінгів та ірландців є скандинавські джерела. Головним чином до них слід віднести саги. Цей комплекс пам’яток описує політичну історію скандинавських країн. Разом із тим цей комплекс джерел більше ніж інші потребує критичної оцінки. Часто опис подій в сагах носить швидше легендарний ніж історичний характер. Окрім цього переважна більшість записів, що стосується діяльності вікінгів в Ірландії є малоінформативним. З огляду на це, для вивчення політичної історії Ірландії в епоху вікінгів саги є малокорисними.

Разом із тим, при написанні роботи нами були використані окремі тексти саг як джерела до вивчення світогляду, побуту та релігійного життя вікінгів. Зокрема “Сага про Стурлунгів” [11] (XIII ст.) дає можливість проаналізувати місце жінки в норманському суспільстві, а “Книга про заселення ісландців” (“Ланднамабок”) [6] стала важливим джерелом до аналізу змін релігійних переконань і світогляду вікінгів у період переходу від язичництва до християнства. Таким чином ці дві саги були

використані нами не як джерела до політичної історії, а як свідчення до історії світогляду скандинавів.

Окрім писемних джерел при дослідженні впливу вікінгів на ірландське суспільство VIII – X ст. важливим є використання іконографічних джерел. Так, при написанні роботи нами було використано так звану “Келльську книгу”. Вона представляє собою ілюстровані Євангелія, написані латинською мовою із коментарями. Книга була створена ірландськими ченцями монастиря св. Колумба на острові Іона на початку IX ст. На сьогоднішній день манускрипт зберігається в бібліотеці Трініті Коледжу в Дубліні. Оформлення даної книги, зокрема мініатюри та ініціали є яскравим прикладом розвитку ірландського мистецтва та впливу вікінгів на книжкову справу та культурне життя країни.

Поряд із цим в ході дослідження нами було використано статистичні дані археологічних розкопок, що були проведені на території Британських островів, а також Скандинавському та Ютландському півостровах. Зокрема, це є численні дані зі знайдених скарби, які залишали вікінги як в самій Ірландії, так і в Скандинавії, і які містять ювелірні вироби та монети. Цей статистичний матеріал дозволяє прослідкувати розвиток торгівельних відносин, міст, а також економічне та культурне життя Ірландії в період епохи вікінгів.

Таким чином, ми можемо побачити, що проблема впливу вікінгів на ірландське суспільство VIII – X ст. представлено базою джерел, яку можна умовно поділити на дві групи:

1. Писемні джерела, які в свою чергу можна поділити на підгрупи: джерела ірландського, скандинавського та іноземного походження.
2. Іконографічні джерела та статистичні дані археологічних розвідок

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Проведене дослідження впливу вікінгів на розвиток ірландського суспільства в кінці VIII – X ст. передбачає всебічний аналіз різноманітної джерельної бази. Саме тому для написання роботи автором використано цілу низку як загальнонаукових, так і спеціально-історичних та міждисциплінарних методів та принципів, які допомогли в достатньо ґрунтовному обсязі ознайомитись із джерельним матеріалом.

Серед загальнонаукових методів можна виокремити:

- методи **аналізу і синтезу**. Використання цих методів дозволило простежити та визначити окремі сфери впливу вікінгів на ірландське суспільство, а також окреслити ступінь їх взаємодії та розглянути їх в комплексі як цілісний процес.

- методи **індукції та дедукції** дозволили на основі аналізу фактів дійти окремих висновків, що лягли в основу дисертаційного дослідження.

- метод **порівняння**. Даний метод є одним з ключових загальнонаукових методів, що використовувалися при написанні роботи. Його використання дозволило розглянути проблему впливу вікінгів на ірландське суспільство в комплексі із схожими процесами як в Західній так і в Східній Європі. В свою чергу це дозволило визначити ступінь даних впливів та дати повну і ґрунтовну оцінку фактору вікінгів в розвитку Ірландії VIII – X ст. Важливу роль в цьому відіграло співставлення окремих процесів, що відбувалися в даній країні із схожими явищами, характерними для інших держав Британських островів (Шотландії, Англії, Оркнейських островів), оскільки саме вони становлять єдиний історико-культурний регіон. Як окрему складову методу порівняння слід назвати **порівняльно-історичний** метод, що дозволив встановити відмінності та схожості між явищами, які характерні для розвитку скандинавського та ірландського суспільств у зазначений час.

- **статистичний** метод. Даний метод був широко використаний автором в першу чергу при аналізі взаємодії вікінгів та ірландців в сфері економіки. Його

використання дозволило залучити до написання роботи різноманітний статистичний матеріал, пов'язаний із торгівельною діяльністю вікінгів як в самій Ірландії так і в Європі в цілому. Статистичний аналіз скандинавських скарбів в регіоні, їх кількісна та якісна оцінка дозволили уточнити обіг дорогоцінних металів на Британських островах. Окрім цього робота із статистичним матеріалом дозволила визначити характер діяльності скандинавів в регіоні на різних етапах. Мова йде в першу чергу про кількісний склад військ та інтенсивність нападів вікінгів на різні поселення.

- метод **класифікації** дав можливість провести чітку систематизацію та характеристику різних груп населення як ірландського так і скандинавського походження та їх суспільний статус. Поряд із цим даний метод дозволив провести класифікацію різних груп вікінгів, які фігурують в писемних джерелах та визначити їх основні характеристики.

- При написанні роботи було частково використано метод **психоаналізу**, який дозволив трактувати поведінку тих чи інших історичних осіб в історичному контексті. Цей метод було застосовано при аналізі об'єктивності писемних джерел, зокрема ірландських анналів на основі їх авторства. Також даний метод допоміг зрозуміти, яке місце займали вікінги в суспільній свідомості ірландського населення. Гарним прикладом його використання в історичних дослідженнях може стати аналіз імен історичних осіб, які стали складовою частиною відносин ірландців і вікінгів.

Поряд із загальнонауковими методами при написанні роботи був використаний комплекс спеціально-історичних методів. До його складу ввійшли:

- власне **історичний** метод, який дозволив розглянути проблему із урахуванням специфічних хронологічних, географічних та культурно-цивілізаційних умов, в яких перебувала Ірландія та країни Скандинавського півострова.

- **проблемно-хронологічний** метод, який ліг в основу написання роботи. Використання даного методу дозволило автору виокремити та поставити перед дослідженням низку проблем, такі як: політичні та культурні передумови взаємодії вікінгів та ірландців, особливості релігійних контактів двох народів, специфіка їх економічних зв'язків, ступінь впливу вікінгів на суспільний склад населення Ірландії

та інші. Разом із тим кожна проблема досліджувалась в хронологічній перспективі: від зародження передумов до становлення самої проблеми і її зникнення, якщо такий припадає на зазначений період. Це дозволило простежити еволюцію відносин ірландців і скандинавів у вертикальному (аналіз окремих сторін відносин, проблем та особливостей) та горизонтальному (хронологічна еволюція та виокремлення особливостей на кожному етапі взаємодії) векторах.

- **історико-генетичний** метод, за допомогою якого досліджувані процеси були вивчені послідовно, що дозволило показати і проаналізувати причино-наслідкові зв'язки різних форм взаємодії представників ірландського і скандинавського суспільства.

- **історико-системний** метод, в основу якого покладено єдність одиничного і загального в процесі суспільно-історичного розвитку. Різноманіття відносин вікінгів та ірландців у політичній, суспільній, економічній та культурно-релігійній сферах призводить до необхідності окреслити цілісну картину події та явищ як єдину систему із її складовими. Це дозволить глибше зрозуміти суть проблеми та дати відповідь на всі завдання, що були поставлені перед роботою.

- в ході дослідження був також частково задіяний **біографічний** метод. Завдяки його застосуванню при роботі із джерельним матеріалом нам вдалось простежити життєвий шлях таких історичних осіб та визначити їх місце у становленні Ірландії, вплив, який вони мали на подальші політичні та культурно-релігійні події на острові та за його межами. Використання цього методу передбачало залучення до роботи низки специфічних джерел, таких як фольклор (легенди та саги), агіографічна література (Життя святих, Сповідь св. Патрика), які дозволили всебічно дослідити біографію зазначених осіб.

Окрім загальнонаукових та спеціально-історичних методів дослідження дана робота базується на низці підходів та принципів.

Одним з основних є принцип **історизму**. Він тісно пов'язаний із усіма зазначеними методами дослідження і ґрунтується на нерозривному зв'язку предмета дослідження із епохою, політичним та культурним середовищем, в якому він

перебуває. Саме тому, спираючись на даний принцип в ході написання роботи, ми нерозривно розглядали взаємовідносини вікінгів і ірландців у контексті політичної, економічної та культурно-релігійної історії Європи в період раннього Середньовіччя. Важливу роль в даному випадку має оцінка тих чи інших подій, явищ. З метою дотримання принципу історизму в ході дослідження ми опирались на історичні терміни, систему цінностей та критерії оцінки, що дозволило розглянути події та явища в їх історичному контексті.

Спираючись на принцип **об'єктивності** при оцінці явищ нами було проаналізовано різноманітні фактори, що впливали на них. Це дозволило уникнути суджень та висновків, що не спираються на факти, а відтак несуть загрозу упередженого ставлення до тої чи іншої події в історії відносин вікінгів і ірландців. В даному випадку важливим залишається при аналізі фактів спиратися на весь комплекс їх причин та передумов. Це, в свою чергу зумовлене принципом **всебічності** дослідження. При застосуванні його ми розглядали процес впливу вікінгів на розвиток ірландського суспільства з різних сторін, охоплюючи всі можливі сфери життя середньовічного суспільства.

Поряд із зазначеними принципами при роботі із джерельним матеріалом було застосовано також і **індивідуально-орієнтований підхід**, який дозволяє дослідити особу автора, зв'язок його індивідуальності із твором та історичною епохою. Даний підхід корисний при аналізі хроні та анналів. Не зважаючи на те, що часто особа автора залишається невідома, науці відкрите середовище його походження. Воно не менше впливає на об'єктивність твору, специфіку відображення подій ніж особа автора. Застосування даного підходу сприяє критичному аналізу джерел та відокремленню необхідних фактів від упередженої оцінки самого автора.

Робота із джерелами, особливості джерельної бази. Кожен із зазначених вище методів був використаний для роботи із джерельною базою дослідження. В ході написання роботи нами було залучено низку текстів, різних як за змістом, так і за географією походження та стилем написання. Використання такого різноманітного комплексу джерельної бази дозволяє провести співставлення і порівняння різноманітних відомостей. Разом із тим більшість використаних текстів

належать до ірландських анналів, які містять інформацію про події внутрішньої і зовнішньої політики, що мали місце в зазначений період в історії Ірландії. Дані агіографічної літератури дають змогу простежити розвиток релігійного життя ранньосередньовічної Ірландії, а окремі зразки художньої літератури дозволяють простежити історію культури і ментальності мешканців острова.

Робота із скандинавськими джерелами (в першу чергу мова йде про саги), підтвердив висновки західноєвропейських дослідників про те, що даний вид джерел є малокорисним при вивченні політичної історії острова. Разом із тим ми не відкидали такий великий комплекс джерел. Окремі саги є базою для дослідження культурних та ментальних особливостей вікінгів, а також дає можливість простежити шляхи впливу останніх на культурне життя ірландців.

В ході роботи ми намагались залучити найновіші видання джерельної бази, які відомі на сьогоднішній день. Поряд із цим нами широко використовувалися публікації XIX – початку XX ст. Саме в цей час в Великобританії і Ірландії, як її частини спостерігається період зацікавленості джерелами до вітчизняної історії, яке характерне для епохи позитивізму. Видання XIX – початку XX ст. охопило широкий комплекс ірландських анналів і саг, частина з яких залишилась поза увагою джерельних публікацій пізнішого періоду. Так, наприклад, “Аннали Ульстера”, що вийшли під редакцією У. Хеннессі у 1887 році, були перевидані у 1983 році під редакцією та з перекладом Ш. Мак Ейр і Г. Мак Нойкейлл, натомість “Хроніка скоттів”, що вийшла друком в 1866 році під редакцією того ж У. Хеннессі була лише перевидана без змін у 1964 році. Залучення видань XIX – початку XX ст. дозволяє зробити порівняння і співставлення різних за походженням джерел, що робить дослідження комплексним. Разом із тим, ми чітко усвідомлюємо потребу критичного аналізу при роботі з даними виданнями, оскільки на сьогоднішній день частина методики, що використовувалася дослідниками XIX – початку XX ст. є неактуальною.

Слід також зазначити, що дані видання доступні в цифровому варіанті завдяки роботі західних дослідників, зокрема працівників Інтернет Архіву*. Це в значній мірі полегшило режим доступу до джерельної бази і роботу із нею.

Термінологія. При роботі із дослідженням впливу вікінгів на розвиток ірландського суспільства VIII – X ст. складним є також питання термінології. Проблематика історії Ірландії в період раннього Середньовіччя досі залишається поза увагою українських дослідників. Подекуди можна зустріти поодинокі, дотичні до даної тематики праці, однак в цілому вона потребує значно більшої уваги. З огляду на це відкритим залишається і питання термінології. В ході проведеного дослідження ми оперували в першу чергу історичною термінологією, яку вживали автори джерел. Інший комплекс термінів, до якого ми зверталися був напрацьований і запроваджений в обіг західноєвропейськими дослідниками. Як в першому так і в другому випадку проблемним є переклад термінів. Відсутність аналогів в українській історії ускладнює їх розуміння, тому поряд із фонетичним перекладом при написанні роботи ми вживали і оригінали, наприклад: *gall-gaedill* (галл-гойдели), з подальшим поясненням термінів. На нашу думку, такий спосіб вживання термінів є найбільш вдалим, оскільки дозволяє як ввести його в обіг в українську історіографію, так і зберегти прив'язку до оригіналу, щоб уникнути можливих помилок і плутанини.

Поряд із використанням нових термінів важливим питанням є також і використання загальновідомих в історичній науці понять. Як в самих джерелах, так і в історіографічних працях, широко вживаються терміни «король», «верховний король» та «королівство», однак ці поняття мають свою власну специфіку на теренах Ірландії. В ній не існувало традиційних для європейського Середньовіччя феодальних відносин. Острів являв собою конгломерат державних утворень, кількість і рівень незалежності яких в різні часи коливалися, і які були залежні від більших родів і династій. Такі зв'язки будувались на основі родової спорідненості і

* Інтернет Архів (англ. Internet Archive) – організація, заснована в 1996 році в Сан Франциско (США), з метою створення інтернет-бібліотеки. Режим доступу до бібліотеки – <https://archive.org>

кланових відносин. Саме тому ознаці “клановості” ми надаємо велике значення в тексті при характеристиці міждержавних та військових відносин в Ірландії. Все це вирізняє країну з поміж інших європейських держав, тому вживаючи терміни “король” і “королівство” необхідно враховувати ці особливості.

Складною залишається також і термінологія вікінгів. Незважаючи на достатньо широке використання в історіографії таких термінів як: *ярл*, *конунг*, *драккар*, *скальд* та інші, коли ми говоримо про вікінгів в Ірландії, то стикаємося з низкою понять, які досі залишаються дискусійними. В даному дослідженні ми розглянули основні теорії виникнення та пояснення цих термінів, а також виклали власне бачення з цього приводу. До таких понять слід віднести: *geinnti*, *gallaibh*, *finngaill*, *dubgaill*, *gall-gaedill*. Всі вони залишаються маловідомими українській науці, тому потребують докладного пояснення та введення в широке застосування.

Хронологія. При визначенні хронології даної проблематики ми в першу чергу спирались на комплекс ірландських анналів, а саме на записи, пов’язані із діяльністю вікінгів на острові. Виходячи з цього хронологічні рамки роботи є кінець VIII – X ст. (верхня межа відповідає першій згадці про перебування вікінгів в Ірландії, що датується 795 роком, а нижня – перемозі Верховного короля Ірландії Бріана Бору в битві при Клонтарфі 1014 року, яку традиційно вважають датою завершення епохи вікінгів на острові).

Разом із тим в датуванні подій, пов’язаних із перебуванням вікінгів на острові виникає суттєва проблема. Дати, зазначені в анналах не відповідають дійсності. Так, наприклад, перша згадка про напад вікінгів на острів, як вже було сказано вище, відбулась в 795 році, натомість “Аннали Ульстеру” повідомляють цю подію під 794 роком. Така відмінність пов’язана з тим, що для датування автори анналів використовували систему січневих календ, однак в записах 457–572 роках вони втратили низку календ, в наслідок чого відбулося зміщення хронології на 8 років. В подальшому відбулось відновлення датування, однак в часовому проміжку, що нас цікавить (663–1013 рр.) відмінність становить один рік. “Аннали Ульстеру” стали основою для написання низки інших хронік, тому і в них зустрічаємо відмінність у хронології, яка місцями сягає 4 років. Тим не менше, завдяки записам про правління

інших європейських правителів (зокрема візантійських імператорів) та понтифікат Пап Римських відновити істинну хронологію подій не є неможливо, тому можна сказати, що політичні події епохи вікінгів в Ірландії висвітлені в джерелах на достатньому рівні.

Поряд із зазначеними хронологічними рамками у своєму дослідженні ми також звертались і до більш ранніх подій, зокрема до історії Ірландії V – VI ст. Такий крок викликаний необхідністю прослідкувати і зрозуміти процес формування ірландського суспільства. Саме в V ст. ми спостерігаємо появу і розвиток всіх характерних для середньовічної Ірландії ознак: державні об'єднання, правлячі династії, християнська релігія, суспільні стани. Саме ці ознаки були характерні і для Ірландії VIII ст., коли туди прибули вікінги. З огляду на це ми вважаємо за потрібне до своєї роботи включити і проаналізувати деякі події та процеси V – VI ст.

Окрім цього для дослідження культурної та ментальної історії двох народів в якості джерел ми використовували легенди, саги та міфи, які є продуктом народної творчості. Теоретично вони також охоплюють події ранньої історії Ірландії, однак нас вони цікавлять виключно з точки зору джерел до історії ментальності. Більше того, всі легенди були зібрані та записані ірландськими ченцями в VIII ст., тому їх відображення часто є джерелом до ментальності місцевого населення в період, що нас цікавить.

Ономастика. З огляду на те, що тематика даного дослідження висвітлена в українській історіографії вперше, важливим питанням в теоретико-методологічних засадах її написання залишається проблема вірного визначення та написання імен історичних осіб, що фігурують в джерелах. Якщо по відношенню до скандинавських імен в радянській та українській історіографії вже сформувалась певна традиція, яку ми використовували при перекладі імен, то ірландські імена залишаються поза увагою вітчизняних. Окремі постаті можна зустріти в російській історіографії. До прикладу: Маелсехнайлл МакДомнайлл, Бріан Бору, Ніалл Дев'яти Заручників. Тому, для зручності, в цьому випадку ми використовували даний переклад. У інших випадках ми подавали фонетичний переклад із зазначенням в дужках оригіналу імен.

Персоніфікація є не менш важливою проблемою при вивченні даної теми. Політична ситуація, що склалась в Ірландії на момент вторгнення вікінгів призвела до появи величезної кількості державних утворень, чисельність яких в окремі часи сягала 100. Кожна з цих держав керувалась окремими правителями і династіями, тому перелік згадуваних в анналах імен є дуже великим. Поряд із цим не всі державні діячі відігравали значну роль в політиці острова, або не були з тих чи інших обставин цікаві авторам хронік (до прикладу автори “Анналів Ульстеру” описували події з точки зору інтересів королівства Ульстер, згадуючи про інші країни побіжно, не вдаючись в деталі). Все це призвело до того, що діяльність і біографія окремих діячів відома достатньо добре (наприклад Бріана Бору, св. Патрика), поряд із цим існують багато осіб, які згадуються на сторінка лише раз. Саме тому часто відтворити роль і значення цих людей в історії Ірландії видається неможливим, включно із роками їх життя. В кращому випадку нам відомо, яку посаду займала згадувана особа. Так, наприклад, “Аннали Чотирьох майстрів” двічі згадують про особу Гофреїда, сина Фергуса під 836 роком: “...Gofraidh, mac Ferghusa, toiseach Oirghiall do imthecht go hAlbain do nertughadh Dhail Riada, tré fhorchongradh Chionathe mic Ailpin...” [4, p. 452]¹ та під 853: “...Gofraid, mac Feargusa, toirech Innsi Gall, décc...” [4, p. 486]². Все, що нам відомо з цих записів, це те, що Гофреїд, син Фергуса був лордом Оргіалла (державне утворення на північному сході Ірландії), який у 836 році вирушив на територію Шотландії, де, імовірно, за допомоги Кеннету мак Альпіну, першому королю Шотландії, отримав в управління територію Гебридських островів, оскільки пізніше згадується як їх володар, і який помер в 853 році. Більших відомостей про нього ми не маємо, і це є не поодиноким випадком. Іноді зустрічаються приклади єдиної згадки. В кращому випадку такі імена супроводжуються титулами. Все це ускладнює процес персоніфікації осіб, згаданих в анналах і сагах, що призводить до появи значної кількості маловідомих історичній науці постатей.

¹“... Гофреїд, син Фергуса, лорд Оргіалла, відправився в Альбу укріпити Дал Ріаду на прохання Кеннета, сина Альпіна...”

²“...Гофреїд, син Фергуса, господар королівства Гебридів (Innsi Gall), помер...”

Топонімія. При дослідженні проблеми впливів вікінгів на ірландське суспільство важливим є географічна локалізація подій та місць, що згадуються у джерелах. Це допомагає зрозуміти напрями грабіжницької діяльності скандинавів на острові, ступінь та локалізацію їх дипломатичних та торгівельних стосунків із місцевим населенням. Все це потребувало ідентифікації тих чи інших місць. Разом із тим не всі населенні пункти чи місцевості зберегли свою назву на сьогоднішній день.

Саме тому при перших згадках того чи іншого поселення або місцевості, ми вказували їх історичну назву, а також подавали сучасну назву та місце знаходження відповідно до країни та її адміністративно-територіального поділу.

РОЗДІЛ 3 ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИЙ ВПЛИВ ВІКІНГІВ

3.1 Соціо-політична та релігійна ситуації в Ірландії та Скандинавії напередодні епохи вікінгів

Епоха вікінгів посіла важливе місце в історії середньовічної Ірландії. Для кращого розуміння того, наскільки сильно присутність скандинавів вплинула на життя на острові необхідно розуміти, в якій ситуації перебували як Ірландія, так і Скандинавія на момент їх зіткнення. Це дозволить в подальшому побачити, наскільки інтенсивно вікінги вплинули на різні сторони суспільного життя ірландців, що нового вони змогли принести в побут острова, а також наскільки самі піддалися впливам з боку місцевого населення.

Перш ніж розпочати огляд ситуації, яка склалась в Ірландії напередодні епохи вікінгів, необхідно, на нашу думку, визначити, з якого часу ми можемо говорити про те, що Ірландія формується як державне утворення. Іншими словами, нас цікавить те, з якого часу ми можемо говорити власне про появу того, що ми звикли називати середньовічною Ірландією. Цей процес ускладнюється тим, що рання історія острова не представлена джерельною базою. Брак інформації не дозволяє точно сказати, якими були політичні та суспільні тенденції в країні до V ст. Переважна більшість джерел була написана із приходом християнства і чернецтва, тому достовірність подій IV – V і, навіть, VI ст. важко визначити [21, с. 88]. Тим не менше, частина істориків вважає, що напередодні так званого документального періоду¹ Ірландія зазнала значних потрясінь таких, як чума і голод, які призвели до повного руйнування традиційного суспільства. В свою чергу дані зрушення призвели до появи нових політичних угруповань та династій, які починають відігравати провідну

¹ Мається на увазі період, коли історія Ірландії починає чітко фіксуватися в писемних джерелах і ми можемо говорити про реальні факти та події в часі.

роль в подальшій історії Ірландії. Старе, архаїчне суспільство в IV – V ст. змінюється новим, “жорстким і динамічним” [202, р. 41].

На нашу думку V ст. в історії Ірландії є надзвичайно важливим для розуміння подальших подій, зокрема тих, які відбулися в епоху вікінгів. Головним чином, це пов’язане із двома випадками, які відбулись в зазначений період. Ми переконані, що ці факти стали визначальними для історії середньовічної Ірландії і мали наслідки не лише для місцевого населення, але й для новоприбулих вікінгів.

Отже, першою з вищезгаданих знакових подій стало правління в Ірландії Ніалла Дев’яти Заручників¹. На сьогоднішній день не відомо жодне достовірне джерело його діяльності. Основну інформацію ми отримуємо з легенд та генеалогічних записів пізнішого періоду. Тим не менше, можна із впевненістю говорити про те, що Ніалл Дев’яти Заручників став першим, кого можна назвати Верховним королем Ірландії, і саме з його правління на острові з’являється династична форма правління [21, с. 89]. Більше того, прізвисько Ніалла певним чином вказує на те, що він проводив агресивну об’єднувальну політику. На думку деяких вчених дане прізвисько з’явилося в результаті перемоги Ніалла над Ульстером. В знак покори дев’ять племен, що склали союз держави Айргіалли, надали новому королю по одному заручнику [21, с. 92]. Тим не менше, за версією ірландських середньовічних вчених, Ніалл отримав по заручнику від п’яти ірландських провінцій, і по одному від Альби (Шотландії) – саксів, бриттів, та франків [21, с. 95].

Як бачимо, в цілому Ніалл отримав статус “збирача земель”. Тим не менше, було б хибним приписувати цю заслугу лише йому. Фактично, в об’єднанні Ульстера під егідою династії Уї Нейллів приймали участь діти Ніалла – Коналл, Еоган і Енда. Більше того, варто розуміти, що одночасно з утвердженням цієї династії в інших частинах країни укріплюються зовсім інші сім’ї. Так, в цей же час в Мунстері починає фігурувати династія Еоганахтів [21, с. 89]. Поява таких династичних родин

¹ Ніалл Дев’яти Заручників (*ірл.* Niall Noígíallach 379 (?) – 405) — верховний король Ірландії у IV – V ст. Напівлегендарний правитель. Засновник династії Уї Нейллів (*ірл.* Uí Néill).

призводить до виникнення низки політичних угруповань та союзів. Разом із тим треба розуміти, що ці союзи відрізнялись від племінних і ми вже точно можемо говорити про наявність династій.

В такій ситуації родина Уі Нейллів від інших відрізняло те, що вони змогли втримати контроль над резиденцією давніх королів – Тарою. Це, в свою чергу, дозволило їм висунути претензії на титул Верховних королів, який в кінцевому випадку таки закріпився за цією династією [100, р. 8]. Саме тому, на нашу думку, постать Ніалла Дев'яти Заручників стала однією з ключових в історії ранньосередньовічної Ірландії. Під час його правління на острові намітилася тенденція до консолідації різних політичних сил, а ідея об'єднання навколо однієї сім'ї, особливо після появи вікінгів, набуває в анналах дедалі більшої популярності.

Ці політичні обставини, що склались в Ірландії в V ст. зумовили формування основних напрямків, за якими відбувався розвиток середньовічного суспільства на острові. Не дивлячись на появу міцних династій, сімейні і племінні зв'язки продовжують відігравати важливу роль в історії Ірландії, хоча вони і трансформуються і набувають державницьких рис. Тут ми маємо на увазі той факт, що при появі нових державних утворень на чолі із однією сім'єю, родинні зв'язки виходять на інший рівень, в наслідок чого відбувається формування кланової системи, характерної для гаельських Ірландії та Шотландії. Деніел Бінчі, один з перших дослідників середньовічної Ірландії, охарактеризував суспільство на острові як “племінне, сільське, ієрархічне і сімейне” [100, р. 13].

В цілому, на нашу думку, такі племена починають асоціююються у місцевого населення із державами. Факт важливості сімейних зв'язків дуже яскраво прослідковується в світогляді ірландців. Так, в їх язичницькій міфології фігурує народ, який прийнято вважати пантеоном гаельських богів – Туата Де Дананн (давньоірл. *Tuatha Dé Danann*), або Плем'я богині Дану. Згідно міфам вони прибули в Ірландію з “Північних островів Світу”, де вивчали магію і знання друїдів [96, с. 206]. Так чи інакше, в даному випадку нас цікавить назва народу – Плем'я богині Дану. Як бачимо, цілий народ тут пов'язаний родинними зв'язками. У

подальшому в міфології всі народи, що мешкали в Ірландії будуть пов'язані такими зв'язками, однак лише Туата Де Дананн має посилення на племінну спорідненість.

Загалом, формування династичної влади і родинні зв'язки призводять до того, що на базі кожного більш менш великого племені з'являється окреме державне утворення на чолі із власним королем. Наслідком цього стало те, що вже Ірландія VII ст. була представлена близько 185 такими королівствами, які в ірландській історіографії так і отримали назву *tuatha* – племена, хоча фактично вони були повноцінними політичними утвореннями з правителями і їх резиденціями [100, р. 15] (Додаток А). Тим не менше, було б хибним вважати, що кожен з цих королів мав однаковий статус чи був однаково важливий. Тому, так чи інакше, говорячи про політичну ситуацію на острові основну увагу ми зосереджуємо на династичних утвореннях, які постійно сперечались за владу на острові, що виливалось в міжусобні війни ірландців. Саме з такою, роз'єднаною в політичному плані, країною зіткнулися вікінги в кінці VIII ст. Чи не єдиним фактором, який на той час об'єднував ірландців було християнство [114, р. 43].

У зв'язку з цим, на нашу думку, треба звернути увагу на іншу подію, яка вплинула на формування середньовічної Ірландії. Цією подією стала поява на острові св. Патрика, що відбулось в 431 році. Саме ця дата, на думку деяких вчених, стала відправною точкою в історії країни. Так, ірландський дослідник Томас Бартлетт зазначає, що “це є перша автентична дата в історії Ірландії, яка забезпечує тверду точку, з якої можна дослідити наступні шістнадцять століть” [100, р. 1]. Ми погоджуємося із такою гіпотезою, оскільки, так чи інакше, з постаттю св. Патрика пов'язаний не лише процес християнізації острова. Під впливом нових, християнських цінностей в країні починають формуватися нові суспільні та політичні інституції.

Разом із тим, в науці досі триває дискусія навколо самої постаті святого. Так, відомо, що Проспер Аквітанський (бл. 390 – 460 рр.) в своїй “Хроніці” повідомляє, що у 431 р. Папа Римський Целестин відправив якогось Палладія “...ad Scotos in Christum credente...” – до ірландців, що вірують в Христа [184, р. 103]. Однак більше ніяких відомостей про місію Палладія або про його особистість нам невідомо. Але ця

згадка дає підставу говорити про те, що саме Палладій заснував Церкву на острові. Разом із тим, згідно ірландської традиції, християнство в Ірландію приніс св. Патрик [48, с. 211]. “Аннали Ульстера” повідомляють про місію Палладія, навіть більше, це є перший запис в хроніці: “... Anno ab incarnation domini cccc.º xxx.º i.º Palladius ad Scotos a Celestino urbis Romae episcopo ordinates episcopus, Aetio et Ualerio consulibus primus mittitur in Hiberniam, ut Christum credere potuissent, anno Teodori¹ uiiiº...” [5, р. 2]².

Однак, на нашу думку, для автора запису ця подія не несла такого значення, як прибуття на острів св. Патрика. Для кращого розуміння наведемо повний текст запису: “...Anno domini cccc.º xxx.º ii.º (m̄. dc. xxxvi. secundum Dionisium³). Patricius peruenit ad Hiberniam nono anno regni Teodosii minoris, primo anno episcopatus Xisti⁴, xl. ii. episcopi Romane ecclesie. Sic enumerant Beda et Marcilius et Issiodorus⁵ in cronicis suis. [In xu (uel xiiii) anno regni Laegaire mic Neill. Ab initio mundi iuxta lxx⁶. interpretes ū. dccc. lxxxu; iuxta uero Ebreos⁷ m̄. dcxxxvi. Ab incarnatione uero iuxta Ebreos dclxxxu, secundum autem Dionisium cccc. xxx. ii.º anni sunt; secundum uero Bedam cccc. xxxi. anni sunt.]...” [5, р. 4]⁸.

¹ Teodorus – Феодосій II (грецьк. *Θεοδόσιος Β'* 408 – 450) – візантійський імператор. До 421 року регентом була його сестра, Пульхерія, тому в “Анналах Ульстера” 431 рік згадується як восьмий рік його правління.

² “... Року 431 від втілення Бога, Палладіус, за наказом Целестіна, єпископа міста Риму, в консульство Етіуса і Валеріуса, відправлений в Ірландію першим єпископом до скотів, що можуть вірити в Христа; в восьмий рік Феодосія...”

³ Dionysius – Діонісій Малий (лат. *Dionysius Exiguus*, бл. 475 – 550 pp.) – один із святих отців Церкви, запровадив відлік, в основі якого лежить поділ часу на “до” і “після Різдва Христового”.

⁴ Xistus – Сикст III (лат. *Xistus PP. III*; 432 – 440) – Папа Римський.

⁵ Беда Шановний (673? – 735) – бенедиктинський чернець, автор “Церковної історії англів”.

Марцеллін Коміт (? – після 534) – візантійський хроніст. Його праця охоплює події від початку правління імператора Феодосія I (379 р.) до початку правління Юстина I (534 р.)

Ісидор Севільський (550? – 636) – архієпископ Севільї (Іспанія). Автор низки праць, серед яких виділяють дві хроніки та історичний твір “Історія готів, вандалів і свевів”.

⁶ LXX – Септуагінта (від лат. *septuaginta*, [переклад] *сімдесятьох*; як скорочення вживається LXX) – грецький переклад Старого Заповіту, що виник у Єгипті в останні століття до н.е.

⁷ Ebreos – Послання до євреїв (лат. *Epistula ad Hebraeos*) – одна з книг Нового Заповіту. Послання Святого Апостола Павла до юдеїв-християн.

⁸ (... Року Божого 432 (4636, згідно Діонісія) Патрик прибув в Ірландію, на дев'ятий рік правління Феодосія Молодшого, в перший рік єпископату Сикста, сорок другого єпископа Римської церкви.

Як бачимо, запис про прибуття св. Патрика на острів супроводжується великою кількістю уточнень. Так, тут згадуються імена тогочасного візантійського імператора, римського єпископа, наводяться дати за різними системами літочислення, зокрема це є хронологія Діонісія Малого та дати від заснування світу за різними версіями. На нашу думку, така точність не є випадковою. З часів Аврелія Августина час і історія починають відігравати для середньовічної людини важливе значення. Історична пам'ять в часи Середньовіччя стає одним із ключових елементів європейської свідомості [54, с. 29]. Тому, на нашу думку, для автора запису було надзвичайно важливо зберегти пам'ять про св. Патрика. Саме для цього він наводить стільки варіантів датування цієї події, аби вона не загубилась в часі. Цей факт, в свою чергу, ставить постать св. Патрика вище за постать Палладія в ірландській традиції.

Так, чи інакше, це стало причиною появи в науці дискусії з приводу цих двох осіб. Деякі науковці стверджують, що Палладій і Патрик це одна особа, яка носила подвійне ім'я [149, с. 46]. Поряд із цим “Аннали Ульстера” містять три різні згадки про смерть св. Патрика, датовані 457, 461 і 492 рр [5, р. 16, 19, 30]. Такий факт може бути пов'язаний із компілятивним характером джерела [48, с. 211]. Проте це може також свідчити на користь того факту, що Палладій і Патрик різні особи, але в певний час літературна традиція почала розглядати їх під одним іменем – Патрик, що в кінцевому результаті і могло дати декілька дат смерті.

Таким чином, можна побачити, що в науці відомо дві особи, які мали одне завдання – поширити християнство в Ірландії. Однак, якщо взяти до уваги факт, що це є різні люди, залишається незрозумілим, чому Папа вирішує відправити дві місії практично одночасно. Такий факт можна пов'язати із невдачею місії Палладія, однак, на нашу думку, це є малоімовірно. “Хроніка” Проспера повідомляє, що Палладій відправився до “ірландців, що вірять в Христа”, таким чином це дозволяє

Так Беда, і Марцеллін, і Ісідор підраховали у своїх хроніках. [На п'ятнадцятий (чи чотирнадцятий) рік правління Лоєгайре, сина Ніалла. Від початку світу, згідно з перекладачами LXX, 5885 року; але згідно із Посланням до євреїв, 4636. Також, від Втілення, згідно із Посланням до євреїв, 685; але, згідно Беди, 431 року.]...

говорити, що християнство вже почало поширюватися на острові, а місія Палладія була швидше організувати їх церковне життя, ніж розпочати навернення [48, с. 211]. Більше того, якщо врахувати, що подорож від Риму до Ірландії в ті часи могла зайняти багато часу, цілком логічно виглядає той факт, що місіонер, відправлений в 431 році прибуває на острів лише 432 року. Все це, на нашу думку, може свідчити на користь того, що Патрик і Палладій це одна особа і мова йде про одну місію.

Отже, св. Патрик стає для місцевого населення “апостолом Ірландії”, а його постать починає обростати легендами. Якщо торкатися спадку святого, то можна із впевненістю сказати, що він залишає після себе організовану християнську Церкву в основі якої лежить поділ на невеликі громади на чолі із єпископами [100, р. 11]. Варто зазначити, що Церква, яка сформувалась в Ірландії із приходом св. Патрика не була повністю ідентичною континентальній. Той факт, що свого часу острів залишився поза впливом Римської імперії, призвів до появи національних особливостей в релігії даної країни. Внаслідок цього в Ірландії поряд із єпископальною Церквою виникає і монастирська, яка з часом зміцнює свої позиції і стає потужним конкурентом церкви Патрика [48, с. 212].

Поряд із новою вірою св. Патрик залишає після себе і інший спадок. Якщо подивитись на карту середньовічної Ірландії, то можна побачити, що із приходом християнства на острові починають засновуватися нові міста, які отримують статус релігійних центрів. Так, сам Патрик засновує на пагорбах місто Арма (*Ard Mhacha*), де в першу чергу будує Церкву: “...*Tanic patraic iarsin do ard macha labréthir inangil. 7 dorocht coraith dári .i. fer soimm oirmitnech bói inoirtheraib .i. dare mac findchada meic eogain meic níallain. doratsum inad ardeclaise dó patraic bale hita in ferta indiu...*” [14, р. 34]¹. Саме це місто Патрик зробив “головним на острові”. Очевидно, воно стає резиденцією архієпископа, а завдяки ченцям в подальшому – важливим культурним центром [184, р. 118].

¹ (...Потім Патрик пішов в Арму за велінням ангелів і він прибув в Рат Дайр, форт Дайра, заможного, поважного чоловіка, а саме Дайра, сина Фіндхада, сина Еогана, сина Ніаллана. Він дав місце для великої церкви Патрику, де на заміні зараз стоїть Ферта...)

Поряд із Армою, велике сакральне значення продовжує мати і Тара, резиденція Верховних королів, що ще до приходу Патрика була важливим язичницьким місцем, яке в подальшому порівнюватимуть із Вавилоном [100, р. 8]. Варто також зазначити, що саме звідси, з візиту до короля Лойгаре, розпочинає свою діяльність святий. В подальшому Тара згодом стає християнським центром, зокрема містом, де проводилися синоди єпископів. Тому, на нашу думку, завдяки своєму політичному статусу ця королівська резиденція впродовж середньовіччя конкурує з Армою за ступінь важливості. Так чи інакше, ірландські міста поступово стають осередками вченості. З часом велика кількість вчених з континентальної Європи починає переселятися на острів.

Такий стан речей зберігається до VI ст., коли, за словами шотландської дослідниці Агнес Мак-Кензі, "...Ірландія почала повертати свої борги..." [67, с. 61]. Із розвитком монастирів країна стає інтелектуальним центром всієї Європи. Ірландія стала не лише притулком для науки і мистецтва. З неї виходили місіонери, які почали проповідувати по всій Європі, поширюючи християнство серед язичників. Так в тому ж VI ст. тільки св. Колумбан із учнями заснував більше сотні монастирів у Франції, Швейцарії і Ломбардії [67, с. 62]. Засновані ним монастирі стали центрами розвитку вченості, де відбувалося переписування книг, що в подальшому відіграло важливу роль в історії Середньовічної Європи. Сам Колумбан став автором монастирського статуту, в якому можна побачити ірландські впливи і який став прикладом для багатьох франкських обителів [27, с. 757]. Даний документ складається з 9 розділів, однак залишає нерозглянутими низку питань, зокрема права і обов'язки абата [27, с. 800]. Монастирі, засновані святим, відображали устрій та побут острівних ченців. В них популярними біли принципи абсолютної покорі, постійної праці, аскетизму [100, р. 26].

Окрім нього відомим святим, який поширював віру на території Франції, був Фарса. Він прибув до Франції через сорок років після Колумбана. До цього моменту Фарса поширював християнство серед піктів та саксів. На території Франції він отримав від короля землі на річці Марні, де побудував монастир. Водночас розпочалася діяльність його ірландських учнів, таких як Алгаїс, Ето та Гобін. Не

зважаючи на те, що ірландські місіонери почали подорожувати в VI ст., вони стали знаними в Європі лише починаючи з VIII ст. Так, зокрема, Беда Шановний згадує про те, що ірландські вчені схильні до збільшення знань і ретельно ставляться до своїх англійських учнів, якого б походження вони не були, які приходили до них, або для вивчення релігійних доктрин, або для життя за більш суворим статутом [48, с. 235]. Деякі з них обирали чернече життя, в той час як інші вважали за краще продовжувати своє навчання, відвідуючи келії різних вчителів. Таким чином, можна побачити, що навчання у таких монастирях не вимагало дотримання чернечого життя, що в свою чергу приваблювало світських осіб, сприяючи поширенню освіти.

Отже, як бачимо, V ст. дало Ірландії важливий поштовх, змінивши її. Саме в цей час відбулись корінні політичні та культурні зміни, які стали основою для формування середньовічної країни. Ірландія зустріла вікінгів роздробленою в політичному плані і об'єднаною однією релігією. Кожен з цих факторів в подальшому вплине на взаємовідносини між двома народами і визначить основні риси епохи вікінгів в Ірландії.

Для повного розуміння ситуації, що склалась в Ірландії в епоху вікінгів, необхідно також проаналізувати і стан, в якому перебувала сама Скандинавія на момент вторгнення вікінгів на острів. Батьківщина норманів, як і Ірландія, перебувала в особливому політичному і культурному становищі, що дозволяє виокремити її з поміж інших європейських країн. В західній історіографії переважає думка про відмінний процес розвитку скандинавських країн. Так, норвезька дослідниця Лотте Хедегер стверджує, що Середні віки, в класичному їх розумінні, починаються в Скандинавії близько 1000-го року, на 500 років пізніше ніж в Західній та Центральній Європі. Серед основних ознак становлення Середньовіччя на півострові дослідниця називає появу міцних, об'єднаних королівств, поширення християнства і появу писемної історії [156, р. 11].

Якщо докладно розглянути ці ознаки і перенести на історію Ірландії, то ми побачимо, що кожен із них знаходить своє відображення Ірландії напередодні епохи вікінгів:

- **наявність об'єднаних королівств.** Хоча, як ми бачили, з V ст. Ірландія була країною роздробленою, в ній окреслився процес консолідації політичних сил навколо великих королівських династій. Таким чином, ми можемо стверджувати наявність міцних державних утворень.

- **поширення християнства.** Успіх місії св. Патрика, що розпочалась 432 року, не залишає сумнівів в наявності християнства на острові з V ст.

- **поява писемної історії.** З приходом християнства в Ірландію приходить і традиція ведення хронік, що призводить до того, що з того ж V ст. ми можемо говорити про появу писемної історії острова.

Як бачимо, навіть за ознаками, представленими Л. Хедегер, Ірландія поряд із іншими європейськими країнами вступає в Середньовіччя в V ст. Однак залишається відкритим питання: в якій політичній та культурній ситуації перебувала Скандинавія на момент вторгнення вікінгів в Ірландію. Необхідно розуміти, що походи скандинавів на пряму залежать від того, в якому стані перебувала їх батьківщина на момент вторгнення.

На думку британського дослідника Томаса Кендріка, одними з причин міграції вікінгів були: перенаселення, нестача землі, політичні протистояння. Він також зазначає, що ні разом, ні окремо ці причини не можуть пояснити таку тривалу і інтенсивну кампанію скандинавів [88, с. 276]. Поряд із цим, кожен з даних факторів вплинув на формування суспільства вікінгів, тому їх слід розглянути.

Перенаселення і нестача землі, на думку деяких вчених, стала наслідком не лише розвитку суспільства. Важливу роль тут відіграв географічний фактор. На відміну від рівнинної Ірландії, ландшафт Скандинавії – це холодні гори, вкриті лісом. Так, російський дослідник Арон Гурєвіч, описуючи природні умови півострова зазначає, що Скандинавія в більшості своїй вкрита гранітними скелями, які на берегах утворюють довгі вузькі бухти – фьорди, в той час як лише південна частина півострова – Сконне – є рівниною з плодovitим ґрунтом [39, с. 12]. Такі природні умови не могли вплинути на формування особливостей суспільства вікінгів.

Як і в Ірландії, основу його складала сімейні зв'язки, союз родичів, що об'єднував всю генеалогію по чоловічій лінії. Повне коло таких членів сімей формувало суспільну одиницю, яку російський дослідник Гліб Лебедев окреслив поняттям *frændr* – родичі [53, с. 165]. Не дивлячись на наявність такого міцного колективу, в ньому поступово починає виділятися особиста власність, наслідком чого стало те, що центральним суб'єктом скандинавського звичаєвого права X ст. стає *óðalsbóndi*, одалсьбонд (або просто – бонд), глава самостійної сім'ї і маєтку [53, с. 167]. Таке господарство поступово стає основою суспільного і економічного життя Скандинавії. Їх розвиток, розширенні і освоєння нових територій, в сукупності із географічним чинником призвели до того, що ще у VIII ст. фонд доступних для колонізації земель був вичерпаний і скандинави вийшли до узбережжя, а разом із тим зіткнулись з іншими європейськими державами [53, с. 175], що врешті-решт спричинило початок нападів на прибережні території. Варто розуміти, що такі напади не були для скандинавів чимось особливим і часто носили виключно прагматичний характер. Вигода таких походів полягала перш за все в тому, що цілями перших нападів вікінгів були монастирі і церкви. Вони одночасно були незахищеними, часто розташовувалися на островах чи на узбережжі і встигли до того часу накопити значні багатства [88, с. 281]. З цього випливає і основна ціль походів – земля. Пітер Соєр стверджує, що земля була одною з основних причин нападу із самого раннього періоду епохи вікінгів. Дослідник наголошує, що “спроби провести грань між першими вікінгами, що шукали здобичі, і пізніми, що прагнули захоплення земель, абсолютно помилкові” [88, р. 281]. Тим не менше, на нашу думку, це не зовсім так. Історія походів вікінгів, зокрема в Ірландії, показує, що на початковому етапі вікінги, якщо і цікавилися земельними наділами, не мали достатніх сил аби захопити і втримати території, тому поділ епохи вікінгів на різні етапи доцільний, коли мова йде про окремо взятий регіон, як, наприклад, Ірландію.

Фактор нестачі землі тісно пов'язаний із перенаселенням. Як наслідок, на певному етапі чи не в кожній країні, на яку здійснювалися напади вікінгів, ми спостерігаємо появу колоній скандинавів, які в окремих випадках переростають в

потужні державні утворення (як Нормандія у Франції та Денло в Англії). Вони відігравали потужну роль в місцевій політиці, виступаючи одним із суб'єктів держаних відносин в феодальному середньовічному суспільстві. Проте дещо відмінна ситуація спостерігається на території самого півострова.

Як ми бачили, на момент початку епохи вікінгів в скандинавському суспільстві ще досі потужну роль відігравали сімейні зв'язки. В таких умовах говорити про національну ідентифікацію неможливо. Скандинавські держави, якими ми їх знаємо тепер, з'являються не раніше XI ст., як і вказує Л. Хедегер. Разом із тим, не можна говорити що державні утворення були відсутні в дописемній історії Скандинавії взагалі. Як і у випадку з Ірландією, ми не маємо достовірних джерел про політичну ситуацію на цій території. Тим не менше, існують факти, за якими можна зробити певні висновки. Так, маємо згадку про християнського місіонера Вілліброрда (658 – 739), єпископа Утрехта, який відвідав короля Онгенда (дат. *Angantyr*), що правив племенами данів в 690–714 рр [216, р. 12]. З кінця VIII – початку IX ст., завдяки “Франкським Анналам” відомо більше інформації про данських королів, які були противниками Каролінгів. Більше того, археологічні дані дають можливість говорити, що в VIII ст. на території Ютландії, а саме на острові Самсø (дат. *Samsø*), що мав стратегічне значення, відбувається організація центральної влади [216, р. 13]. Поряд із цим побутує думка, що сусідство із імперією Каролінгів вплинуло на розвиток таких невеликих королівств в Данії. Франкська модель політичної та економічної організації, мережа міжміських сполучень та ринкових відносин знайшли відображення у дрібних королівствах вікінгів [156, р. 16]. Внаслідок цього скандинави починають запозичувати досвід сусідів. Вони засновують міста, залучаються до торгівлі і саме Данія починає посідати в цьому процесі провідне місце (Додаток Б).

Водночас в Норвегії перше об'єднання земель відбулось значно пізніше – у 880-х рр., за правління Гарольда I Прекрасноволосого (872 – 930), короля Вестфолду, і охоплювало південну Норвегію і західне узбережжя. Саме жителі цієї країни першими розпочали колонізацію західних островів, зокрема Фарерських, Гренландії

та Ісландії, а також здійснили перший задокументований напад на Британські острови [216, р. 17].

Дещо іншу тенденцію спостерігаємо в шведському суспільстві. Близькість балтійського торговельного регіону, а також південні зв'язки із Візантією змусили мешканців цієї країни більшу увагу звертати на схід. Зокрема вони отримали змогу збувати свій товар, такий як хутро і рибу, на східні ринки. В свою чергу вони не приймали інтенсивної участі в грабіжницьких походах в Західній Європі, як норвежці чи данійці. Протягом IX ст. знаходимо згадки деяких шведських королів в Бірці, однак об'єднання королівства в XI – XII ст. найпізніше серед скандинавських країн.

Незважаючи на певні місцеві особливості, такі як нестача земель, перенаселення, політичні протистояння між окремими лідерами вікінгів, а також зацікавленість в багатствах сусідніх територій, призвели до появи в Скандинавії військового суспільства з її динамічними і мінливими політичними утвореннями, які базуються на союзах і військовій силі [156, р. 17]. Таким чином, вікінги поступово переходять від сімейних зв'язків до об'єднань навколо військової сили.

Одночасно із цим скандинавське суспільство сформувалося на територіях, що були далеко за межами впливу Римської імперії, тому багато культурних і релігійних процесів, що відбувалися в Західній Європі на початку Середньовіччя, не торкнулися Скандинавії, або лише починали свій розвиток. Тому, коли переважна більшість європейців стала християнами, вікінги залишалися язичниками. Як зазначалось вище, процес християнізації завершився тут близько 1000 року. Більше того, релігія і культура вікінгів представляє собою унікальне явище, з яким Європа в часи античності не стикалася, тому і початки християнства тут, як і в Ірландії, мали свої особливості.

Ми вважаємо, що важливо підкреслити факт наявності власної унікальної релігії у середовищі вікінгів. Засновані на цих віруваннях міфи відіграли провідну роль у формуванні політичної ментальності не лише скандинавських лідерів і конунгів, але й інших германських правителів Європи [156, р. 12]. Одночасно варто пам'ятати, що відома нам скандинавська релігійна система була записана християнськими ченцями X – XI ст., а ці записи не завжди можуть відповідати

реаліям VII – VIII ст., коли розпочалась епоха вікінгів [172, р. 212]. Тим не менше, з впевненістю можемо говорити про низку особливостей релігії, що вплинули на формування скандинавського суспільства і середовища вікінгів зокрема:

- **індивідуальна релігія.** На думку деяких вчених скандинавська релігія носить індивідуальний характер, свідченням чого є тісне поєднання язичницьких традицій із християнськими [172, р. 213]. В такому випадку релігія підтримувала особистість, дозволяючи кожному вікінгу самому вирішувати, у що вірити і як будувати свій світогляд. Така ідентифікація і відчуття самодостатності, на нашу думку, відігравали важливу роль, коли вікінг приймав рішення приєднатись до походу, чи ні, а також допомагали йому знайти своє місце в невеликому загоні воїнів.

- **фаталізм.** Ще Тацит підмітив, що германці вірять у наперед визначену долю, що давало їм змогу відкинути страх в бою. Вікінги не стали винятком. Скандинавська міфологія насичена ідеєю долі і неминучості кінця світу – Рагнароку [214, р. 238]. Цей факт, на нашу думку, також впливав на прийняття рішення про важкий похід, особливо, коли мова йшла про чоловіків, яким не було що втрачати. Це дозволяло їм більш ефективно бороти страх перед можливою поразкою перед більш численнішим противником.

- **ідеологія військового суспільства.** Переважна більшість скандинавських міфів, так чи інакше, пов'язана із веденням війни. Тексти саг звеличують образ безстрашного воїна. На перший план вони висувають такі чесноти як доблесть, хоробрість та інші, а пантеон богів очолював саме Одін, бог війни. Скандинавське суспільство готувало з юнаків вправних воїнів. Тому часто, особливо за присутності системи майорату, скандинавські чоловіки були готові вирушити в похід не лише за здобиччю, але й за славою.

Як ми бачимо, із розвитком скандинавського суспільства тут поступово сформувалась релігія і світогляд, який якщо не штовхав, то не заперечував і підтримував ідею загарбницьких походів, що безумовно, на нашу думку, позитивно вплинуло на початок епохи вікінгів.

Отже, зробивши огляд суспільно-політичного розвитку Ірландії і Скандинавії, ми можемо побачити, в якому стані перебували країни на момент початку епохи вікінгів. Так, і Ірландія, і скандинавські країни були роздроблені в політичному плані. Разом із тим, якщо вікінги перебували лише на початку процесу становлення державних утворень у VIII ст., то в Ірландії, починаючи з V ст., ми фіксуємо низку політичних об'єднань, які носили ознаки повноцінних середньовічних держав: наявність правлячої династії, скарбниця. Більше того, на острові окреслилась ідея об'єднання країни під владою однієї сім'ї. В той же час буде помилкою говорити, що державотворча тенденція не була характерною для скандинавських народів. Брак земель та інші причини змусили вікінгів вдатися до переселення на нові території, де доволі скоро вони почали утворювати власні держави та приймати участь в місцевому політичному житті.

Схожу ситуацію спостерігаємо і в релігійному питанні. На перший погляд може здатися, що християнська Ірландія та язичницька Скандинавія не мають нічого спільного. Однак обидві країни перебували поза межами впливу Римської імперії, тому і процес християнізації набув особливих рис поєднання язичницької та християнської традицій, тому вікінги на початку своїх походів стикаються в Ірландії із кардинально іншою культурною традицією ніж в інших регіонах Європи. У той же час індивідуальний характер скандинавської релігії дозволяв християнству успішно поширюватися в суспільстві вікінгів навіть на початку їх нападів на Ірландію.

Отже, ми бачимо, що в кінці VIII ст. Ірландія і Скандинавія представляли собою території із самобутньою політичною, державницькою та культурною традиціями. Такий факт неминуче впливатиме на їх подальшу взаємодію у всіх сферах життя суспільства, що, в свою чергу, вирізнятиме відносини між цими двома народами серед відносин вікінгів із іншими державами.

3.2 Роль вікінгів в міжусобних війнах ірландських королівств IX – початок XI ст.

Як ми бачили, в період раннього Середньовіччя в Ірландії існувала низка малих незалежних держав, кількість яких в різні часи коливалась, сягаючи відмітки

80–185 [141, р. 24]. Звертаємо увагу, що ці *держави* слід розглядати не як *консолідовані вождівства*, а як *дружинні держави* (military government), ознаки яких вони посідали [72, с. 20–23]. У таких умовах протистояння і суперечки між різними королівствами та династіями стали звичною справою для політичного життя острова. Натомість із появою в кінці VIII ст. в Ірландії вікінгів ситуація змінюється. Поряд із звичними політичними утвореннями на острові з'являється нова сила, здатна змінити баланс сил. Тому питання участі вікінгів у політичному житті острова є важливим для розуміння картини впливу скандинавів на розвиток ірландського суспільства. Говорячи про ситуацію на острові необхідно розуміти, яким чином присутність вікінгів змінила політику окремих династій, а також наскільки сильно скандинавам вдалось інтегруватись до правлячої еліти Ірландії.

Ще з XIX ст. в історіографії сформувалось дві гіпотези щодо цієї проблеми. Одна з них стверджувала, що ірландський народ був в стані протистояти іноземному вторгненню вікінгів, інша засуджувала політичну роздробленість держави і вказувала на позитивний вплив вікінгів і пізнішого норманського завоювання 1169 року [167, р. 159]. Однак обидві гіпотези виникли в той час, коли Ірландія боролась за свою незалежність від Великобританії, тому, на нашу думку, ці версії несуть в собі вплив тодішніх політичних обставин, що мало негативні наслідки для об'єктивності досліджень.

Щоб зрозуміти яким, чином вторгнення вікінгів позначилось на політичній ситуації в Ірландії необхідно, перш за все, простежити всю еволюцію їх зв'язків. Семюель МакМанус вказує на те, що ірландці контактували із мешканцями Скандинавського півострова задовго до вторгнення вікінгів, зокрема це стосується торговельних відносин. Окрім цього, дослідник зазначає, що в Ірландському епосі героїчного періоду¹ існують згадки про воїнів з Норвегії та ірландців, що платили данину на Оркнейських та Фарерських островах [184, р. 268]. На ранні контакти звернув увагу ісландський дослідник Йоун Р. Хьяульмарссон. Зокрема, він вказує на

¹ Героїчний цикл – один з чотирьох циклів ірландської міфології. Цикл побудований навколо діяльності героїв, що протистоять потойбічним і магічним силам. Основним персонажем циклу є герой Кухулін.

поселення ірландських відлюдників в Ісландії та Фарерських островах. Причиною цього він називає той факт, що прийнявши християнство, ірландські ченці розпочали пошук відлюдних місць для служіння Богу. Саме від цих ченців, на думку дослідника, скандинави і дізналися про Ісландію, на якій пізніше оселилися [91, с. 19].

Така ситуація, на нашу думку, впливає на ставлення до вторгнення вікінгів. Це можна простежити в порівнянні записів різних хронік. Так в “Англосаксонських хроніках” перша згадка про напади вікінгів в 793 році супроводжується наступним записом: “...This year dire forwarnings came over the land of the North-humbrians, and miserably terrified the people; these were excessive whirlwinds, and lightnings; and fiery dragons were seen flying in the air. A great famine soon followed these tokens; and a little after that, in the same year, on the 6th before the Ides of January, the ravaging of heathen men lamentably destroyed God's church at Lindisfarne through rapine and slaughter...” [12, p. 40]¹.

Таким чином, можна побачити, що перший напад вікінгів в Англію супроводжувався містичними знаками, зокрема появу драконів можна інтерпретувати як своєрідне попередження про прихід кораблів вікінгів – драккарів, які були оздоблені зображеннями міфічних істот (Додаток В). Такий опис, на нашу думку, вказує на те, що автор хроніки був під великим враженням від нападу вікінгів.

В інший спосіб згадує про напад вікінгів на Англію автор хроніки “Квіти історії” під 838 році: “...Misit ergo eis Deus omnipotens gentes paganae et crudelissimas, velut apum examina, quae ne quidem sexui muliebri aut parvulorum parcerent aetati, Danos scilicet et Norwegenses, Gothos at Suathedos, wandalos et Fresos, qui ab exordio

¹ “...Цього року страшні попередження прийшли на землю Нортумбрії і жахливо налякали людей; ці вихори були надмірними, блискавки і вогняні дракони були помічені у небі. Скоро великий голод прийшов за цими знаками, і незабаром після цього, в тому ж році, на шостий день перед ідами січня, язичниками було скоєне плачевне розорення церкви Божої в Ліндісфарні через грабунок і вбивство...”

regis Aethelwlf¹ supradicti usque ad Normannorum adventum, per annos ferme ducentos triginta, terram hanc peccatricem a mari usque ad mare et ab homine usque ad pecus deleverunt...” [9, p. 416 – 417]². Тут ми бачимо, що напади вікінгів розглядаються як кара Бога за гріхи.

Кардинально іншою є перша згадка в ірландських хроніках. Так автор “Анналів Ульстеру” в записі 795 року повідомляє “...Loscadh Rechrainne³ o geinntib, 7 scri do [cho] scradh 7 do lomradh...” [5, p. 274]⁴. Такий запис за своїм змістом ніяк не виділяється з поміж інших, які повідомляють про сутички між різними ірландськими королями, зокрема в 791 році зустрічаємо “...Bellum Aird Maicc Rime ubi Nepotes Ailello⁵ prostrati sunt, & Concobur & Airechtach nepotes Cathail⁶ ceciderunt...” [5, p. 272]⁷.

Такий характер повідомлення про перший напад вікінгів на ірландців, на нашу думку, підтверджує ідею того, що населення острова на момент вторгнення вже було знайоме з вікінгами. Також це може свідчити про те, що ворожі дії прибулих мало чим відрізнялись від міжусобної боротьби самих ірландців. Єдине, що вирізняє такі повідомлення – вікінги характеризуються як *gentiles* (латинською) та *genti* (давньоірландською), тобто язичники [133, p. 23], що вказує на те, що на початковому етапі об’єктами їх нападів ставали монастирі та церкви. Таким чином, можна побачити, що ірландці та скандинави контактували ще задовго до вторгнення останніх на острів. Однак в таких умовах виникає питання: з якого моменту можна

¹ Етельвульф (англосакс. Æthelwulf) (795–858) – король Уссекса, за часи правління якого розпочалось вторгнення вікінгів в Ірландію.

² “...Тому послав до них Бог Всемогутній народи язичників найбільш звірячі, як рой бджіл, серед яких не було ні жінок ні дітей, данійців та норвежців, шведів і готів, вандалів і фризів, із початком правління Етельвульфа та приходом норманн, про що згадувалось вище, протягом багатьох років, близько трохсот двадцяти, ця земля грішна від моря до моря і від людини до худоби була знищена...”

³ Ратлін – острів в 10 км. від північно – східного узбережжя Ірландії. Зараз належить Великобританії.

⁴ “... Ратлін був спалений і Скай було роздерто і пограбовано...”

⁵ Аїлілл МакКатайл (? – 701) – король Мунстеру.

⁶ Катал МакФінгуїн (? – 742) - король Мунстеру.

⁷ “... Битва при Ард Маїк Рім де нащадки Аїлелла були скинуті, і Конхобар та Аїрехтах, онуки Катала, були вбиті...”

говорити про включення норманів в політичне життя острова і які наслідки це мало для роз'єднаної Ірландії?

Вирішення цього питання варто розпочати із визначення особливостей дій вікінгів на різних етапах їх вторгнення. Перші рейди вікінгів на території Ірландії закінчувалися спаленням монастирів, церков та поселень. Так, в 806 році було пограбовано і вбито громаду ченців, чисельність яких сягала шістдесяти восьми чоловік [5, р. 290]. Такі пограбування були безсистемними, зокрема “Аннали Ульстеру” повідомляють про напади норманів перших двох десятиліть у 795, 798, 802, 806, 807, 811, 812, 813, 821 роках. Натомість під 832 роком “Аннали Чотирьох Майстрів” повідомляють про пограбування міста Арма в північно-західній Ірландії тричі за один місяць: “...Cédna-orgain Arda Macha. Ard Macha do orgain fo thrí i naoin mhí la Gallaibh, 7 ní ro hoirgedh la heachtarchenela riamh go sin...” [4, р. 444]¹. Як бачимо, інтервал між окремими нападами коливається від одного до восьми років, а подекуди скорочується до кількох разів на рік. Така особливість могла бути викликана відсутністю будь-якої координації між окремими ватажками. Так, ірландський дослідник Доннхад О Коррен зазначає, що перші рейди були організовані представниками аристократії на власний розсуд. За даними дослідника лише в середині IX ст., а саме у 848 році відбулася перша спроба організації походу королівською владою вікінгів [199, р. 300].

Однак це була не єдина зміна, яка відбулась в нападах вікінгів за першу половину IX ст. Під 841 роком в “Анналах Ульстеру” знаходимо першу згадку про фортеці: “...Longport oc Linn Duachaill asa rorta tuatha 7 cealla Tethbai². Longport oc Duiblinn asrorta Laigin 7 Oi Neill etir tuatha 7 cealla co rice Sliabh

¹ “...Арма була пограбована. Арма була пограбована тричі за місяць іноземцями і вона ніколи не була пограбована чужинцями до того...”

² Тетба (ірл. *Tethbae*) – регіон середньовічної Ірландії, які знаходився в центральній частині острова на території сучасних графств Уестміт та Лонгфорт. Слів Блум (ірл. *Sliabh Bladhma*) – гори в центральній частині Ірландії.

Bledhma...” [5, p. 344]¹. Поява постійних поселень могла бути зумовлена чисельною кількістю вікінгів, які приймали участь у нападах, що дозволило укріпитися в завойованих територіях [116, p. 251]. В дійсності, незадовго до заснування Дубліна, під 837 роком зустрічаємо запис: “...Longas tre fhichet long di Norddmannaibh for Boinn; longas eile tre fhichet long for abaind Liphí². Ro slatsat iarum in di longais sin Magh Liphí 7 Magh mBreg³ etir cealla 7 dune 7 treba...” [5, p. 338]⁴ Таким чином, можна побачити, що поступово, поступово від простих нападів вікінги перейшли до заснування власних укріплень, а пізніше були об’єднані королівською владою.

Для того, щоб зрозуміти, як цей факт вплинув на політичну ситуацію на острові, необхідно простежити, як змінювалося ставлення самих ірландців до вікінгів впродовж цього періоду.

Перша згадка про поразку вікінгів від ірландців у “Анналах Ульстеру” датується 811 роком: “...Strages gentilium apud Ultu...” [5, p. 298]⁵, однак тут мова йде про жителів окремої місцевості – уладців, в той час як у наступному році повідомляє ім’я людини, яка очолила бій – Кобтах МакМаелдуін (давньоірл. *Cobthach m. Maele Duin*) (? – 833), король Лох Лейну⁶. Інші записи про перемоги знаходимо під 833, 837, 844 роками, а “Аннали Чотирьох майстрів” повідомляють, що у 849 році об’єднаними військами ірландців було пограбовано Дублін [4, p. 476]. Такий факт говорить про те, що вже на початковому етапі ірландці були здатні давати відсіч хаотичним нападам, а поява укріплень вікінгів дала змогу організувати спільні напади на вікінгів, а не лише відбивати їх.

¹ “...Фортеця в Лін Дуахаїлл з якого території і церкви Тетба були пограбовані. Фортеця в Дубліні, з якої території Лейнстеру та Уї Нейллів були пограбовані, як і території та церкви Слів Блуму...”

² Бойн і Ліффі – річки на сході Ірландії в провінції Лейнстер. Річка Ліффі протікає через м. Дублін.

³ Маг Ліффі і Маг Брег – рівнини в районі річок Ліффі і Бойн. З ірл. Magh – рівнина. До прикладу: Magh Tuired (Рівнина Веж) – рівнина в ірландській провінції Конахт, місце місце міфічної битви між Плем’ям богині Дану (пантеон богів) та Фір Болг (міфічне плем’я, що керувало Ірландією).

⁴ “...Флот трьох судів норманів на [річці] Бойн. Другий флот трьох судів на річці Ліффі. Згодом ці два флоти пограбували Маг Ліффі і Маг Брег, включаючи церкви, форти і господарства...”

⁵ “...Забій язичників уладцями...”

⁶ Кобтах МакМаелдуін (? – 833) – син Маледуїна (? – 786), короля Манстеру. Лох Лейн (ірл. Loch Léin) – одне з озер Кілларнії в південно – західній частині Ірландії (зараз графство Керрі). В ранньому Середньовіччі території навколо озера були залежні від правлячої династії Манстеру.

Однак в цьому питанні, на нашу думку, значно важливішою є дата 850 року. В цей рік в “Анналах Ульстера” знаходимо запис: “...Cinaedh mac Conaing, rex Ciannachtae, du frithuidecht Maelsechnaill anneurt Gall, cor indridh Ou Neill o Shinaind co muir etir cella 7 tuatha, 7 cor ort innsi Locha Gabur dolose corbo comardd fria lar, 7 coroloscad leis derthach Treoit 7 tri xx^{it} dec di doinibh ann...” [5, p. 358]¹. Це є перша згадка про залучення вікінгів у міжусобну боротьбу ірландських королівств. Саме з цього моменту можна говорити про повноцінне включення вікінгів в політичне життя острова, а не з часу їх появи. Ірландські правителі побачили користь у використанні скандинавів у своїх цілях, а союзи норманів та ірландців стали буденною справою [198, p. 430]. Поряд із цим з двох останніх уривків видно, що ці відносини були вкрай нестабільними. Один і той самий правитель міг одночасно організувати напад на вікінгів і використовувати їх в своїх цілях проти інших. Відсутність єдності самих скандинавів дозволило окремим ірландським правителям використовувати їх один проти одного. Так в 953 році Амлаіб Куаран (даньоірл. *Amlaíb Cuarán*)² спільно із Туаталом, королем Лейнстеру, здійснив напад на території, підлеглі місту вікінгів Вотерфорду [124, p. 86].

Однак нестабільність у союзах була характерна не лише для ірландських королів, але й для самих норманів. Так під 882 роком знаходимо запис: “...Sloghedh la Flann mac Maelshechlainn co nGallaib 7 Goidelaib isa Fochla condeisidh i Magh iter da Glais cor innred leis Ardd Macha....” [5, p. 398]³. Флан МакМаелсехлайнн (*Flann mac Maelshechlainn*) заручився підтримкою вікінгів у своєму військовому поході, однак вже під 887 роком знаходимо запис про його поразку від них [5, p. 406]. Не можна із впевненістю стверджувати, що це були ті самі скандинави, однак такі випадки не є

¹ “...Кінаед, син Конаіна, король Кіаннахта виступив проти Маелсехнайлла через [його] сприяння прибульцям, через що він змарнував Уї Нейлл, церкви і землі від Шеннона до моря, підступно зруйнував острів Лох Габар, що був на рівні з землею, а каплиця Треоїт була спалена ним із двомастами шістдесятьма людьми в ній...”

² Амлаіб Куаран (927 – 981; давньоскандин. Óláfr Sigtryggsson) – ірландське ім’я скандинавського вождя Олафа, короля Дубліну.

³ “... Військовий похід Флана, сина Маелсехлайнна з іноземцями та ірландцями на північ, де вони зупинилися в Маг ітер да Гласі і ним було пограбовано Арму...”

поодинокі. Так “Аннали Ульстеру” повідомляють про участь короля Міде¹ Лоркана МакКатала (давньоірл. *Lorcán mac Cathail*) (862 – 864) в поході вікінгів у 863 році [5, р. 372], натомість вже наступного року зустрічаємо запис про вбивство іншого короля Міде – Конхобара МакДоннхада (? – до 864)² ними [5, р. 372]. Така нестабільність, на нашу думку, пояснюється відсутністю єдності серед самих вікінгів.

Таким чином, ми бачимо, що, не зважаючи на агресію з боку скандинавів, ірландська аристократія на певному етапі, а саме з середини IX ст. почала активно залучати норманів у свої протистояннях. В такій ситуації правлячі еліти обох народів починають зближуватися, внаслідок чого між ними виникають сталі відносини. Визначити їх характерні ознаки важко через брак джерел, однак частково це можливо. Так під 836 роком в Анналах Чотирьох майстрів зустрічаємо запис: “...Gofraidh, mac Ferghusa, toiseach Oirghiall³ do imthecht go hAlbain do nertughadh Dhail Riada⁴, tré fhorchongradh Chionathe mic Ailpin...” [4, р. 452]⁵. В уривку згадується лорд Оргіалла, Гофрейд, син Фергуса. Він фігурує лише в “Анналах Чотирьох майстрів”. Окрім даного запису під 853 роком знаходимо згадку про його смерть [4, р. 486]. Однак в даному контексті важливим є його ім’я. Ця людина є знатного походження (оскільки в обох випадках згадується як лорд). Його батько за походженням кельт, що видно з його імені – Фергус (гаельськ. *Fergus*. Ім’я є поширеним на території кельтських королівств Британських островів, зокрема,

¹ Королівство Міде (ірл. *Mide*) – середньовічне королівство, що знаходилося в центральній частині Ірландії. Саме тут знаходилася резиденція Верховних королів – Тара.

² Очевидно мова йде про співправителя Лоркана, оскільки в “Анналах Ульстеру” він титулується як *leithri* – “напівкороль”, натомість Лоркан МакКатал згадується як *rí* – “король”. В “Анналах Чотирьох майстрів” знаходимо копію цього запису, однак тут Конхобара МакДоннхада згадується як “...an dara tigherna boí for Midhe...” – один з двох лордів, які правили Міде (Див.: *Annals of the Kingdom of Ireland, by the Four Masters*. – P. 498.).

³ Орігалла (гаельськ. *Oirghiall*) – ірландське середньовічне королівство на сході острова, що виникло в VII ст.

⁴ Дал Ріада (гаельськ. *Dál Riata*) – ранньосередньовічне кельтське королівство, що охоплювало північно – східну частину Ірландії та західне узбережжя Шотландії.

⁵ “... Гофрейд, син Фергуса, лорд Оргіалла, відправився в Альбу укріпити Дал Ріаду на прохання Кінеда, сина Альпіна...”

відомий Фергус I, король Дал Ріади в VI ст. та св. Фергус (? – 730) – ірландський місіонер в Шотландії). Натомість ім'я самого лорда, Гофрейд (гаельськ. *Gofraidh*), є норвезького походження (давньоскандин. *Guðrøðr*). Таким чином, ми бачимо ірландця знатного походження, який носить скандинавське ім'я в період, коли вікінги посилили свої напади на острів, але ще не були включені в його політичне життя. Виходячи з цього, на нашу думку, можна говорити, про те, що використання даного імені було не поступкою по відношенню до вікінгів, а власною волею. В свою чергу це також вказує, що жителі Скандинавії, якщо і викликали якісь негативні асоціації в місцевих жителів в силу своєї політики, то вони не були такими яскравими і чітко сформульованими, як це показано в хроніках.

Такі приклади не є поодинокі. Під 983 роком Анналі Ульстера повідомляють про одну з поразок вікінгів від ірландців: “...Cathroiniudh ria Maelsechnaill mac Domnaill, 7 ria n-Glun-iarn mac Amlaim¹, for Domnall cloen, for ri laigen (7 for Imhar puirt lairge²), du itoreradar ili idir badhadh 7 marbad, im Gilla Patraic mac Imhair, 7 alii...” [4, p. 492]³. Цікавою є постать Гілла Патраїка. Його ім'я, *Gilla Patraic*, є безумовно ірландським. Більше того, воно виникло в часи, коли християнство стало пануючою релігією на острові. Дане ім'я складається з двох елементів – *gilla* і *Patraic*. Перший з них, *gilla*, дослівно можна перекласти як “малий, молодий”, а як складова частка імені перекладається в значенні “слуга”. Відповідно до цього маємо ірландські імена *Gilchrist* (*Gilla Christ* – слуга Христа) та вищезгадане *Gilla Patraic* – слуга Патрика. Разом із тим, батько Гілла Патраїка носить ім'я скандинавське – Імар, і очевидно був вікінгом. В такому випадку ми бачимо ситуацію, коли вікінги також почали використовувати імена ірландців. Такі приклади говорять про те, що на певному етапі ірландська та скандинавська аристократії почали розглядати один одного як рівних собі, що в подальшому вплинуло на їх співпрацю.

¹ Глун Іарн (ірл. - Glun Iarn, давньосканд. – Járkné) (помер 989 року) – король Дубліну з династії Івара.

² Port Láirge – ірландська назва міста вікінгів Уотерфорд.

³ “...Маелсехнайлл, син Домналл, та Глун Іарн, син Амлаїба завдали поразку Домналлу Клейну, королю Лейнстеру та Імару з Уотерфорду, в якій загинув Гілла Патраїк, син Імара багато інших затонуло, або були вбиті...”

Повертаючись до політичних відносин вікінгів та ірландців варто зазначити, що відсутність єдності як в одних, так і в інших мала неминуче привести до пошуку союзників на острові. Все це сприяло появі ворогуючих між собою політичних союзів, які за своєю сутністю були багатонаціональними¹. Ситуація, коли в регіоні були відсутні довготривалі об'єднання вікінгів та ірландців змінилась в середині Х ст. За, приблизно, сто років спільних дій відбулось окреслення політичних інтересів кожної із сторін, що призвело до формування міцніших союзів. Так, на півдні острова відбулось створення двох ворогуючих союзів. З одного боку – це королі Лейнстеру та королі Дубліну, з іншого – королі Мунстеру та королі Вотерфорду [124, р. 86]. Ці союзи були засновані на територіальних інтересах. Так, королівства Лейнстеру та Мунстеру мали спільний кордон, водночас вікінги Вотерфорду здійснювали напади на підконтрольні Дубліну території. Наслідком цього альянсу став той факт, що впродовж 993 – 995 років династія Імара, правителя Вотерфорду, контролювала Дублін. Більше того, існує думка, що вікінги Вотерфорду підтримували Верховного короля Бріана² під час його битви із Дубліном та Лейнстером при Клонтарфі в 1014 році, однак ця гіпотеза не була остаточно доведена [124, р. 87].

Побудовані на спільних інтересах, ці союзи були значно міцнішими ніж попередні, до складу яких входили представники однієї національності. Об'єднання Мунстеру і Вотерфорду було скріплено династичним шлюбом [124, р. 89]. Цікавим є також той факт, що автори анналів повідомляють лише про шлюби, в яких з ірландського боку представлена наречена, а з боку вікінгів – наречений [184, р. 273]. Однак більш важливим для ірландської традиції було не укладання шлюбів, а утримання і виховання дітей тих, хто укладав угоду. Такий вид підкріплення договорів «заручниками» був добре розвинений і навіть оберігався законом з давніх

¹ Під цим ми розуміємо союзи, які не можна окреслити як виключно ірландські та скандинавські за національною ознакою. Такі об'єднання включали в себе як ірландців, так і чужинців, вікінгів.

² Бріан Бору (926 чи 941 – 23 квітня 1014) – король Мунстеру, з 1002 року – Верховний король Ірландії. Відомий тим, що одержав вирішальну перемогу над данійцями при Клонтарфі (поблизу Дубліна) 23 квітня 1014 року.

часів [121, р. 19]. Не змінився він і в епоху вікінгів, а низка дослідників вважають його одним з джерел культурної взаємодії двох традицій. Так С. МакМанус говорить про те, що ірландські діти, виховані з малих літ в середовищі вікінгів, забували релігію і традицію своїх батьків, сприймаючи лише традицію іноземців [184, р. 274]. Натомість К. Донхам згадує про зворотній вплив, коли виховані в ірландських сім'ях діти вікінгів приймали християнство [121, р. 19].

Таким чином, можна побачити, що альянси між вікінгами та ірландцями були доволі поширеним явищем. Однак помилково буде вважати, що період VIII – XI ст. був характерний постійним протистоянням ірландських королів із використанням ними вікінгів в якості військової сили. Так, в 859 році в місті Рат Еід Меік Брік (давньоірл. *Ráith Áeda Meic Bricc*, сучасне місто Рахуг, графство Уестміт) відбулася рада королів на чолі з Верховним королем Маелсехнайллоом з метою “...do dhénamh síodha agus saonchomhraic fear nEgeann...” [4, р. 490]¹. Однак, з огляду на інтереси що пов'язували окремих королів із скандинавами, не можна з впевненістю стверджувати, що такі договори між ірландськими правителями були направлені проти вікінгів. На нашу думку, вони були швидше потребою відновити сили. Так, після згаданої угоди не відбулося жодної спільної атаки ірландців на поселення норманів чи спільного протистояння їх нападам, натомість вже в записі під 861 роком знаходимо запис про нову міжусобну сутичку ірландців: “...Indradh Midhe dAodh .i. Finnliath, mac Neill Caille con galloibh...” [7, р. 156]². Такий факт свідчить про те, що на IX ст. ірландські правителі не ставили ціль звільнити острів від вікінгів. На нашу думку, цей факт підтверджує, що вони сприймали їх як рівноцінну та рівноправну силу, яка приймала участь в політичному житті острова.

Враховуючи факт вторгнення скандинавів та відсутність політичної єдності в середині ірландського суспільства може здатись, що знесилені ірландці не змогли протистояти вторгненню. Проте окремі факти говорять про інше. Так в 926 році король Айлеху Муірхертах МакНеїлл (давньоірл. *Muirchertach na Cochall Craicinn*)

¹ “...дійти миру і згоди між мужами Ірландії...”

² “...Спустошення Міде Аедом, що є Фінліатом, сином Ніалл Калле, з чужинцями...”

(? – 943) здобув перемогу при Снам – Аїгнеху (давньоірл. *Snám Aignech*, сучасний фьорд Карлінгфорд-Лох, природній кордон між Ірландією і Північною Ірландією), де було вбито 200 вікінгів [5, р. 446]. В цьому ж році він завдав поразку і вбив Хальвдана (давньонорв. *Hálfdan*), сина короля Дубліну Готфріда (давньонорв. *Góröðr*) (921 – 934) [5, р. 448]. Така ситуація вказує на те, що правителі великих королівств, таких як Айлех, Ульстер, Міде, Коннахт, Мунстер та Лейнстер були здатні протистояти норманам. Однак перша велика поразка вікінгів із залученням спільних військ декількох королівств відбулась лише в 902 році, коли королівства Брега та Лейнстер завдали поразку вікінгам Дубліна, які були змушені покинути острів [198, р. 431]. Ця подія ознаменувала завершення першого періоду епохи скандинавів в історії Ірландії. Вікінги, що були змушені покинути острів, на чолі з династією Імара¹ вирушили на захід Шотландії, де на той час вже існувало королівство Альби². Саме тут вони розпочали боротьбу за контроль півдня країни, досягнувши та захопивши англійське місто Йорк [199, р. 335].

В такій ситуації постає питання: якими були дії ірландських королів в роки, коли загрози з боку вікінгів не існувало? Наскільки ефективно ними був використаний час для можливості повного усунення загрози? Відповіді на ці питання в свою чергу дозволять зрозуміти, чи розглядали ірландські правителі норманів як загрозу для цілого острова та чи усвідомлювали потребу спільних дій проти них, як це відбулось в 902 році.

За повідомленнями ірландських анналів можна стверджувати, що ірландські королі цієї загрози не усвідомлювали і не сприймали вікінгів як особливого ворога. Практично щороку “Аннали Ульстеру”, “Аннали Чотирьох майстрів” та “Хроніка Скоттів” повідомляє про взаємну боротьбу ірландських правителів. Так, вже під 904 роком знаходимо запис: “...Sarugad Cenannsa la Flann mac Maelsechnaill, for

¹ Династія Імара (Uí Ímair) – королівська династія вікінгів Дубліну.

² Альба – назва шотландського королівства, що було утворене в 843 році, коли король скоттського королівства Дал Ріада Кеннет МакАльпін (810 – 858) об’єднав свою державу з королівством піктів Фортріу. Назва перестала вживатись після смерті Александра III (1241 – 1286).

Donnchad .i. a mac fadhesinn, 7 alii multi decollati runt circa oratorium...” [5, p. 418]¹. Цей уривок свідчить про те, що ірландські правителі не лише не припинили сутички, але й розпочали протистояння в середині сімей. Окрім цього даний запис яскраво свідчить про те, що ірландські володарі, як і вікінги, могли чинити осквернення релігійних земель, що ще більше зменшує різницю між цими двома силами в їх політичній діяльності. Інший приклад осквернення церковних земель зустрічаємо в 910 році, коли Кернахан, син Дулігена (давньоірл. *Cernacan mac Duiligen*) здійснив напад на Арму, де він захопив і вбив полонених [7, p. 184].

Боротьба ірландців в цей період не обмежувалась дрібними сутичками. В 908 році відбулась битва при Баллагмуні (графство Кілдар, Ірландія) за участі Верховного короля Фланна МакМаелсехнайлла (847–916), короля Лейнстеру Кербалла МакМуїрекайна (давньоірл. *Cerball mac Muirecáin*) з одного боку та короля Мунстеру та єпископа Кормака Кашельського (902–908), абата Ініш Катаха (графство Клейр) Флаїтбертакта, сина Інмаїнена з іншого [176, p. 39]. Протистояння завершилося перемогою військ Верховного короля та смертю Кормака Кашельського. Як бачимо, в цій битві відбувається поступове залучення релігійної верхівки до протистояння ірландських королів.

Все це говорить про те, що після вигнання вікінгів ситуація не змінилась в кращу сторону і сутички продовжувалися. На нашу думку, це свідчить про те, що союз королівств Брега та Лейнстеру в 902 році був спонтанний і його метою було не стільки вигнати іноземців з острова, скільки просто ліквідувати одного з ворогів, який на той момент був найбільш небезпечний.

Другий період епохи вікінгів в Ірландії розпочинається в 914 році, коли їх флот прибуває в Вотерфорд. В 917 році представники династії Імара приєднуються до нових нападів. Це був Рагналл, онук Івара (давньонорв. *Rognvaldr*) (? – 920) та його брат Сітрік Каех (давньонорв. *Sigtryggr*). Разом в цьому році вони відновили владу норманів над Дубліном [199, p. 335].

¹ “...Осквернення Кенаннса [діями] Фланна, сина Маелсехнайлла проти Доннхада, тобто свого сина, і дуже багато людей були обезголовлені навколо каплиці...”

Разом із тим поява вікінгів не вплинула на стратегію ірландських королів. На наступний рік після відновлення нападів знаходимо в джерелах запис про сутичку між Верховним королем Фланном МакМаелсехнайллою та його синами Доннхадом та Конхобаром, які пограбували королівство Міде [4, р. 586].

Ситуація змінилась з відновленням влади скандинавів в Дубліні. В 917 році відбулась битва при Тобар Глетрах (графство Південний Тіпперері, Ірландія) між військами Уї Неїлл на чолі з Ніаллом МакЕйдом (870 – 919) проти вікінгів [5, р. 434]. Цікавою ця битва є в тому, що вона показала приклад спільних дій ірландців. Так, битва відбулась на території Мунстеру за участі династії Верховних королів. В ході кампанії війська вікінгів, до яких прибуло підкріплення короля Дубліну Рагналла, оточили сили Ніалла МакЕйдена. В такій ситуації він був змушений попросити допомоги війська Лейнстеру, які мали здійснити напад на табір вікінгів, однак в битві при Кеннфуайті (давньоірл. *Cenn Fuait*) вони зазнали поразки від Сітріка. Сам же Ніалл загинув [210, р. 31]. Не зважаючи на невдачу, протистояння показало здатність ірландських правителів об'єднати сили в боротьбі із спільним ворогом.

Однак в цілому картина на острові мало змінилася. Поряд із боротьбою окремих правителів проти вікінгів ми продовжуємо зустрічати приклади залучення їх у конфлікти ірландських володарів. Так під 926 роком зафіксовані дві згадки про успішні дії Муірхертаха МакНеїлла (? – 943) проти вікінгів при Снам Аїгнеху¹ та на мосту Клуайн на Скруїмтер [5, р. 446 – 448]. Натомість під 933 роком знаходимо запис: “...Matudhan mac Aedh so coicedh Erenn, 7 so n-Gallaibh, so ro ortadar so Sliabh Betha² siar, 7 so Mucnam³ fadhesh, conostarraidh Muircertach mac Neill, so remaib foraibh...” [5, р. 454]⁴, в якому знову, після повернення, вікінги були залучені до походу короля Ульстеру.

¹ Снам Аїгнех (ірл. *Snám Aigneach*) – зараз Карлінгфорд Лох - фіорд в Ірландії, природній кордон між Республікою Ірландія та Північною Ірландією (Великобританія)

² Сліаб Бета (давньоірл. *Sliabh Betha*) – місто на кордоні сучасних графств Монахан та Тирон.

³ Мукнам (давньоірл. *Mucnam*) – парафія в графстві Монахан.

⁴ “...Матудан, син Аейда, з людьми Ірландії (уладцями – Д. Л.) і з чужинцями, вони прийшли і пограбували як Сліаб Бет на заході, так і Мукнам на сході, але Муірхертах, син Ніалла, зустрів і переміг їх...”

Така ситуація тривала протягом всього IX ст. Проте в кінці століття на політичній арені з'являється король Мунстеру Бріан Бору (941–1014). Починаючи з 977 року він очолив низку кампаній проти норманів, зокрема в цьому році він вбив Івара, короля міста вікінгів Лімерік та його синів, а в 984 році, спільно із скандинавами з Вотерфорду здійснив напад на Дублін [122, р. 20]. На думку К. Донхам подальша перемога над військами Дубліну та Лейнстеру в 999 році дали змогу Бріану поширити свій авторитет на всю Ірландію, що йому вдалось коли у 1002 році він отримав титул Верховного короля.

Кульмінацією політичної діяльності Бріана Бору стала перемога в битві при Клонтарфі 23 квітня 1014 року, яка стала завершенням епохи вікінгів в Ірландії. В історіографії вона набула неоднозначну оцінку. З одного боку, це є звеличення перемоги Бріана, яке ми знаходимо в сазі “Війна ірландців та іноземців”, яка була записана у період 1103 – 1113 років. Впродовж пізнього Середньовіччя у літературі зростало значення перемоги в умовах, коли Ірландії загрожувала інша небезпека з боку Англії. З іншого боку це є ревізійністська тенденція в сучасній історіографії, яка схильна розглядати подію як внутрішнє повстання, що не було пов'язане із вікінгами [122, р. 21–23].

В “Анналах Ульстеру” серед переліку сил, що протистояли Бріану, поряд із вікінгами зустрічаємо запис “...laighin uile do leir i tinol ar a cinn...” [5, р. 532]¹. Окрім цього, за даними “Анналів Лох Кею”², в битві також приймали участь: “...na cendaighe tangadar a tíribh Franc, ocus a Sagsoibh, ocus a Bretoin, ocus Rómhán...”³ [13, р. 4]. Така ситуація визначає характер битви. На нашу думку, ворогів Бріана (як і союзників, якщо враховувати гіпотезу про участь вікінгів Вотерфорду на боці короля) варто охарактеризувати виходячи з політичного союзу, який склався між вікінгами Дубліну та королями Лейнстеру, про який йшла мова вище. В такому

¹ “...всі лейнстерці зібрались, щоб зустріти його [Бріана]...”

² Аннали Лох Кею – аннали, що описують події, які стались в королівстві Коннахт та сусідніх територіях в період з 1014 – 1590 рр. Назва походить від озера Лох Кей (зараз графство Роскоммон, північна Ірландія) в королівстві Мойлург.

³ “...найманці, що прибули з племен франків, а також саксонців, і з бриттів, і з римлян...”

випадку, на нашу думку, сам Бріан визначав цю битву як боротьбу із альянсом, а не ставив за мету виступати виключно проти вікінгів. Це стало швидше наслідком політики Верховного короля. Так чи інакше, після перемоги центр діяльності вікінгів в регіоні поступово почав зміщуватись в Англію, де в 1016 році розпочав своє правління датський король Кнуд Великий [120, р. 62].

Що ж до самої Ірландії, то об'єднання під владою Верховного короля проіснувало тут не довго. Вже в наступному році після битви при Клонтарфі знаходимо запис про експедицію Маелсехнайлла, який відновив свій титул Верховного короля після смерті Бріана, в Лейнстер, під час якої він зібрав велику данину. Окрім цього в 1015 році аннали фіксують численні сутички місцевих правителів [5, р. 536].

Отже, як бачимо, вікінги відносно рано включилися в політичне життя Ірландії. В умовах постійної боротьби місцевих правителів поява нової сили кардинально змінила ситуацію. Вже з середини IX ст. ірландські королі почали залучати вікінгів у власну боротьбу, що в подальшому призвело до формування низки політичних союзів між ірландцями та вікінгами.

Вікінги не розцінювалися ірландськими правителями як окрема, зовнішня загроза. На це вказує як відсутність їхніх спільних дій проти чужинців, так і той факт, що в моменти коли загроза з боку вікінгів стихала, ірландські королі продовжували міжусобні війни, а не впроваджували спільні дії з метою усунення можливості нового вторгнення.

З огляду на це, можна стверджувати, що вікінги не були фактором, який сприяв об'єднанню ірландців навколо спільної мети. Однак не можна говорити про повну відсутність цього впливу. Своєю присутністю на острові вікінги сприяли утворенню політичних союзів, в боротьбі яких відбулось короткотривале об'єднання Ірландії під владою Верховного короля.

3.3 Вікінги та військова справа в Ірландії.

Дослідження проблеми взаємодії вікінгів та ірландців не буде повним без вивчення питання їх контактів у військовій сфері. Як ми бачили вище, війна стала основним засобом взаємодії двох народів. Не завжди вона несла негативні наслідки. Вікінги були потужним військовим утворенням і, як показують джерела, їх поява на острові стала важливим фактором в протистоянні місцевих правителів, які використовували їх в якості найманців та додаткової сили.

Живучи військовою справою, маючи багату традицію та історію ведення воєнних дій вікінги зробили війну своїм промислом і не рідко ставили її в центрі свого світогляду (достатньо згадати той факт, що в скандинавський рай, Вальгаллу, нормани потрапляли головним чином лише після славної смерті в бою). Все це, так чи інакше, зробило свою справу, і в світовій свідомості вікінги досі асоціюються із війною. Суспільства, які зазнали нападів з боку скандинавів, неминуче стикалися із військовою справою скандинавів. З часом місцеві правителі бачили її переваги і намагалися використовувати її для власних цілей. Так, шведський дослідник Андрес Стріннгольм, однією з причин кінцевої поразки норманів в Англії називав той факт, що англійці вивчили і засвоїли військову тактику норманів, в той час як останні поступово звикли до мирного життя в новій країні [89, с. 147]. Зокрема науковець зазначає, що вже під час правління Едуарда Старшого¹ Східна Англія, Ессекс і Мерсія, де мешкали нормани, перейшли під владу англійських королів [89, с. 147].

Ірландія в цьому плані не стала винятком. Більше того, тут існувала своя власна військова традиція. Постійні міжусобні війни місцевих правителів зробили свою справу і можна говорити, що вони володіли невеликою, але боєздатною армією. Разом із тим, ще нещодавно самі ірландці вели агресивну політику по відношенню до своїх сусідів в Британії. Так, сам св. Патрик, за однією з версій був бриттом, якого було захоплено в полон під час грабіжницького рейду під керівництвом Ніалла Дев'яти Заручників [67, с. 61].

¹ Едуард Старший (англ. *Edward the Elder*) (між 869 і 877 — 17 липня 924) – король Англії, син Альфреда Великого.

Як ми бачили, постать Ніалла була важливою для Ірландії. Саме він став засновником однієї з наймогутніших династій острова і нажив слави об'єднувача Ірландії. Досягнення такого результату потребувало проведення активної політики, однак джерела мало повідомляють про неї. Тим не менше, з цих записів ми можемо зробити висновок, що під проводом цього короля ірландці, ще будучи язичниками, вели агресивні дії по відношенню до сусідів. Так, “Аннали Чотирьох майстрів” абсолютно не розкривають подробиць його правління, тим не менше згадують про смерть короля у 405 році: “... Iar mbfith seacht mbliadhna fichft na righ ós Erin do Niall Naoighiallach, mac Eathach Moighmhfdhoin, do rochair la hEochaidh, mac Enna Cendsealaig, ocs Muir nlocht .i. an mhuir edir Franc 7 Saxain...” [4, p. 126]¹. Смерть ірландського Верховного короля в протоці Ла-Манш може говорити про те, що він мав на меті здійснити похід на континент, в римську Галлію, однак такий похід не був завершений. Поряд із цим, за іншою версією Ніалл загинув в наслідок бою із саксами у Британії [21, с. 96]. В даному випадку, слід також пам'ятати одну з версій походження його прізвища, за якою він взяв заручників не лише в ірландських правителів, але й у шотландців, саксів, бриттів, та франків, що напряму вказує на його агресію по відношенню до інших народів.

Так чи інакше, автори хронік намагаються переконати читачів у тому, що Ніалл був великим воїном і очолював багато походів. Пізніше, такий самий підхід ми зустрічаємо в образі Бріана Бору. В хроніках він постає великим правителем-об'єднувачем, коли збирає під своєю владою всю Ірландію: “...Do goine Brian mórshluaighidh iarsin accinn bliadhna ele timcell Erend, gur ghabh braighde fer nErend uile...” [8, p. 134]².

Разом із тим Ніалл Дев'яти Заручників не є єдиним прикладом, який говорить про наявність боєздатного війська в Ірландії напередодні епохи вікінгів. У 326 році “Аннали Чотирьох майстрів” повідомляють: “...An ceathramadh bliadhain do Colla

¹ “...Після того, як Ніалл Дев'яти Заручників, син Еохайда Мугмедона, правив Ірландією двадцять шість років, він був вбитий Еохайдом, сином Енна Кейнселлаха в Муір Ніхт (протока Ла-Манш – Л. Д.), море між Францією і Англією...”

² “...В подальшому, наприкінці наступного року [1255 р. – Л. Д.] Бріан здійснив велику експедицію навколо Ірландії і взяв заручників серед всіх людей Ірландії...”

Uais hi righe nEreann go ros ionarbh Muireadhach Tireach eisiomh co na bhraithribh I nAlbain go ttríbh cédaibh maraon riu...” [4, p. 122]¹.

В даному уривку ми бачимо приклад вигнання королівської особи. Імовірно, ці триста осіб, які згадуються, є супроводом короля, а саме чимось на зразок дружини руських князів. Версія про те, що вони є свитою і слугами, на нашу думку, не є правдоподібною, оскільки останні рідко ставали героями анналів. В такому випадку ми бачимо, що в Шотландії з'являється новий військовий контингент. Тобто ми можемо говорити, що це є війська, що не прив'язані до землі, як це буде пізніше в континентальній Європі. Перебуваючи при королі у вигнанні, вони, очевидно, жили за рахунок його коштів, а отже можна стверджувати, що в тут ми маємо справу із повноцінною професійною армією, яка хоч і перебувала в іншій країні, підпорядковувалась своєму королю.

За таких обставин постає питання, яким було ірландське військо напередодні і під час епохи вікінгів та чи було воно здатне протистояти новій загрозі, що прийшла ззовні. Факти говорять про те, що ще в IV ст. ірландські правителі не лише намагалися об'єднати острів під владою однієї династії, але й здійснювали напади на сусідні території та, імовірно, на континентальну Європу. Такі цілі потребували від місцевих правителів не лише потужної економічної сили, але й в достатній мірі розвинені і підготовлені війська. Таким чином, на момент прибуття в Ірландію вікінгів, тут вже існувала армія, яка незадовго до цього здійснювала власні набіги. Програш на початковому етапі епохи вікінгів місцевих правителів, як ми бачили, пояснюється незнанням тактики новоприбулих скандинавів та роздробленістю і протистояннями в рядах самих ірландців, в той час як вікінги на той момент діяли злагоджено, швидко і ефективно.

Важливу роль, відіграє той факт, що розвиток військової справи в Ірландії напередодні епохи вікінгів тісно пов'язаний із політичною ситуацією на острові. Діяльність Ніалла Дев'яти Заручників призвела до початку так званого династичного

¹ “...Четвертий рік правління Колли Уайса в Ірландії, коли Муйредах Тірех вигнав його і його братів в Альбу з трьома сотнями інших з ними...”

періоду в історії Ірландії, коли різні династії королів змагались за першість. Спорідненість із знатними родами почала відігравати важливу роль в суспільно-політичному житті країни. Водночас, вплив мали не лише світські правителі. Таким прикладом може виступати св. Колумба, одна із найвизначніших персон шотландської історії VI ст., який за походженням був правнуком Ніалла Дев'яти Заручників. Розпочавши свою місіонерську діяльність в Шотландії, він набув такого авторитету, що коли у 571 році помер король Коналл, святий зміг посадити на престол двоюрідного брата короля, обійшовши сина правителя [67, с. 65]. Пізніше він мав настільки потужні впливи на правлячу верхівку країни, що культ святого став головним в Дал Ріаді. Підтвердженням цього є той факт, що під час війни королі забирали з монастиря мощі св. Колумба, які використовували у битві для піднесення бойового духу воїнів [110, р. 12].

Тісний зв'язок із правлячими сім'ями, на нашу думку, перетворив міжусобні сутички в свого роду кланові війни з великою кількістю традицій, які ми бачимо в історії Шотландії в пізніший період. Тим не менше, це не означає, що у VIII ст. Ірландія була заповнена племінними утвореннями. Родові зв'язки продовжували відігравати важливу роль, однак ми вже з впевненістю можемо говорити про міцну владу правителів. Схожий стан речей існував на той час і в англосаксонській Британії [118, р. 312]. Важливість військових і кланових традицій можна прослідкувати на сторінках анналів. Так під 868 роком на сторінках “Анналів Чотирьох Майстрів” знаходимо цікавий віршований уривок, який описує сутичку між ірландськими правителями: “...Mannachán, tighearna Ua m-Briúin na Sionna, ro mharbh Flann, dia n-ebradh,

Mór an bhuidh do Mhannachán,
do ghlonn an ghaisccidh ghairg,
cend mic Conaing ina láimh,
do bháigh for ionchaibh mic Taidhg...” [5, p. 504]¹.

¹ “...Маннахан, правитель Шеннона з династії Уї Бріун, обдурих Фланна, про що було сказано: Великий тріумф Маннахана,

В даному уривку ми бачимо ритуал демонстрації сили. Відтята голова з язичницьких часів мала символічне значення для кельтів. Опис такої відкритої, театральної демонстрації міг слугувати знаком остаточної перемоги над родом. Більше того, всі учасники даного уривку, окрім переможця, згадуються не під власними іменами, а під родовими, як сини своїх батьків (*mic Conaing* та *mic Taidhg*). На нашу думку, такий літературний прийом робився з метою не лише прив'язати людей до роду, але й показати перемогу Маннахана над предками цих правителів, що ще більше його звеличує. Таким чином, ми бачимо приклад військових традицій та підтвердження важливості кланової складової у війнах.

У питанні військової справи ірландців проблемним залишається чисельність і склад війська. Джерела раннього середньовіччя не повідомляють такої інформації. Перший натяк, за яким можна визначити чисельність війська датується 837 роком і стосується не самих ірландців, а вікінгів: "...Longas tri .xx. lón do Normaindibh for Boínn. Longas oile tri .xx. long for abainn Liffe. Ro lasad an dana longais sein Magh Life ocus Magh mBregh, edir cella ocus tuatha..." [7, p. 140]¹.

Тим не менше, як бачимо, автор не вказує кількість військ, а лише зазначає розмір флоту, який здійснив напад. В історіографії досі точиться дискусія з приводу того, скільки воїнів могли прибути разом із цим флотом. Так Говард Кларк називає цифру в 2 тисячі осіб, натомість Ельза Роесдаль припускає, що один військовий корабель міг вмістити близько п'ятдесяти осіб [118, p. 306]. Отже, можна приблизно уявити, з якою силою доводилося стикатися місцевим правителям. Вже в 871 році конунги Олаф та Івар повернулися до Ірландії з Шотландії вже з двомастами кораблями, що говорить про значне збільшення військ [118, p. 306].

Так чи інакше, ірландські правителі, не дивлячись на роздробленість, доволі ефективно протистояли новим загарбникам. Верховний король Ед Фіннліат у битві при Келл уа Дайгре (сучасний Кілліп, поблизу Дроєда, графство Лаут, Ірландія) у

Героя запеклої зброї,
Голова сина Конаяна в його руках,
Представлена перед лицем сина Тадга..."

¹ "...Флот з трьох кораблів норманів в Боїнні. Інший флот з трьох кораблів на річці Ліффі. Ці два флоти спустошили Маг Ліф і Маг Брег, церкви і території..."

868 році зміг зібрати під своїми знаменами одну тисячу воїнів і виступив проти свого опонента Фланна МакКонанга, армія якого налічувала до п'яти тисяч [118, р. 306]. Поряд із цим в 1014 році, в битві при Клонтарфі військо іншого Верховного короля, Бріана Бору, налічувало за різними підрахунками від п'яти до семи тисяч воїнів. Хоча це були зібрані війська, які включали в себе і вікінгів – союзників короля [122, р. 20]. Як бачимо, при потребі ірландські правителі могли виставити доволі потужний контингент, який налічував декілька тисяч осіб. Такий факт вплинув на політичну карту острова. На відміну від англосаксонської Британії та імперії франків, в Ірландії, внаслідок опору місцевих правителів, вікінги були позбавлені можливості захопити значні території (в той час як в самій Британії маємо Денло – область датського права, а у Франції – герцогство Нормандія). Натомість в Ірландії вікінги вдало заснували низку торгових центрів на узбережжі, в яких вони міцно укріпились [246, р. 196]. В свою чергу це говорить про те, що ірландці доволі ефективно організовували свою оборону і військові кампанії, змусивши вікінгів змінити тактику [118, р. 306].

Писемні джерела залишили вкрай мало відомостей щодо складу ірландської армії і озброєння. Анналі через свою специфіку не зосереджують увагу на таких деталях. Чи не єдині відомості маємо зі сторінок напівісторичної саги “Війна ірландців та іноземців” (*Cogadh Gáedhel re Gallaibh*), яка присвячена постаті Верховного короля Ірландії Бріана Бору та його перемозі в битві при Клонтарфі у 1014 р.

Перш за все, на сторінках саги ми знаходимо опис військ Бріана, який говорить про структуру військ та їх командування. Поділ армії здійснювався на фаланги. Для ідентифікації їх в битві і під час маршу використовувалися штандарти або прапори. У тексті джерела зустрічаємо їх опис: “...ocus .x. mergi ocus tri fichit orro, do derg, ocus do buidi, ocus duani, ocus do senel cacha datha...” [8, р. 156]¹. Зрозуміло, що кожна частина війська, подібно до інших військ тогочасної Європи, виступала під

¹ “...і десять прапорів і три мітки [штандарти – Л. Д.] над ними [військами – Л. Д.], червоного, і жовтого, і зеленого, і всіх інших кольорів...”

своїм прапором, відмінним від інших, що допомагало як полководцю так і власним воїнам розрізнати війська. Слід пам'ятати, що захисне озброєння було різноманітним у як у своєму так і у чужому війську, так як широко використовувалося трофейне озброєння. Тому штандарти були, за описом, різного кольору¹. За аналогією інших європейських земель, ці штандарти мали містити ще зображення тотемних символів чи ранніх гербів різних кланів або вождів–командирів. Таке припущення підтверджується переліком осіб, які очолювали військо. Всі вони описуються як “*maithi*” – дворяни і подекуди зазначаються території, з яких вони прибули. Так, до прикладу, згадується Фергал Уа Руайра король Брефні та Конмайкні та його дворяни, чий прапор був золотистого кольору [8, р. 156]. Більше того, при описі воїнів автор саги часто використовує термін “*miled*”, який дослідники перекладають як “член клану” [8, р. 163].

Таким чином, ми бачимо, що ірландські війська в епоху вікінгів формувались за племінним (в даному випадку клановим) принципом. Феодальна система із повинністю за отримання земельних наділів ще не була поширена на острові, який продовжував бути в цьому плані ізольованим від континентальної Європи.

Така ситуація вплинула і на розвиток військового спорядження ірландського війська. Їх озброєння часто нагадувало кельтське. На сторінках “Війни ірландців та іноземців” ми знаходимо опис такого спорядження. Якщо відкинути його літературну складову, яка сповнена епітетами, бачимо, що основним озброєнням ірландців були списи та дротики. Цікавим фактом є те, що серед опису озброєння заможних воїнів ми знаходимо сокири вікінгів: “...Datar leo tuaga troma ... limtha Lochlannacha...” [8, р. 162]². Це вказує на прямий вплив останніх на військову справу ірландців, хоча це нововведення не було поширене на все військо і зустрічається лише в одній групі. Схожа ситуація була і з мечами. Вони були надто дорогими і в

¹ Різнокольорові прапори окремих частин і підрозділів використовувалися в арміях всіх європейських країн майже до середини XIX ст. Спочатку на них наносили зображення тотемних символів різних кланів і родів, які поступово замінялися ранніми гербами земель з яких були воїни даного підрозділу або ж герби їх командирів. І лише з кінця XVII ст. ці зображення містили герби або вензели відповідних королів чи герцогів.

² “...Вони [ірландці] також мали із собою ... сокири лохленців [вікінгів – Л. Д.]...”

основному трофейними, бо в Ірландії не було болотної руди, придатної для виготовлення мечів.

В захисному спорядженні також відчувався вплив попередніх епох. Зокрема в ірландському війську були відсутні важкі обладунки. Його заміняли як прості туніки, так і жилети. Для захисту ірландці використовували круглі щити, які вони розфарбовували в різні кольори. Автори саги чітко виділяють спорядження заможних воїнів. Так вони згадують золоті прикрашені шоломи, інкрустовані дорогоцінним камінням та щити, прикрашені бронзовими ланцюгами [8, р. 162]. Це вказує на той факт, що воїни споряджали себе власним коштом. Зрозуміло, що золоті чи срібні шоломи – це не вироби з дорогоцінного металу, а тільки вироби з відповідним відполірованим покриттям¹, що певною мірою було ознакою заможності воїна. Разом із тим в тексті жодним чином не згадуються вершники, що, на нашу думку, вказує на те, що цей вид військ не набув достатньої популярності. Коні використовувалися швидше як транспортний засіб і в сам бій залучалися рідко. Більше того вершники як окремий вид військ починає з'являтися в Ірландії лише в VII ст. Їх основним тактичним завданням було підтримка наступу основного ірландського війська.

Як ми бачимо з опису спорядження основна частина ірландського війська залишалась легкоозброєною. Протягом багатьох століть її кістяк складали так звані керни, легкоозброєні воїни, головними характеристиками яких була мобільність і швидкість [224, р. 104]. Такий факт вплинув на військову тактику ірландців. Основною ціллю заgonу кернів в битві було, при підтримці кавалерії, налякати супротивника. Для цього використовувався ефект неочікуваності. Знищення противника не було основною ціллю військових дій в Ірландії тому до нього звертались вкрай рідко [224, р. 104]. Саме тому ритуальні двобої, приклад яких ми

¹ З допомогою напильника з золотого чи срібного бруска робили дрібну стружку, яку напилювали на злегка підігріту поверхню шолому чи іншого доспіху, після охолодження полірували до блиску. Такі доспіхи не ржавіли і довше зберігалися, але, зрозуміло, що були дорожчими. Іноді у пластинах робили більші або мегші впадини, які заповнювали у таких самий спосіб і полірували.

розглядали вище в битві Маннахана і Флана, довгий час залишалися популярними в Ірландії.

Разом із тим, стратегічне значення для ірландських правителів довгий час мали грабіжницькі напади, зокрема викрадення худоба, яка до появи на острові вікінгів була засобом обміну і символом багатства. Такі цілі знайшли своє відображення в ірландській міфології. В центрі міфів часто можна зустріти сюжети про викрадення худоби. Зокрема однією з основних легенд про ірландського героя Кухуліна є міф «Викрадення бика з Куальнге» [96, с. 158].

В такій ситуації перед кернами поставало нове завдання. Їх мобільність та легкоозброєність давали можливість здійснювати швидкі грабіжницькі напади на ворожі території. За даними анналів протидія таким нападам могла здійснюватись двома шляхами:

- скориставшись відсутністю військ, що здійснювали пограбування, ірландський правитель міг здійснити розбійничий напад на територію противника у відповідь і викрасти його худобу;
- дати можливість ворогу викрасти якомога більше худоби і вдатися до переслідування. Війська противника через велику здобич втрачали мобільність, а отже були легкою ціллю [224, р. 104].

Отже, такою була військова справа в Ірландії напередодні епохи вікінгів. Її характерними ознаками є: клановий принцип організації та впливи кельтських традицій. Разом із тим постійні війни, які вели ірландські королі між собою і кампанії за межами острова сприяли зміцненню військової організації, що поставило військову справу на належний рівень.

З приходом вікінгів ірландці зіткнулися із якісно новою технологією ведення війни. Стереотип, який поширений і в наш час, про те, що вікінги були виключно грабіжниками і воїнами не відповідає дійсності. Тим не менше, набіги і військова справа є центральною для розуміння епохи вікінгів. І саме з цією рисою скандинавського суспільства в першу чергу зіткнулися ірландці. Не зважаючи на те, що грабіжницькі напади були їм знайомі основою норманської армії був добре

озброєний воїн ближнього бою (на противагу легкоозброєному керну із дротиками в ірландській армії). В сукупності із морською тактикою вікінгів такі напади почали становити загрозу і для ірландців.

Першочерговою метою нападів вікінгів було збагачення, яке в подальшому трансформувалось в прагнення отримати землю. Згодом ця цілком прагматична економічна мета перетворилась на політичну – формування нових держав під управлінням скандинавських правителів [246, р. 194]. На нашу думку, такий стан речей вплинув на військову присутність вікінгів в Ірландії.

Кількість вікінгів, що прибувала на початковому етапі не була великою. Так, у 837 році норманський флот налічував всього лише три кораблі. Це, а також той факт, що цілями вікінгів були монастирі – багаті релігійні центри, цілком відповідає меті збагачення окремої групи воїнів. Поряд із цим, важливим фактом було те, хто очолював рейд, оскільки від становища цієї людини залежали і його можливості зібрати військо. Так, вищезгадані конунги Олаф та Івар змогли зібрати значно більше військо. Окрім цього їх супроводжували також і раби: “...Amhlaibh 7 Imar do thuidecht afrithisi du Ath cliath a Alblain, dibh cetaibh long, et preda maxima hominum Anglorum et Britonum et Pictorum deducta est recum ad Hibernaim in captiuitate...” [5, р. 384]¹. Наявність великої кількості рабів і полонених на початку походу вказує, що вікінги мали на меті використовувати їх в якості робочої сили по завершенню військової кампанії, а отже планували закріпитися на цих територіях. Це підтверджує факт зв'язку між метою вікінгів, яка змінювалась з часом, і їх військовою присутністю в Ірландії. В той самий час викликає сумнів, чи були здатні конунги зібрати таке значне військо, яке описане в анналах. Так, Пітер Соєр в своїй праці “Епоха вікінгів” доводив, що навіть найбільші армії вікінгів налічували кілька сотень воїнів, а великі флоти були просто нереальні [246, р. 195].

З середини IX ст. перед вікінгами постало нове завдання, яке поступово змінило стратегію і тактику їх військових дій. Відмовившись від сезонних набігів

¹ “...Амлайб [Олаф – Д. Л.] і Івар в Ат Кліат, з Альби з двомастами кораблями і велика кількість людей, англів, бриттів і піктів, були принесені ними в Ірландію в полоні...”

вони були змушені перейматися захопленням і утриманням території. В цьому питанні велике значення відіграв ландшафт Ірландії. Табори вікінгів виникали не випадково. Так, одне з ключових норманських міст Лімерік, було засноване в гирлі найбільшої річки острова – Шеннон. Таке розташування давало низку військових переваг. По-перше, з заходу місто було захищене затокою. По-друге, і що є найважливішим, ріка відкривала доступ раніше недосяжним для вікінгів центральним рівнинам острова [201, р. 10]. Якщо раніше їх основною ціллю було узбережжя, то відтепер їх увага поширилась на весь острів. Використання річок стало основною відмінністю, яке відрізняло грабіжницькі напади вікінгів від тактики ірландців і робило їх більш ефективними.

Як бачимо, ірландці зіткнулися із силою вікінгів, які мали власну, відмінну військову традицію. Щоб зрозуміти, наскільки сильним був вплив вікінгів в цій сфері, необхідно встановити, з чим саме зіткнулися місцеві правителі. Тактика грабіжницьких нападів, дозволяла вікінгам ефективно діяти на початковому етапі їх інтервенції. В свою чергу, нова загроза ззовні застала зненацька ворогуючих між собою ірландських правителів. Їм був потрібен час, щоб знайти спосіб реагувати на нову загрозу.

Поряд із цим, Гаретт Вільямс стверджує, що набіги і військове мистецтво були типовими для того часу і не були унікальним явищем вікінгів, що вирізняло їх з поміж сучасників. Єдиною відмінністю, на його думку, було ефективне використання кораблів, мобільності і тактики, що дозволило скандинавам досягнути таких успіхів [246, р. 199].

Війська вікінгів відрізнялись від ірландських не лише тактикою, але й способом організації. Так, ми бачили, що ірландська армія організовувалась за клановим принципом і збиралась на випадок війни на заклик королів. В той час як армія норманів, за словами самого Г. Вільямса, у переважній більшості випадків ґрунтувалась на приватній авантюрі військових лідерів, їх авторитеті та обіцянках здобичі. Більше того, така форма організації переважала над будь-яким видом національної армії, навіть якщо її очолював важливий скандинавський король (така армія в принципі не існувала в період епохи вікінгів) [246, р. 199]. В такому

випадку, говорячи про війська норманів, ми зустрічаємо об'єднання незалежних від зобов'язань воїнів, мотивованих і об'єднаних спільною метою, чого ми не бачимо в ірландській армії, де важливим залишалися кланові зв'язки і зобов'язання перед родом.

Тим не менше, і серед вікінгів ми спостерігаємо представників різних прошарків. Як і у випадку з ірландською армією це добре відображається на прикладі озброєння. Найбільш поширеним видом озброєння скандинавів була сокира. Археологічні дані вказують на те, що ця зброя була поширена серед усіх воїнів. Їх відрізняє ступінь оздоблення. Так, поховання в Б'єррінгхойе (комуна Віборг, Данія) містить сокиру, що була прикрашена якісним орнаментом [211, р. 205], що говорить про майновий стан її власника.

Менш поширеним видом озброєння був меч. На той час залізний, одноручний меч був без сумнів найпрестижнішою і найдорожчою зброєю серед вікінгів [211, р. 204]. Завдовжки він був від 90 см. до 1 м., що говорить про продовження германської традиції. Він був часто прикрашався ювелірами, що говорить про його коштовність. Серед прикрас були поширені як орнаменти, так і срібні та мідні вставки у вигляді геометричних фігур, звірів, чи, у випадку пізнішого часу, християнських символів [211, р. 204]. У випадку, коли мечі ламались їх перековували на нову зброю. Шана до цього виду озброєння була настільки великою, що його могли розглядати як такий, що має власну особистість [182, р. 184]. Серед іншої зброї автори саги "Війна ірландців та іноземців" згадують списи і луки [8, р. 158]. Однак, археологічні данні говорять, що вони були менш поширеними, проте такими ж якісними. Зокрема в північній Німеччині було знайдено довгий лук вікінгів (завдовжки 192 см.), а їхні стріли мали металевий наконечник [211, р. 206].

Відмінним від ірландського було і захисне спорядження вікінгів. Основним засобом для захисту в бою продовжував бути щит. Щит скандинавів також був круглим, але цікавим є те, що кожен воїн на борту був зобов'язаний його мати за

законом (мова йде про закон тінгів в Гулені та Фрості¹). Щити були 94 см. в діаметрі і вироблялися з дерева. Так само як ірландські, вони були розфарбовані в різні кольори, однак, якщо в перших переважав колір клану, то скандинави мали індивідуальну окраску. Так, про це свідчить рунічний напис на камені з Рьонінге (о. Фюн, Данія), в якому згадується Асгот Червоний щит [211, р. 207]. Поряд із цим, тіла вікінгів були краще захищені. Серед засобів захисту широко поширені шоломи, кольчуги та броня з вузьких металевих пластин [211, р. 207]. Таке спорядження різко контрастує із туніками та жилетами ірландців.

Отже, як бачимо, при порівнянні військової справи вікінгів та ірландців можна помітити низку відмінностей як у тактиці, так і в озброєнні, складі та чисельності війська. Все це стало підґрунтям для взаємодії місцевого населення із скандинавами і в цій сфері життя. Досвід, який ірландські правителі отримували при зіткненні із вікінгами дозволив продовжити розвиток військової справи в Ірландії. Цілком закономірним є питання: яким чином вікінги, як військова сила, вплинули на розвиток суспільства на острові?

Зовнішня загроза, а також той факт, що ірландці доволі успішно протистояли їй (що ми бачили з численних свідчень в джерелах) говорить про наявність суспільних зрушень протягом епохи вікінгів. І дійсно, будь-яка загроза, тим більше військова, передбачає мобілізацію суспільних сил. Ірландія VIII ст. була не винятком, а швидше взірцем такого процесу, з огляду на ситуацію в регіоні загалом. Так, ми бачили, що ірландське суспільство було роздрібнене у політичному плані, а поява зовнішньої агресії не так активно сприяла об'єднанню навколо спільного ворога. Однак тут мова йде швидше про горизонтальний, або географічний вимір проблеми, коли до уваги беруться відносини між різними державними утвореннями. На нашу думку, ситуація кардинально відрізняється, якщо поглянути на неї у вертикальному рівні, де до уваги беруться відносини всередині суспільства.

¹ Тінг - (сканд. *ting*, ісл. *Þing*) – давньоскандинавське та германське зібрання вільних чоловіків, яке мало законодавчі права. Гулен (округ Согн-ог-Фьуране) та Фроста (округ Нур-Трьонделаг) – одні з місць збору таких тінгів в Норвегії.

Як ми бачили, в ірландських державах VIII ст. продовжують відігравати важливу роль сімейні зв'язки. Тим не менше, це не були дрібні племінні королівства, як може здатися на перший погляд. Одночасно вони не зникають, родові громади і групи, на думку Чарльза Доерті, продовжують існувати всюди, однак вже в статусі округів і районів у межах могутніх володінь [118, р. 312]. Такий факт сприяв, на нашу думку, зміцненню зв'язків між різними верствами населення, оскільки додавав кровної спорідненості у їх взаємодії. В свою чергу це сприяє появі інституту довіри, який в момент появи загрози відіграє об'єднуючу роль. За умови існування таких особливостей агресія вікінгів сприяла тому, що впродовж IX–X ст. ірландське суспільство стало на шлях мілітаризації, що дало змогу ефективно протистояти нападам ззовні, не дивлячись на відсутність політичної єдності на острові в перший період епохи вікінгів [118, р. 312].

Наслідком і підтвердженням такої мілітаризації суспільства та зміни взаємовідносин між різними верствами населення стали титули, під якими аннали почали згадувати королів [118, р. 313]. Так Д. О Коррен зазначає, що в період з IX–XII ст. на сторінках хронік змінюється риторика по відношенню до верховних королів. Дослідник наголошує на тому, що в значній мірі стали використовуватися такі терміни, як: *rechtaire* (королівський адміністратор), *airrí* (губернатор), *taisech teglaig* (голова королівського господарства), *taisech marcslúaige* (командир королівської кавалерії), *taisech nócoblach* (голова королівського флоту) [197, pp. 1 – 35]. В свою чергу, інші правителі визначались як командири гарнізонів і місцевого війська. Паралельно вони продовжували іменуватися королями на своїх територіях.

Використання таких титулів не є випадковим. З одного боку, ми маємо справу з військовою термінологією. Це говорить про те, що, з приходом вікінгів, король в очах авторів анналів став військовим лідером, який пізніше, в XI ст., стає особою, навколо якої буде об'єднано всю Ірландію. На нашу думку, постать Бріана Бору стала логічним фіналом концепції, яку хроністи продовжували протягом декількох сторіч. Як ми бачили, вона розпочалась із Ніалла Дев'яти Заручників і звеличувала одну династію, представники якої почали претендувати на звання Верховного короля Ірландії. З іншого боку такі терміни є не лише прикладом формування суспільної

ієрархії, а й ознакою свого роду військової субординації. Терміни *taisech marcslúaige* та *taisech nócoblach* є виключно воєнними, що на пряму вказує на мілітаризацію ірландського суспільства. В певні моменти для анналістів особа короля була важливішою в якості військового лідера, ніж як правителя.

Поява вікінгів на острові, а ще більше залучення їх до політичного життя Ірландії вплинуло впливів на військову справу місцевого населення. Участь їх у битвах, служіння ірландським правителям, безумовно, призвело до того, що досвід та вміння вікінгів, їх озброєння були так чи інакше запозичені військами ірландців.

Отже, таким чином ми бачимо, що ірландські держави були розвинені у військовому плані напередодні вторгнення вікінгів. Отримавши досвід в міжусобних протистояннях, окремі правителі, зокрема Ніалл Дев'яти Заручників, не лише ставили перед собою мету об'єднати острів в єдину державу, але й здійснювали напади на сусідню Британію і навіть континентальну Європу.

Все це говорить про те, що зіткнувшись з вікінгами ірландці мали потужну військову традицію. Тим не менше, новоприбулі скандинави мали власну військову справу, яка відрізнялась від ірландської, внаслідок чого відбулась взаємодія двох систем. Вплив вікінгів в цій сфері можна умовно поділити на два напрямки.

Перший напрямок стосується виключно військової сфери. Зокрема, мова йде про запозичення ірландцями озброєння вікінгів. До появи останніх на острові місцеве населення не озброювало воїнів сокирами. Аналогічну ситуацію можна спостерігати із обладунком, який був широко поширений у вікінгів і практично не існував серед ірландців. Основною відмінністю між скандинавським і ірландським військом був спосіб його організації. В основі ірландського був родовий, клановий, принцип формування війська, коли кожний окремий підрозділ представляв конкретний округ або область. Більше того, воїни, які в ньому служили часто були пов'язані кровною спорідненістю, або підпорядковувалися одній сім'ї, яка стояла на чолі клану. В той же час війська вікінгів були ініціативною вільних людей, що були об'єднані спільною метою та авторитетом вождя, що очолював похід. Поява такого, якісно нового війська, призвела до збільшення на острові кількості найманців, як

серед вікінгів (яких почали залучати в міжусобних сутичках ірландські правителі), так і серед місцевого населення.

Другий напрямок є вплив військової присутності вікінгів на суспільні настрої та взаємозв'язок. Поява загрози з боку скандинавів призвела до мобілізації, консолідації та модернізації суспільства. В період епохи вікінгів ірландське суспільство зазнало змін, пов'язаних із взаємодією різних верств населення і появи потужної королівської влади, представники якої почали розглядатися на сторінках анналів як військові лідери.

РОЗДІЛ 4

ВПЛИВ ВІКІНГІВ НА КУЛЬТУРНО-РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ ІРЛАНДІЇ

4.1 Особливості культурного розвитку Ірландії напередодні епохи вікінгів

Із початком військових походів на територію Ірландії наприкінці VIII ст. вікінги неминуче почали впливати на різні сфери життя на острові. Так, як ми бачили, вони досить рано, з середини XI ст. включились в політичне життя. Не менш значущою сферою побуту Ірландії залишалась культура. Прибувши на острів, вікінги зіткнулися із власною самобутньою традицією місцевого населення, що не могло не позначитись на взаємодіях двох народів.

Для розуміння і висвітлення повної картини відносин вікінгів та ірландців в сфері культури, на нашу думку, необхідно зрозуміти, з якою традицією зіткнулися новоприбулі скандинави – язичники на острові і чи була ця традиція чужою і незрозумілою для них. Необхідно також розуміти, що на той час культура часто ставала невід’ємною частиною релігії. Як ми бачили вище, через особливості політичного життя та географічного розташування Ірландії, тут склалась самобутня релігійна система. Нове вірування не замінило старе язичницьке, а інтегрувало його, в наслідок чого з’явився феномен, який в історіографії носить назву Ірландська, або Кельтська Церква [48, с. 215], що відрізнялась від ортодоксального християнства і проіснувала до початку епохи вікінгів. Такі умови вплинули на розвиток культури і ментальності ірландців. Продовжуючи залишатися язичниками за своїм світоглядом, вони приймали християнство і приносили традиційні уявлення до нової релігії, в наслідок чого утворилося самобутнє культурне середовище.

На нашу думку, такий процес найкраще проілюстровано на прикладі язичницьких культів і вірувань, що трансформувалися і продовжували існувати в християнській релігійній і культурній традиціях Ірландії. Не зважаючи на те, що це є релігійні культи, вони довгий час визначали ставлення місцевого населення до тих чи інших явищ. Релігія кельтів, як і будь-яка язичницька релігія, передбачала появу

великої кількості вірувань, пов'язаних із природними середовищами, що оточували людей. Це неминуче впливало на їх світогляд, а отже і на відображення його в культурі, зокрема літературі. Підтвердження цьому ми можемо знайти в міфології. Кельти звеличували ті явища природи, від яких були залежні, зокрема, одним з таких прикладів є вода. Культ води був поширений на всій території розселення кельтів. Це могло бути викликано тим, що кельтське поклоніння воді прийшло від докельтських аборигенів, а самі вони легко приймали місцеві культу всюди, куди вони приходили [66, с. 157].

У своїй практиці лікування друїди використовували воду як цілющу силу, про це яскраво свідчить текст ірландського міфу “Друга битва при Маг Туїред”: “... Ось, що робилося, аби повернути вогонь життя у воїнів, що були вбиті там [в битві при Маг Туїред – Д. Л.], так, щоб вони поверталися на наступний день. Діан - Кехт¹ з двома своїми синами, Октріуйлом і Міахом, а також із дочкою Аїрмедою співали чари над джерелом Слана. Тепер смертельно поранені і вбиті занурювалися у воду. Коли вони виходили, то були живі і зцілені завдяки співам...” [233, р. 95]. Якщо в людини була хвора якась частина тіла, то в джерело клали її бронзову чи дерев'яну модель, вірячи, що це допоможе зцілити справжню [66, с. 160].

Разом із тим вода могла і нашкодити як людям, так і богам. Про це свідчить відомий міф про появу ірландської ріки Шеннон. За легендою дівчина з потойбічного світу, Шеннон, вирушила до колодязя, що знаходився під морем, з метою отримати давні знання, але вода з нього вилилась і втопила дівчину, утворивши ріку [22, с. 42]. Така небезпека, яку несла з собою стихія при повенях і разом із тим необхідність води, породжували особливе ставлення і формування культу. Водну стихію вшановували різноманітними способами. В священне озеро поблизу Тулузи кидали скарби, щоб припинити лиха. Герой міфу Каепіон, який виловив скарби, пізніше помер під час битви, що стало карою за такий вчинок, а

¹ Діан – Кехт (давньоірл. - *Dían Cécht*) – ірландський бог медицини, представник Племені богині Дану.

вираз “*aurum Tolosanum*” – “золото Тулузи” став означати незаконно отримані товари [66, с. 157].

Вода в уявленнях ірландців була живою істотою, а її значення в житті та культ призводили до обоготворення джерел та рік. Їх називали іменами богів, або такі ріки отримували власного бога-покровителя. Найчастіше серед назв зустрічаються імена німф, а не богів [66, с. 158]. Ім'я бога також могло надаватися місцевому культу чи місту, яке було побудоване поблизу річки. Так багато міст (наприклад Дівонн чи Діонн) мають назви, які утворилися від поширеної кельтської назви ріки Деуона (“божественний”). Така назва у різних її варіантах зустрічалась по всьому ареалі розселення кельтів. Отже, річки називали на честь одного і того самого бога [66, с. 158].

Якщо повернутися до образу води в язичницькій культурі, то варто звернути увагу на озера Ірландії, які були тісно пов'язані з чудовиськами, що в них мешкали. Водний бестіарій ірландського фольклору представлений головним чином зміями чи змієподібними істотами. До таких істот варто віднести водяного змія Піаста, що мешкав в озері Лох – Пі [51, с. 610], однак сам топонім “*Loch na piast*” – “Озеро Чудовиськ” є поширеним по всій території Ірландії. Такі істоти зустрічаються і за межами самої Ірландії. Так, відомим чудовиськом є Местер Стурворм – міфічний змій, що мешкав поблизу Оркнейських островів (Шотландія) і руйнував кораблі, що пропливали повз острови [51, с. 593]. Одним з найяскравіших прикладів стала відома Нессі – чудовисько озера Лох–Несс в Шотландії, яка перетворилась у невід'ємну частину місцевої культури та фольклору. Такі істоти збільшували страх перед озерами і річками та були складовою культу води.

З приходом в Ірландію християнства культ води зазнав змін. Поступово в традиції починає зникати страх перед нею, вона перестає бути руйнівною силою, натомість віра в її цілющі властивості широко поширюється, дозволяючи стихії існувати в житті і культурі християнської релігії. Так, продовжують існувати і згадки про цілющу силу води, зокрема в одному з варіантів “Життя св. Патрика” так згадується момент хрещення святого: “...*Orogenir immurroi intíí noem patraic. Ise leth ruccad diabaitsed cusinmac dall clarenech. gornías aainmsium. Acht nirabi usce acca*

asandérnad inbathis. Cotarut airdhi na crochi doláim na nóiden darsintalmáin. corrímaid topur usci ass. Dosrat gornías inussce foagnúis feisin. 7 rosicc fochétoir. 7 rothuicestar nalittri céin co facca iat remi riam. Dorigne dia tra firt trédai sund fochétoir arpátraic .i. intopur usci asintalmáin 7 arosc donmac dáll. 7eolas arléigind do urdna biste cenaichne na litter remi riam. Robaitsdin. patraic iarsin...” [29, p. 6]¹.

Даний уривок прямо вказує на цілющу силу, хоча і через посередництво св. Патрика. Однак таке посередництво існувало і за язичницьких часів з боку друїдів. Вода не зникає з ритуального життя ірландців з приходом християнства. Вона продовжує існувати як важливий елемент в першу чергу молитви. В V – VI століттях у практиці бриттських та ірландських ченців існувала низка ритуалів, пов’язаних із водою.

Вода неодноразово фігурує в агіографічній традиції. Прикладом цього є легенда про св. Комгалла, засновника монастиря в Бангорі (графство Даун, Північна Ірландія). За її даними, до нього прийшов юнак Коннат з метою побачити життя святого. Вночі Комгалл, як зазвичай ввійшов в річку і почав молитися, натомість юнак не зміг стояти ні вище за течією від святого, адже вода була холодною, ні нижче, де вона почала кипіти [92, с. 113]. Як можна побачити з даної легенди вода стала елементом обрядовості в ірландському християнстві. Самі молитви у проточній воді згадуються в агіографічній літературі як постійні явища приурочені до Великого посту. Окрім повсякденних молитов, російська дослідниця Ніна Чехонадська виділяє низку інших обрядів християнської ірландської традиції, під час яких використовувалася вода, зокрема, читання Псалтиря і омивання в чаші.

В Ірландії і Уельсі відома велика кількість колодязів, що носять імена святих і мають цілющу силу [92, с. 116], що говорить про перенесення культурної традиції язичництва. Переважно таку силу вода отримувала після того, коли в ній помолився,

¹ “...Тепер, коли народився св. Патрик, його було доставлено для хрещення до сліпого юнака Горнія. Але Горній не мав води, якою він міг би охрестити, тому він намалював на землі хрест рукою немовля і звідти почало бити джерело. Тоді Горній змочив водою своє обличчя і одразу ж сцілився і став розуміти букви, хоча ніколи їх не бачив. Отже так Бог створив одночасно три дива через Патрика – джерело води з землі, зцілення сліпого юнака, а також вміння читати, хоча до цього той не вмів, що дозволило статися хрещенню. Згодом Патрик був хрещений...”

або омився святий. Так св. Фараннан був відомий тим, що молився в джерелі, яке пізніше отримало цілющу силу, а св. Брінах з Уельсу омив рани в колодязі, який теж був надприродним. В розповіді про св. Скотіна під час випробовування віри достойника занурення в чан з холодною водою виступає як протидія спокусі, коли його випробовували. Щоночі до святого приходили дві дівчини і лягали поруч. Щоб уникнути гріха чернець занурювався у чан з водою [92, с. 117].

Таким чином, можна побачити, що язичницький культ води продовжував існувати в християнській традиції. Серед всіх функцій найбільш яскраво вираженою залишалася цілюща сила, а роль творця цієї сили перейшла від друїдів до християнських святих. Будучи елементом фольклору, культ води перейшов і в християнську культуру.

Тварини, як частина природи, теж часто ставали елементами релігійних культів язичницького періоду. Одним з найпоширеніших був культ бика. Він відіграє велику роль в міфології Ірландії, а сюжет про викрадення биків є досить поширеним. Найбільш відомим є міф “Викрадення бика з Куальнге”, в якому фігурує герой Кухулін і бог Фріуха. Однією з форм метаморфози цього бога був бик [95, с. 222]. На нашу думку, цей факт напряму підтверджує те, що ірландці надавали цій тварині особливе значення. Цікавим є й те, що навіть боги мають власні стада, які виступають причиною конфліктів між ними. Так батько одного з богів, Луга, Кіан, володів чарівною коровою Глас Гайбненн, яка завжди давала молоко. Не менш яскравим образом в міфології є кінь. Він нерідко виступає як демон, пов’язаного з потойбічним життям, і фігурує як провідник душ до потойбічного світу [95, с. 222].

Ще однією священною твариною можна назвати кабана. Він був божественним символом на знаменах, монетах і вівтарях. У Галлії був поширений культ бога-свині Мокк [83, с. 180]. Свиня вважалась їжею богів і в деяких випадках заборонялася для вживання простими смертним, як, наприклад, Діармайду, одному з міфічних героїв [66, с. 181]. Такі заборони можуть бути проявом архаїчного звичаю табу, а культу тварин – ні що інше, як залишки тотемізму [108, р. 165]. Так, наприклад, поступово культ ведмедя перетворився на культ бога-ведмедя. Він був поширений в першу чергу в континентальній Європі, зокрема в Берні (Швейцарія), де від

кельтського “Артос” (“ведмідь”) утворилися божественні імена, такі як Деа Артїо, що означає “богиня ведмедиця”, Артайос, аналог римського Меркурія, можливо був богом-ведмедем [66, с. 183].

З приходом християнства культ тварин змінюється кардинально і можна говорити про його практичне зникнення з культурного життя Ірландії. Однак певні залишки все ж продовжували існувати, хоча вони остаточно перейшли в сферу образотворчого мистецтва. Так, значний вплив кельтської міфології можна простежити в мініатюрах ірландських церковних книг, зокрема у ілюстрованому Євангелії – Келлській книзі і книзі з Дарроу¹. Серед тварин переважаючими образами в оформленні книг були змієподібні звірі. Такий характерний для кельтських народів орнамент можна побачити в рамках мініатюр (Додаток Д). Змія в язичницький період була символом цілющої сили, адже вона була близька до Матері – Землі. Окрім цього вона була символом постійного духовного оновлення. Поряд із змієподібним бестіарієм в книгах частими є зображення євангелістів у вигляді звірів та міфічних істот, що є прямою ознакою християнських впливів. Так, символом Іоанна був орел, Марка – лев, Луки – телець, Матвія – ангел (Додаток Е).

Природні явища були не єдиним джерелом появи язичницьких культів. На нашу думку, зв'язок кельтської та християнської культур найкраще простежується на прикладах явищ культури, які носять яскравий язичницький характер, але збереглися в умовах християнської Ірландії. Одним з таких явищ, характерних для кельтської релігійної традиції, є образ жінки. Вона залишила помітний слід у фольклорі. Аналіз таких образів слід почати з вивчення богинь в кельтській міфології. Образ жінки² починає зустрічатися ще в “Книзі Захоплень Ірландії” [90, с. 52]. Сама назва одного з міфічних племен, що правили в Ірландії – Плем'я Богині Дану. Це засвідчує

¹ Келлська книга – ірландська рукописна книга VIII – IX ст., що написана ченцями з монастиря св. Колумба на острові Іона (суч. Великобританія).

Книга з Дарроу – рукописна книга VII ст., що була створена в абатстві Дарроу (графство Лаоїс, Ірландія).

² Книга захоплень Ірландії (ірл. - *Lebor Gabála Éirenn*) – зібрання середньовічних ірландських текстів, записаних невідомим автором в середині XI ст. Представляє собою зібрання легенд і фольклору ірландського народу, що складають міфічний цикл ірландської міфології.

поважне ставлення до жінки в кельтській міфології. Цей образ говорить про давню традицію участі жінки в культурному житті кельтів.

В “Книзі Захоплень Ірландії” зустрічаються три богині, пов’язані із війною: Морріган, Бадб і Маха. В науці існують суперечності щодо цих постатей. Так, наприклад, у 1983 році К. Гюйонварх і Ф. Леру видали книгу “Морріган – Бадб – Маха: войовнича покровителька верховної влади в Ірландії”, де висловили думку, що це є три аспекти однієї богині [90, с. 51]. Найчастіше зустрічається ім’я Морріган, що на думку дослідників означає “Велика королева”. Образ даної богині є складним. Так в міфі “Битва при Маг Туїред” богиня допомагає племені сідів у боротьбі з фоморами, натомість в інших міфах неодноразово вступає в сутичку із Кухуліном, головним героєм, відвідуючи його в різних образах. Такі метаморфози є однією з основних атрибутів богині. Вона з’являється в різних образах: вовчиці, вугря, теля [90, с. 55]. Один з найпоширеніших образів богині – ворона, саме так вона приходить до воїнів. Окрім участі у війні Морріган виступає в якості господарки худоби Іншого Світу. Сюжет викрадання худоби є популярним в героїчній міфології кельтів. Однак ці міфи висвітлюють в першу чергу діяльність героїв і тому Морріган часто вступає з ними у конфлікт, виступаючи як негативний персонаж.

Одним з найбільш поширених жіночих культів на всій території розселення кельтів є Культ Богині-Матері. Його поява є цілком закономірною для язичницького суспільства. Він є різновидністю давнього культу Богині-Землі і яскраво представлений в ірландській міфології. Така дослідниця, як Марія-Луїза Сьостедт, вважає, що кожен ірландську богиню, яка зустрічається в міфах можна віднести до богинь-Матерів [94, с. 320].

Найбільш яскравим прикладом богині-Матері в ірландській міфології є богиня Дану, ім’я якої отримав весь ірландський пантеон. Вона носила титул Матері всіх богів. Про близькість ірландських богинь до давнього образу Матері – Землі і про їх участь в ірландській космогонії свідчить їх тісний зв’язок з землею Ірландії чи з окремими місцевостями, в становленні, оформленні яких вони приймали участь. Так, наприклад, створення багатьох гір, озер і островів Ірландії і Шотландії приписують Кайллек, Старій з Беррі. Її іменем названо півострів в Західному Мунстері. В свою

чергу, якщо низка богинь, таких як Таїльтіу, Маха і Кайллек, були пов'язані з окремими місцевостями, то Банба, Фодла і Ейра – королеви Племені богині Дану, втілювали всю Ірландію в цілому [96, с. 244].

Яскравим прикладом жіночого образу в фольклорі є св. Бригіда. Культ цієї святої зустрічається по всьому острові, однак найчастіше – на північному узбережжі затоки Солвей-Ферт (Північна Британія) [132, р. 53]. Ще у дохристиянські часи в Ірландії одним з найшановніших жіночих культів був культ богині Бригіди, яка отримала прізвисько “потрійної”, оскільки була покровителькою поетів, ковалів і лікарів. Вона була дочкою Дагди, одного з найвеличніших богів ірландців [48, с. 175]. Те, наскільки потужним був культ цієї богині в Ірландії засвідчує той факт, що навіть з приходом сюди християнства він не зник і продовжував існувати, перетворившись в культ св. Бригіди, яка унаслідувала низку рис, характерних для її язичницької попередниці. Так, за даними Життя, вона була дочкою друїда Дубтаха та його рабині, який пізніше, через ревності дружини, був змушений продати її поету, де Бригіда і народилась в Фохейр Муіртемн (давньоірл. Fochaird Muirthemhne, сучасний Фогйард, графство Лаут, Ірландія): “...Ní cetain dín 7 inochtmad uathad rogenair brigít ifochart murthémni...” [15, р. 56]¹. Як бачимо, і в життєписі св. Бригіди продовжують фігурувати друїди та поети.

Християнська Бригіда була пов'язана з родючістю, оберігала посіви і худобу, її закликали на допомогу при пологах, а в фольклорі вона виступала повитухою Марії при народженні Ісуса Христа [50, с. 123]. Ці ж функції мала і язичницька Бригіда, яка була однією з богинь – Матерів. Ще однією рисою, що збереглася після впровадження християнства в цьому образі є святкування дня св. Бригіди першого лютого. В язичницькій Ірландії в цей день також відзначалось свято, яке мало назву Імболк і знаходилося під покровительством богині Бригіди [94, с. 321]. Накладання цих свят одне на одне стерло майже всі ознаки язичництва, однак його сутність можуть розкрити два факти. По-перше, це сама етимологія назви – *Imbolc* – що означає “очищення”, коли природа звільняється від холоду зими, по-друге,

¹ “...В середу і в восьмий місяць Бригіда народилась в Фохейр Муіртемн...”

покровителька свята є богинею плодючості. Ці факти наводять на думку, що це свято мало цілком аграрний характер.

Жіночі образи часто зустрічаються серед міфологічних істот нижчого рангу. Однією з найпоширеніших в ірландській міфології є банши. Віра в існування цієї істоти вийшла за рамки язичницької традиції і продовжує існувати в народній культурі і по сьогоднішній день. За традицією вона приходить до людей, щоб сповісти про смерть кого-небудь з членів їх сім'ї. Цей міфічний персонаж вважається суто ірландським (частково шотландським) який не має аналогів в міфології інших народів.

Важливою ознакою банши є те, що вона видає специфічні звуки і плач, коли приходить до людей. Натомість її зовнішній вид не має стандарту. Це може бути викликано тим, що саме плач є основною ознакою, за якою можна впізнати істоту. Що ж до зовнішнього вигляду, то банши може з'явитися у вигляді старої жінки, скелета, який обтягнутий шкірою або гарної дівчини. Не визначений також і колір одягу банши. Єдиною стандартною ознакою є довге розпущене волосся [77, с. 230].

Не є чітко визначеним також і назва цієї істоти, що в різних графствах є різною. Найбільш поширеним є назва банши (ірл. – *bean si*), яка, на думку дослідників, походить від *ben* – “жінка” і *side* – “чудовий, магічний” [77, с. 230]. Цей термін не є єдиним, що позначає істоту з даними функціями. Іншим терміном є бодб, що походить від імені богині Бадб. В одному з міфів король Кормак зустрічає її на березі річки. В цей час богиня відмивала від крові обладунок. На питання короля, чий це обладунок, Бадб відповіла, що його. Таким чином, видно, що Бадб в даному переказі виступає як вісниця смерті. На заході Ірландії банши відомі під іменами Івіла і Кліона. Вони теж отримали назву на честь богинь, що передбачали королям смерть.

Така неоднорідність в зовнішності і в імені банши наводить на думку, що це є зібраний образ, який на початковому етапі в різних місцевостях виконував різні функції і лише їх спільна, вторинна функція – здатність пророчити смерть в пізньому періоді об'єднала їх в одну надприродну жінку [77, р. 232]. В міфологічній традиції банши нерідко пов'язана з долею короля і не приходить до простих людей. Дейзі

О'Хогайн робить висновок, що в такому випадку банши виступає хранительською королівського роду і, можливо, його таємною дружиною. Аналізуючи образ Етайн – дружини короля Еохайда Фейдлахам – російська дослідниця Тетяна Міхайлова вказує на схожість цього образу з банши [78, с. 21]. Сам плач може пов'язати її з реальними жінками-плакальницями, які приймають участь в ритуалі поховання. До ХХ ст. збереглося повір'я, що після смерті жінка-плакальниця може перетворитися в банши [77, с. 237].

Іншими жіночими образами серед нижчих міфологічних істот можуть виступати також німфи та феї, що уособлювали живильні та плодючі сили природи, а також нерідко були небезпечними для простих смертних, як, наприклад, Ланон Ши – дух, що живе поблизу води і приходить до чоловіків у вигляді гарної жінки та випиває їх кров в разі, якщо чоловік піддається спокусі.

Цікавим проявом культу жінки в християнській Ірландії є процес коронації. Взаємовідносини між ірландськими королями і владою трактувалися як шлюб і тому часто коронація виглядає як весільна церемонія. Країна в уявленні давніх ірландців – жінка, дружина короля, але до шлюбу вона часто зображена як стара жінка з розумовими відхиленнями [248]. Філіди¹, які продовжували відігравати велику роль в церемонії коронації навіть після християнізації країни, виконували оду, яка спочатку була весільною піснею [21, с. 27]. В “Анналах Коннахту” коронація короля Феліма О'Конхобара у 1310 р. описується наступним чином: “...І було його зведення на трон настільки ж прекрасним і багатолюдним, як будь-кого з його роду з часів Бріоні, сина Еоху Мугмедона, і до цього дня. І коли одружився Федлімід, син Аеда, сина Еогана, на пятині Коннахт, очікував його прийомний батько тієї ночі так, як має за спогадами людей похилого віку і записів старих книг, і це було найдивовижніше королівське весілля, яке коли-небудь проводилося в Коннахті до того дня...” [21, с. 27].

¹ Філід – представник однієї з трьох гілок друїдів в давньоірландському суспільстві. Із прийняттям християнства – придворний музикант, бард, що знається на традиціях і законах.

Така традиція відображення коронації як весільної церемонії безперечно, на нашу думку, пов'язана з жіночим образом країни, який прийшов із язичницьких часів. Часто уособленням влади могла бути богиня. Так відомо, що таким уособленням була Медб, міфічна королева Коннахту. Вона була дочкою верховного короля Тари, вийшла заміж за короля Конхобара, але згодом покинула його. Після цього в неї було декілька чоловіків, які ставали королями Коннахту. Так, наприклад, Еохайд Дала отримав королівський титул за згодою Медб за умови, що він стане її чоловіком [248].

Дослідники неодноразово намагалися прослідкувати існування жіночої магії в житті Ірландії. В розповіді про народження героя Коналла Корка говориться, що в його матері була сестра Фейдлім, яка прийшла в її дім за день до народження дитини і захищала її від інших відьом, що приходили в домівки з метою вбити дітей [63, с. 326]. Згадка свідчить про наявність магичних здібностей в жінок.

Цікавим є те, що відьми зустрічаються не лише в язичницьких міфах і релігійних текстах, але й в юридичних пам'ятках християнської епохи, що вказує на продовження традиції. Так, наприклад, в юридичному трактаті “Bretha Crolige” (VIII – IX ст.) зустрічається згадка про “чаклунку, що обізнана в дурних чарах” [63, с. 327]. Окрім цього існують відомості про “жінок гострих слів”, яких, на нашу думку, можна прирівняти до поетес. Таке порівняння може свідчити, що під «гострими словами» автори тексту могли розуміти сатиру – один з жанрів, який використовували у своїй творчості друїди – філіди. Таким чином можна побачити, що в давньоірландському суспільстві жінка, можливо, могла мати доступ до верстви друїдів, а в часи Середньовіччя це переросло в елемент народних вірувань і фольклору.

Разом із тим, жінка, що розумілась на чарах, не була поза законом в християнській Ірландії. До чаклунок ставилися як до певного відголоску минулого [63, с. 330]. Після християнізації жінка продовжувала розглядатися як та, що від народження має здібність спілкуватися з представниками Іншого світу, розуміється на травах, тому одночасно є і небезпечна і необхідна. В ірландському

селі існувала ціла група самотніх жінок, що практикували певні професії. Такі жінки могли мати помічників з Іншого світу і тому контакт з ними був небезпечний.

Таким чином, можна побачити, що жінка досить яскраво представлена в ірландській міфології і не рідко виступає одним з головних персонажів легенд. Це наводить на думку, що вона відігравала велику роль в релігійному і культурному житті язичницької Ірландії. Із прийняттям християнства жіночі образи продовжували існувати в культурній традиції.

Отже, як бачимо, культура середньовічної Ірландії напередодні вторгнення вікінгів була особливим явищем. Через існування тут самобутньої Кельтської церкви язичницькі вірування та культу не зникли повністю, а продовжували існувати. Однак вони не могли повноцінно функціонувати в рамках нової релігійної традиції, тому впливали на обрядовість лише там, де це не суперечило доктрині християнства (мова йде в першу чергу про образ св. Бригіди та використання води в обрядах). В інших випадках язичницькі вірування продовжували існувати як елемент культури середньовічної Ірландії, зокрема образотворчого мистецтва та фольклору.

В таких умовах новоприбулі в кінці VIII ст. вікінги, на нашу думку, не зустрілись в Ірландії із виключно християнською державою. В ментальності місцевого населення ще були свіжі образи язичницької релігії. Це відрізняє відносини вікінгів та ірландців в культурній сфері від аналогічних контактів скандинавів із іншими народами Західної Європи, які встигли повністю відмовитись від язичницької традиції. В першу чергу це пов'язано з тим, що вікінги на момент прибуття на острів були носіями язичництва і стикалися тут із частково схожою культурною традицією, що неминуче вплинуло на характер їх взаємовідносин із ірландцями.

4.2 Етнічні і культурні зв'язки вікінгів та ірландців у VIII – XI ст.

Як бачимо, залишаючись довгий час ізольованим внаслідок географічного розташування, населенню Ірландії вдалось зберегти свою власну культурну традицію, яка тісно перепліталась із язичницькою кельтською релігією. Така

ситуація дозволила їй стати гідним конкурентом християнству, яке з'явилося в V ст. разом з місією св. Патрика. За таких обставин процес християнізації Ірландії був відмінним від аналогічного в континентальній Європі, а вікінги, що прибули на острів, зіткнулися тут із високорозвиненою культурною та світоглядною традицією і, поступово інтегрувавшись у життя Ірландії, не мали змоги не контактувати з нею. В світлі цього виникає низка питань, зокрема: який ступінь культурних контактів ірландців з вікінгами, і чи існував взаємовплив двох культур в умовах протистояння? На нашу думку, відповідь на ці питання дозволить в повній мірі розкрити проблему місця скандинавів в культурному житті Ірландії.

З огляду на агресивні дії вікінгів, на перший погляд може здатися, що присутність скандинавів в Ірландію вплинула на культурний розвиток острова виключно негативно. В 1959 році на Міжнародному конгресі кельтології французька дослідниця Франсуаза Анрі підтримала таку тезу [145, р. 42]. Її головний аргумент полягав у тому, що основними і чи не єдиними центрами розвитку мистецтва, як писемного, так і матеріального в Ірландії на той момент були монастирі. Разом із тим, всі місцеві хроніки того часу повідомляли про постійні напади та руйнування релігійних центрів. Таким чином, на думку дослідниці, на острові склалась ситуація, коли розвиток культури та релігійне життя ставали неможливими в IX ст. Таку ж думку підтримали й інші дослідники, зокрема Марі та Ліам Де Паор у своїй праці “Рання християнська Ірландія” [145, р. 42].

Тим не менше, на нашу думку, ця теорія має низку недоліків. По-перше, хибною є думка про те, що всі сфери мистецтва перебували у виключній компетенції релігії. Поза монастирями існували й інші центри культури, наприклад, у королівських резиденціях, де також активно розвивалась література. Одним з яскравих прикладів є вищезгадана ірландська сага “Війна ірландців та іноземців”, яка була написана при дворі короля Муйрхертаха між 1103 та 1111 роками [122, р. 21]. По-друге, військові походи вікінгів не були постійними і не охоплювали територію всієї Ірландії. Так, менш за все від їх дій постраждала центральна частина острова. Це дозволяє говорити, що вплив вікінгів на культурне

життя Ірландії не був виключно негативним і це питання потребує докладного вивчення.

Перш ніж зрозуміти, яким чином і в якій мірі відбувалися міжкультурні контакти двох народів, необхідно визначити, чи була між ними взаємодія на достатньому рівні, щоб ми могли говорити про культурні взаємини. Ці контакти, на нашу думку, могли виникнути лише тоді, коли самі вікінги перейшли від загарбницьких рейдів до створення окремих поселень на території Ірландії та включились в економічне життя тубільців [62, с. 78]. Такий перехід, як ми бачили вище, розпочався в середині IX ст., а саме з 841 року, коли він вперше відбитий на сторінках “Анналів Ульстеру” [5, р. 344].

Поява таких поселень сприяла поширенню контактів між вікінгами і місцевим населенням, навіть попри постійну загрозу військових нападів. Хроніки не мають прямих свідчень такої взаємодії двох народів. Попри це, підтвердженням цього можуть стати шлюби між представниками вікінгів та ірландців. На нашу думку, такі факти однозначно сприяли появі взаємозв’язків між двома традиціями.

Вище ми згадували про випадки, коли представники ірландців носили скандинавські імена. Зокрема це є Гофрейд, син Фергуса. Ці випадки не були поодинокими. Британська дослідниця Е. Уолш у своїй праці наводить численні приклади використання ірландцями, і кельтами загалом, скандинавських імен. Більше того, вона говорить про те, що деякі з них існують досі, наприклад, такі, як: Маколіфф (від давньоскандин. *Óláfr*), Маккефрі (від *Guthöthr*), Маклаймонт (від *Lögmáthr*) [242, р. 19].

За такої ситуації постає питання: чи був цей вплив одностороннім? Ми також згадували, що для Ірландії була характерна традиція, коли для підкріплення договорів між двома сторонами застосовувалася практика утримання і виховання дітей тих, хто укладав угоду. Така традиція мала не лише політичне, але й культурне і, навіть, соціальне значення. Взаємне виховання дітей різних народів природно призводило до культурного обміну. На нашу думку, такий спосіб взаємодії був значно ефективнішим за інші. Без сумніву він був довготривалим, адже було потрібно багато часу, щоб вирросло нове покоління ірландців і скандинавів, що

увібрали в себе культуру іншого народу. Також завжди існував ризик, що частина цих дітей з часом відкине ворожу їм культуру і повернеться до традицій та віри батьків, особливо із поверненням додому. Однак, частина вихованих в нових умовах людей не лише прийняла нову культуру, а й почала генерувати нову, засновану на симбіозі двох інших традицій. Так, С. МакМанус вважає, що це покоління в подальшому стало основою для формування нового суспільного прошарку – гал-гойделів (*gall-goídel* (давньоірл. – ірландці-іноземці)).

В таких умовах не дивно, що ми зустрічаємо і вікінгів, які носили кельтські імена. Окрім вищезгаданого Гілл Патраїка, сина Івара, що носив не лише ірландське, але й виключно християнське ім'я, існують й інші. Так, Е. Уолш згадує вікінга з кельтським ім'ям Глан-іарайн (*Glun-iarainn*) з Дубліну, який у 895 році здійснив атаку на Арму [242, р. 17]. Більше того, вона зазначає, що протягом X – XI ст. ірландські імена в сім'ях вікінгів зустрічаються значно частіше і мова йде в першу чергу про представників королівських династій Дубліну, Лімеріку і Вотерфорду [242, р. 18].

Як бачимо, навіть попри постійні військові напади норманів на острові склалися умови для культурної взаємодії двох народів. Залишається визначити, наскільки сильним був ступіть цих культурних взаємовпливів. На початковому етапі вікінги обмежувалися лише швидкими нападами і не створювали поселень. Відповідно до цього, можна говорити, що вони не завдавали безпосереднього впливу. Тим не менше їх дії не могли залишатися непоміченими. В такому випадку з'являвся ефект, який можна назвати “побічним”. Так, на думку британської дослідниці Кетлін Хьюз, у зв'язку із такими нападами монастирі східного узбережжя почали спрямовувати свою культурну діяльність в центр острова, який залишався вільним від насилля з боку вікінгів [171, р. 265]. Доказом цього може послужити той факт, що створена близько 800 року на острові Йона (східне узбережжя Шотландії) книга внаслідок нападу скандинавів була перевезена в Келлське абатство, що знаходилось в королівстві Міт, резиденції Верховного короля Ірландії [161, р. 150].

Так чи інакше, найкраще вплив вікінгів на культуру Ірландії можна побачити у порівнянні пам'яток різних періодів. Британський дослідник Джеймс Грехам –

Кампбелл, спираючись на слова Донахада О Коррена про сорокарічний період спокою з 840 по 880 рр., зазначає, що для визначення цього впливу потрібно зробити порівняння пам'яток пізнього VIII і раннього IX ст. із тими, що вироблені в пізньому IX та ранньому X ст [145, р. 44].

Найбільш відомими ірландськими пам'ятками ювелірного мистецтва першої половини VIII ст. є так звані брошка з Тари та кубок з Арди. Ці витвори лягли в основу висновків багатьох археологів, однак Дж. Грехам-Кемпбелл зазначає, що “є реальна загроза бути спокушеним переконанням, що якщо майстри змогли досягнути таких висот в ранньому VIII ст., ці знахідки репрезентують загальний рівень ювелірного мистецтва Ірландії напередодні епохи вікінгів” [145, р. 45]. В дійсності, на думку дослідника, це не було так. Він зазначає, що ірландські вироби, більшість з яких зроблена в зазначений період, знайдені в похованнях вікінгів, показують абсолютно іншу картину [145, р. 45]. Дослідник стверджує, що в них немає нічого дивовижного, або того, щоб вказало на винятковий рівень технічних навичок майстра, хоча вони справді були якісні. В таких умовах, коли з однієї сторони ми маємо приклади високої майстерності, а з іншого відсутність загальної тенденції такого рівня постає питання, яке місце займали нормани в цьому розвитку.

Загалом вплив вікінгів на цей вид мистецтва, на нашу думку, можна умовно поділити на дві фази. Одна стосується військових дій скандинавів, інша їх власного мистецтва. Як зазначалось вище немає жодних прямих доказів того, що напади норманів спричинили до занепаду ірландського мистецтва, однак це не означає, що вікінги не вплинули взагалі. Дж. Грехам–Кемпбелл, зазначає, що вони стали відповідальними за поширення та розповсюдження обігу срібла в Ірландії [145, р. 47]. Дослідник вказує, що це стало прямим впливом скандинавів на металеві вироби на острові. Більше того, срібло на той час було широко вживане і в Англії, де попередньо діяли вікінги. Як бачимо, поява норманів на острові спричинила суттєві зміни в економіці острова, що в свою чергу вплинуло на мистецтво. Більше того, на нашу думку, військові дії та поява поселень вікінгів стали об'єднуючим фактором для кельтського мистецтва.

Перш ніж з'явитися в Ірландії, вони здійснювали напади та оселилися в Шотландії, яка є однією з кельтських країн. Як ми згадували, більшість нападів на територію Ірландії у IX ст. здійснювалася вікінгами не з Норвегії чи Данії, а саме з Шотландії [199, р. 297]. В таких умовах, в подальшому завдяки норманам цих територій, зокрема їх містам і торгівлі, контакти між Шотландією та Ірландією посилилися. Доказом цього може слугувати той факт, що в IX ст. в розвитку металевих виробів на острові простежуються шотландські та піктські впливи, зокрема це є повернення брошок до персневидної форми, характерного для кельтського ареалу [145, р. 47].

Що стосується іншої фази, то тут мова йде про запозичення ірландцями елементів, характерних для мистецтва вікінгів. Зокрема мова може піти про запозичення відповідних стилів в оформленні виробів. На нашу думку, важливо зрозуміти, що підстави для цього могли бути викликані тим, що традиційний для кельтського ареалу латенський стиль схожий на стилі, поширені в Скандинавії. Більше того таке запозичення розпочалось за умов інтенсивної взаємодії двох культурних традицій. Так, навколо Дубліна в різні часи було знайдено 265 брошки, що складає приблизно третину всіх знахідок в північно-європейському регіоні [237, р. 159].

Запозичення із культури вікінгів можна простежити в низці виробів, зокрема брошці, яка була знайдена в Скейлському скарбі¹ (Додаток Ж). На відміну від брошки з Тари, яка представляє собою суміш золотих, срібних та мідних елементів і інкрустована бурштином та склом, ця є виключно срібна і має в собі як ознаки кельтського стилю (персневидна форма) так і ознаки скандинавського – орнамент. Не зважаючи на те, що вона знайдена на Оркнейських островах, в науці побутує думка про те, що вироби з цього скарбу не були зроблені в Шотландії, а Дж. Грехам-Кемпбел переконаний, що майстер, який виробив дану брошку працював, чи тренувався на узбережжі Ірландського моря, на що вказують стилістичні паралелі із кам'яними хрестами на о. Мен [146, р. 121]. Якщо форма залишалась кельтською, то

¹ Затока Скейл – затока на Оркнейських островах (північне узбережжя Шотландії)

в орнаменті знахідок ми можемо побачити використання анімалістичного еллінгського стилю [146, р. 120]. Назва цього стилю походить від селища Еллінг на півострові Ютланд, де було знайдено королівське кладовище X ст. із оздобленими новим орнаментом пам'ятками [177, р. 95]. Характерною ознакою цього стилю є велика кількість тваринних сюжетів. Голови цих істот зображені в профіль, часто із відкритим ротом і висуненим язиком. Очі мають мигдалеподібну форму. Голова може бути прикрашена косичкою, яка потім переплітається із тілом [177, р. 97] (Додаток З).

Слід додати, що окрім металевих виробів чи кам'яних хрестів цей стиль сильно вплинув на формування середньовічного ірландського стилю і в інших областях мистецтва.

Ірландську культуру раннього Середньовіччя важко уявити без книжного мистецтва. Довгий час мініатюри і зображення із сторінок Келльської книги, книги з Дарроу залишалися своєрідною “візитною картою” всього кельтського світу. Як ми вже бачили, вони стали прикладом поєднання та співіснування християнства і язичницької релігії. І саме тут, на нашу думку, чи не найчіткіше можна прослідкувати вплив вікінгів на ірландську культуру, достатньо лише звернутись до порівняння. Зокрема типовим прикладом еллінгського стилю є брошка з Траену (Норвегія) (Додаток И). На ній зображено три звіра, голови яких знаходяться в центрі, а тіла переплітаються і займають всю іншу поверхню. Голови виконані в класичному стилі – зображені в профіль із розкритими ротами і мигдалевидними очима [177, р. 99]. Такі ж елементи орнаменту ми знаходимо на сторінках Келльської книги, зокрема малюнок голови добре можна прослідкувати в низці мініатюр (Додаток К), серед яких є символічне зображення євангеліста Марка у вигляді лева (Додаток Д). Всі вони мають чіткі риси еллінгського стилю. Водночас, мініатюри Келльської книги не є дублікатом скандинавського мистецтва. Досить поширеними на сторінках є використання латенського стилю (Додаток Л), тобто ми бачимо певний симбіоз кельтської і скандинавської традицій.

Мініатюри не стали винятком у взаємодії вікінгів та ірландців в сфері культури. Також це видно у кам'яному мистецтві, однак тут варто зазначити, що

вплив є швидше зворотній, а саме можна говорити про запозичення вікінгами ірландських мотивів. В цьому контексті, на нашу думку, важливими є пам'ятки, зокрема кам'яні хрести, які були знайдені на півночі Англії, в Камберленді, де проживали норвежці, які прибули в середині X ст. з Ірландії [177, р. 106].

Винятковим, на думку таких дослідників, як Оле Кінд-Дженсен та Девіда Уїлсона, є хрест із Госфорта. На ньому вирізьблені сюжети, які несуть в собі християнські та язичницькі мотиви, зокрема сцени з життя Христа та Волюспи¹.

Схожі сцени з життя Христа та перемоги християнства над язичництвом зустрічаються на багатьох хрестах IX – початку X ст. і є досить імовірно, що саме ірландська традиція була запозичена в хрестах Камберленду і суміжних територіях, зокрема Нортумберленді, де зустрічається типова для Ірландії сцена боротьби оленя і вовка, яка розцінюється як символ протистояння добра і зла [177, р. 107]. Поряд із цим зображення на хрестах виконані в типових для еллінгського стилю рисах (Додаток М), а отже ми можемо говорити про певний симбіоз і взаємопроникнення двох культурних традицій.

Варто також зазначити, що Ірландія зазнала скандинавського, чи, скоріше, германського впливу раніше, аніж зіткнулась із загрозою вікінгів. В IV – V столітті, коли християнство лише почало поширюватись на острові, можна говорити про існування язичницького культу каменю. Цей культ має глибокі корені та існував з часів неоліту, коли в Західній Європі мешкали представники культур мегалітів². Самі кельти вважали, що поодинокі довгі камені, менгіри, є місцем спочинку мертвих душ [96, с. 102]. У самій Ірландії був поширений культ каменю Ліа Файл, символ королівської влади [96, с. 106].

¹ Волюспа (давньоскан. – Völuspá – Пророцтво Провидиці) – початкова пісня циклу скандинавської міфології Старшої Едди, що розповідає історію створення та подальшого занепаду світу.

² Культури мегалітів (від гр. μέγας — великий, λίθος — камінь) – сукупність археологічних культур, які відрізняються тим, що їх представники встановлювали кам'яні споруди (менгіри, дольмени, кромлехи), які слугували в якості жертовників та храмів. Найбільш відомою пам'яткою є Стоунхендж (Солсбері, Англія). В Ірландії представники культури мегалітів з'явилися в період неоліту.

В V ст. в культурі каменю відбулись зміни. Вони пов'язані в першу чергу із появою в межах Британських островів нового письма – огаму (Додаток Н.1) [49, с. 249]. Походження його досі залишається невідомим. Найбільш поширеними є дві версії. Одна з них стверджує, що огам утворився під впливом германського рунічного алфавіту – футарку (Додаток Н.2), інша віддає перевагу у впливах на формування огаму латинській мові.

Деміан МакМанус у своєму дослідженні зазначив, що спільними у огаму і футарку можна вважати наступні характеристики:

1. І огам, і футарк були розроблені для написання на твердому матеріалі (на це вказує їх характерна риса – відсутність закруглених елементів у літер, що робить його легким для написання на твердому матеріалі).

2. Обидва письма використовувалися для магічних ритуалів і написання коротких повідомлень. Так, наприклад, в Ірландії все навчання проходило в язичницькі часи в усній формі, будь які записи легенд були під табу, а письмове прокляття вважалося найнебезпечнішим, оскільки його не можна було зняти без руйнування самого напису, тому його використання жорстко обмежувалося друїдами, кельтськими жерцями [55, с. 205].

3. Алфавіти огаму і футарку поділялися на групи споріднених між собою символів. Так у футарку таких груп було три (по вісім літер в кожній), а в огамі – п'ять (по п'ять літер в чотирьох групах і три літери в п'ятій).

4. Назви літер огаму і футарку відповідали окремим словам в давньоірландській і германській мовах відповідно.

5. На відміну від класичних абеток обидві системи мають окремий символ для звуку /η/ [186, р. 23].

Дослідник також простежив і спільні моменти в огамі і латинській мові, зокрема:

1. Поділ літер огаму на групи може відповідати поділу літер в латинській мові на голосні, приголосні, німі, грецькі літери.
2. Літери В і А є першими приголосною і голосною літерами в обох абетках.
3. В обох алфавітах існує п'ять голосних, натомість в футарку – шість.

4. Звуки /k/ і /kʷ/ в огамі і латині позначені окремими літерами (символи 9 і 10 в огамі та літери C/Q в латинській мові) на відміну від футарку [186, р. 24].

Тим не менше, на нашу думку, на формування огаму значно більше вплинув футарк, оскільки спорідненість між цими системами не обмежується лише фонетичною схожістю і спільністю формування структури абетки. Алфавіти були створені з єдиною метою – написання коротких повідомлень на твердих матеріалах (зокрема камені), а поділ літер огаму на групи вказує на близькість його саме із футарком (перелік букв в латинському алфавіті не зберіг чіткого поділу на групи голосних, приголосних, німих, грецьких літер).

Так чи інакше, поява огаму змінила сутність культу каменя. Зберігаючи свій зв'язок із потойбічним світом, вірування почали носити індивідуальний характер у вигляді могильних плит. Якщо раніше камінь був прерогативою богів, зокрема мегаліти, як їх домівки, то тепер він починає з'являтися на могилах людей у супроводі напису з огаму. Ч. Лоукотка зазначає, що саме слово огам означало не лише письмо, а й камінь, який кельти в Ірландії та Шотландії клали в труну біля голів покійників, а саме слово в переносному значенні означало “труну” [64, с. 183]. Таким чином можна побачити зв'язок між огамом і каменем. Більша частина таких пам'яток датується V – VI століттям, тобто в часи, коли християнство починає поширюватися на острові. Разом із ним очевидно і поширилася традиція розміщувати могильні плити. В VIII ст., коли ірландці остаточно перейшли у вжитку на латинську мову огам остаточно втратив свою магічну функцію, його було витіснено з могильних плит і він продовжував існувати окремо в якості тайнопису, що проіснував до XVII ст. як таємна мова – *duíl laithne* [64, с. 184]. Окрім цього такий взаємозв'язок ірландської і скандинавської культур на ранньому етапі міг стати підґрунтям для подальших культурних контактів.

Повертаючись до взаємодії ірландців із вікінгами не можемо оминати таку важливу складову будь-якої культури як літературу. Військові події вплинули на сюжетну складову багатьох творів, починаючи із ісландських саг і закінчуючи псевдоісторичним твором “Війна ірландців та іноземців”.

На нашу думку, огляд літератури слід почати із ісландських саг, а саме з тих, що стосуються історичного, а не міфічного періоду. По-перше, вони виступають у якості джерел до історії вікінгів, по-друге часто містять інформацію, яка не зустрічається в анналах. У тому вигляді, в якому саги дійшли до нас, вони сформувались близько XIII ст., хоча деякі з них безперечно давнє походження [242, р. 57].

Не зважаючи на те, що записи саг датуються таким пізнім періодом, більшість з них існувала раніше і була створена в усній традиції, адже сама назва походить від давньоскандинавського слова *segja* – говорити [48, р. 304]. Отже, усні саги мали два рівні у своєму розвитку: 1) історії, що розповіли очевидці, 2) історії, переказані іншими людьми. В даному випадку мова йде в першу чергу про так звані королівські саги, та саги про ісландців¹. Як будь яка усна традиція, такі саги збагачувалися вигаданими елементами, і ми не маємо доказів, що навіть у першому випадку вони переказувалися з історичною достовірністю [242, р. 64].

Тим не менше, для нас в даному випадку для нас вони цікаві не як історичні джерела, а як феномен загалом. Саги записувались в умовах, коли християнська релігія вже панувала в Ісландії, однак ситуація ця кардинально відрізнялась від тої, що притаманна тогочасній континентальній Європі. В той час, коли письмо було монополізоване Церквою, язичницькі чи світські історії усної традиції вкрай рідко записувалися в інших країнах Європи. В самій же Ісландії Церква, а відповідно і література, контролювалися сім'ями вождів. На думку Ларса Лоннрота, ці вожді бачили себе як охоронці традицій дохристиянської епохи [181, р. 305]. Саме така ситуація створила умови для розвитку писемних саг, що дозволило не лише зберегти традицію, але й розвинути цей жанр при християнській Церкві. Ісландські поети були відомими не лише в скандинавському світі, а й в Англії та Ірландії, куди вони прибули разом із вікінгами [242, р. 66].

¹ Існує три найбільш відомі жанри саг: міфічно-героїчні (давноскан. *fornaldarsögur*), королівські саги (давноскан. *konungasögur*), що описували переважно діяння королів Норвегії, та сімейні саги, або саги про ісландців (давноскан. *íslendingasögur*), що були присвячені відомим ісландським сім'ям у 850 – 1050 рр.

Таким чином, ми можемо побачити, що ісландські саги виникли як усна творчість і збереглися завдяки тому, що Церква перебувала під впливом місцевої еліти. Часто світський характер цих історій дозволив їм здобути популярність серед дворів не лише скандинавських, але й англійських та ірландських королів.

В свою чергу, ірландська література стала єдиним схожим прикладом в Європі того часу [242, р. 66]. Ірландські міфи, і, зокрема, королівський цикл, виростили з усної традиції і були записані ченцями у період становлення християнської релігії на острові. На перший погляд можна стверджувати, що вона зазнала впливу з боку традиції скандинавських саг. Тим не менше, на нашу думку, така ідея є хибною. Щоб зрозуміти це, достатньо побачити, в яких умовах перебувала література Ірландії на той час.

Ще в язичницьку епоху в кельтських племен сфера освіти перебувала в цілковитій монополії місцевих жерців – друїдів. Вони оберігали це право на навчання, тому суворо дотримувалися правила усного методу передачі інформації [66, с. 260]. Така традиція була характерна і для ірландців. Будь-який запис легенди карався законом, вони передавалися виключно в усній формі. Самі вони з'явилися настільки давно, що визначити їх походження неможливо [242, р. 67]. Тим не менше, міфи також збереглися завдяки Церкві, яка, як зазначалось вище, мала особливий статус. Отже, схожість між скандинавськими сагами та ірландськими легендами обумовлена схожою історією походження, а не безпосередньою взаємодією вікінгів та ірландців. Водночас, маємо відомості про те, що ірландські поети, як і скандинавські скальди були популярними при дворах королів вікінгів на острові. Так можна навести приклад Мак Ліга – поета при дворі верховного короля Ірландії Бріана, який був присутній на весіллі Зігфріда, де залишався протягом року [242, р. 70].

Як бачимо, літературні традиції Скандинавії та Ірландії розвивалися цілком автономно, проте вони не могли не перетнутися в умовах, коли протягом декількох століть вікінги впливали на усі сфери життя місцевого населення. Так, дослідники

знаходять багато спільних елементів у героїчних легендах Уладського циклу¹ і скандинавських сагах, наприклад у сазі про Сігурда, вбивцю Фафніра [98, р. 88]. Більшість спільних рис між цими двома традиціями характерна для усього індо-європейського простору і не пов'язана із контактами ірландців та вікінгів. Тим не менше, є низка дуже близьких подібностей, які вказують на тісний взаємовплив двох культур [98, р. 89]. В цьому процесі важливу роль відіграло Оркнейське графство. Знаходячись на півночі Британських островів ці території стали однією з перших жертв набігів вікінгів. Саме тут найдовше зберігалися скандинавські впливи, свідченням чого є той факт, що до початку XIX ст. тут продовжувала вживатися, вже не існуюча сьогодні, скандинавська мова норн [98, р. 82].

Епоха вікінгів залишила відбиток і в змісті ірландської літератури. Так, із початком набігів скандинави стали героями різноманітних придворних історій та поем, а королі і вожді, що відіграли важливу роль у боротьбі із іноземцями часто виступали головними персонажами цих творів [60, с. 119]. Ми вже згадували про Бріан Бору, якому традиція приписує перемогу над вікінгами у битві при Клонтарфі². Він та його сини є головними персонажами низки творів, серед яких історія “Лікування ноги Кіана”. Більше того, Е. Уолш зазначає, що в таких історіях присутній потужний фольклорний елемент, що наводить на думку про народне, а не літературне походження творів [242, р. 69].

Таким чином ми бачимо, що присутність вікінгів на острові вплинула і на літературну традицію Ірландії, сприяючи появі нової сюжетної лінії. Крім того, можна побачити спільні риси в походженні та розвитку літератури двох народів.

Отже, епоха вікінгів в Ірландії залишила вагомий відбиток на розвитку культури цієї країни. Із появою поселень норманів їх побут та культура почали

¹ Уладський (героїчний) цикл – один з циклів ірландської міфології. Основною його відмінністю було те, що головними діючими особами були герої, що служили при дворі короля Уладу, древньої держави в Ірландії. Найвідомішими героями циклу є Кухулін, Конал Кернах та Фергус Мак Ройх.

² Битва при Клонтарфі 23 квітня 1014 р. – битва між королем Бріаном і військами Лейнстеру, одного з ірландських королівств. В літературну традицію ввійшла як перемога ірландців над вікінгами, хоча насправді вони були присутні серед військ обох сторін в якості найманців.

активно впливати на місцеве населення. Попри те, що цей період відзначився протистоянням між ними і скандинавами, ірландці, як показує дослідження, досить стримано поставилися до іноземців, що дозволило останнім активно включитися в життя на острові, в тому числі і в його культурні та етнічні процеси, що в свою чергу дало активний поштовх до взаємодії двох потужних традицій.

Сам вплив вікінгів, на нашу думку, можна поділити на прямий та опосередкований. Прямий вплив ми можемо побачити на прикладі окремих елементів, запозичених ірландцями в тій чи іншій сфері, як орнамент, чи алфавіт. Натомість опосередкований впливає з того, що змінилось у культурному житті ірландців із появою вікінгів на острові. До цього впливу можна віднести зміни у сюжетах літературних творів, появу великої кількості срібних прикрас через приток матеріалу. Вікінги дали новий поштовх для розвитку ірландської культури, яка була доволі закритою через географічне розташування острова. У свою чергу, включившись у життя місцевого населення іноземці теж зазнали культурного впливу, що дає змогу говорити про появу в регіоні специфічного кельтоскандинавського симбіозу культур. Разом із тим, скандинави, які були нищими у своєму культурному розвитку, не стали для ірландців культуртрегерами, на що той факт, що до кінця X ст. вони асимілювалися з місцевим населенням.

4.3 Відносини вікінгів і християнської Церкви в Ірландії

Релігія відігравала велике значення як в ірландському, так і в скандинавському суспільстві. Вона не лише ставала основою світогляду двох народів. Довгий час в християнській Ірландії та язичницькій Скандинавії релігія була провідною силою в культурному розвитку суспільства. Тому поява вікінгів на острові не могла залишитись непомітною в житті двох народів. Як ми вже бачили релігія стала основою світогляду військового скандинавського суспільства. Одночасно представники духовенства в Ірландії були провідними діячами культури і в своїй діяльності формували світогляд місцевого населення. В епоху вікінгів контакти між цими двома системами традиції стали одним з шляхів взаємодії ірландців і норманів.

Зіткнення двох потужних систем вірувань (особливо таких протилежних одна одній як християнство та язичництво) могло призвести до неминучих конфліктів на рівні світоглядів. Разом із тим, як ми згадували вище, безумовним є той факт, що з середини IX ст. скандинави так чи інакше розпочали процес входження в повсякденне життя острова. Саме тому для нас залишається важливим простежити і зрозуміти особливості взаємодії вікінгів (які довгий час залишалися “чужими” для ірландського народу¹) із християнською Церквою, як тогочасного монополіста на світогляд місцевого населення. Це дозволить зрозуміти, наскільки вдало скандинави змогли інтегруватися в цілком нове для себе суспільство з його власними релігією та традиціями.

Для отримання більш цілісної картини ми пропонуємо простежити взаємодію вікінгів і церкви в Ірландії в двох площинах: політичній і культурно-релігійній. На нашу думку, це дозволить побачити ці відносини не лише як взаємодія двох традицій, а й побачити стосунки між вікінгами і Церквою як суспільно- політичної інституції середньовічної Ірландії.

Огляд цих стосунків не можливий без розуміння того, чим була Церква в Ірландії на момент прибуття вікінгів. Тому в першу чергу необхідно простежити розвиток християнської релігії на острові. Розглядаючи ситуацію, що склалась в Ірландії напередодні епохи вікінгів ми вже торкалися питання появи християнства на острові, однак зосереджували увагу головним чином на особі св. Патрика, не торкаючись розвитку церкви впродовж V – VIII ст. Саме тому ми пропонуємо знову звернутися до цього питання.

Так, як ми вже згадували, запис “Хроніки” Проспера Аквітанського повідомляючи про місію Палладія/Патрика згадує про ірландців, що вірують в Христа, що, на нашу думку, є прямим підтвердженням існування християнської громади на острові ще до 432 року. Джерелами проникнення нової релігії могли бути як торгівельні контакти із сусідньою Британією, так і військовополонені (як до

¹ На сторінках ірландських анналів вікінги згадуються як “*gallaibh*” – язичники. Довгий час, аж до XII ст., будь який чіткий поділ вікінгів на національності в хроніках відсутній.

прикладу сам св. Патрик). Така поява християнства в Ірландії без відомості Рима могла призвести до виникнення на острові єретичних рухів. Таким чином, постає питання про те, яким було християнство, що прийшло в Ірландію, чи було воно ортодоксальним. Так, Мішель Херрен та Ширлі Браун зазначають, що, не дивлячись на віддалене географічне розташування, віра в єдиного Бога на Британських островах не уникнула суперечок в догматиці і стала місцем їх поширення. Так, вони говорять про появу на островах декількох єресей, зокрема, аріанства та пелагіанства [163, р. 51].

Аріанство досягнуло островів в першу чергу завдяки германським племенам, серед яких дана єресь набула широкої популярності, однак самі кельти не визнали її, про що свідчить той факт, що в Ірландії вона не закріпилася. Зовсім інша ситуація відбулася із пелагіанством. Ця єресь була популярною не лише в Британії, але й в самій Ірландії. Так, нам відомо, що приблизно в середині V ст. св. Герман Осерський (378 – 448) прибув на острів для боротьби з пелагіанською єрессю, що з'явилася в Британії в часи місіонерської діяльності св. Нініана (360—432) [67, с. 54].

Існує версія, що Пелагій (360 - ?) був ченцем ірландського походження. Він висунув власну доктрину, в якій відхилив концепцію перворідного гріха, вважаючи, що кожна людина здатна уникнути гріха своїми силами без допомоги божої милості. Також він заявляв, що нехрещені малюки теж можуть претендувати на вічне життя після смерті [79, с. 22]. Дана єресь набула популярності серед населення острова. Так, ірландцем був Сілестій, учень Пелагія. Він був відомим адвокатом у Римі, коли близько 400 р. почав підтримувати єретичну доктрину Пелагія. Сілестій вирушив до Карфагену, щоб виступити проти св. Августина в суперечці. Після промови перед Константинопольським патріархом і Папою Римським, за наказом обох, його було вигнано. Проте Сілестій продовжив свою діяльність і відвідав Собор в Ефесі в 431 р., де знову виступив проти Папи, за що був відлучений від церкви рішенням Ефеського собору [184, р. 105].

Таким чином, ми бачимо, що християнство існувало в Ірландії вже в IV ст. Більше того, воно не було ортодоксальним і часто тут були присутні єретичні рухи, а самі ірландці вже на той час приймали активну участь в релігійному житті Європи.

На нашу думку, поява таких ересей не була випадковою з огляду на те, що переважна більшість населення Ірландії на той час дотримувалася язичницьких поглядів, а географічна віддаленість від релігійних центрів християнства сприяла появі ідей, що виникли внаслідок симбіозу декількох релігій. Водночас, місія Патрика/Палладія говорить про доволі швидку реакцію Риму на такий стан речей, хоча він і не зміг на початковому етапі повноцінно контролювати релігійне життя острова.

Попередня релігійна традиція вплинула на розвиток християнства і формування церковних інституцій в ранній період. В науці існує дискусія навколо початкового етапу діяльності св. Патрика, а також навколо його значення для історії церкви в Ірландії. Так ірландський вчений С. МакМанус стверджує, що з приходом св. Патрика в Ірландію “починається найвеличніша ірландська епоха” [184, р. 109]. На думку історика, він “змінив обличчя нації і повністю змінив її долю”. Натомість, дослідники Майлз Діллон та Нора Чедвік стверджують, що з визнанням того, що св. Патрик став засновником єпископської церкви на острові виникає проблема у визначенні її авторитету, оскільки, на їхню думку, Ірландська Церква VI ст. представляла собою в більшій мірі монастирську, а не єпископальну Церкву [48, с. 212]. Немає жодних автентичних відомостей про прямих наступників св. Патрика або про ранніх єпископів. На думку дослідників, в Ірландії не існувало сильної центральної церковної влади, яка б контролювала всі монастирі країни [48, с. 213].

Н. Чедвік та М. Діллон зазначають, що кожен монастир в Ірландії керувався абатом і отримував повні права на землю і фінанси, іноді поділяючи їх із світськими володарями, очевидно покровителями монастирів. Певні нюанси монастирського управління розкриває Беда Шановний, який зазначив, що характерною рисою церкви св. Колумба є те, що її главою завжди був священик [48, с. 228]. Створена ним монастирська система представляла собою сукупність обителі, що були об'єднані спільним статутом та особою засновника [27, с. 722]. Для таких систем типовою рисою була модель “співспадковості”, коли абати зазвичай були представниками роду засновника монастиря. Н. Чедвік схильна вважати, що вже в VI ст. в

Ірландській Церкві існувала ціла федерація монастирів [108, р. 207]. Чернечий рух призвів до створення великих монастирів (Кільдар, Корк, Клонард, Емлі та інші), які були великими церковними центрами, *civitates* або “містами” (як вони самі себе називали). Такі центри були добре інтегровані у верхи суспільства, керовані переважно аристократами, багатими політичними авторитетами. Монастирі стали важливими центрами економічної активності. Тут було безліч священнослужителів, єпископів і священників, а також ченців, черниць, дів, благочестивих мирян, монастирських орендарів та ремісників.

Одним з найважливіших залишається питання в чому полягають причини популярності монастирської організації ірландської церкви, на відміну від єпископальної. Шотландська дослідниця Агнес Мак-Кензи зазначає, що головна відмінність ірландської церкви від церкви континентальної полягала саме в адміністративній сфері і в становищі єпископів [67, с. 76]. Розглядаючи природу адміністративної влади єпископа, вона доходить висновку, що причина таких відмінностей полягає в тому, що континентальна Церква виникла в імперії, де в центрі життя було місто, тому вона організована за тим же принципом. Натомість ірландське, гаельське, суспільство має характер громади при відсутності міст. Відповідно і Церква несла відбиток специфічного способу мислення місцевих жителів [67, с. 78].

Поряд із цим, на нашу думку, важливим є фактор світогляду ірландців. Тривалий час вони жили в суспільстві, в якому величезним авторитетом користувалися місцеві жерці-друїди. Вони займали вагомe місце в житті місцевого населення, але в даному контексті більш важливим є їх образ. Друїд не був лише жерцем в стандартному розумінні цього слова. Він зосереджував у своїх руках владу в суспільстві. На думку К. Гюйонварха та Ф. Леру, це видно з етимології самого слова “друїд” – *dru-uid-es*. Корінь *uid* вони розглядають як омонім і перекладають як “знання” або “дерево”, пояснюючи це тим, що дерево насправді у всьому індоєвропейському регіоні є символом сили. Назва друїдів поєднує в собі мудрість, знання і силу (тобто здатність застосовувати свої знання на практиці) [41, с. 240 – 241]. В реальності це були особи, які вели відлюдне аскетичне життя, мешкаючи

віддалено від людських поселень, переважно у лісних хащах чи печерах [96, с. 56]. Саме такими для ірландців і були їх жерці – таємничі особи, наділені здатністю спілкуватися з богами та впливати на їх життя простолюдів за допомогою магії і знань.

Зміни в релігійному житті населення призвели до того, що стан друїдів поступово зник, однак в традиції і ментальності населення могла певний час залишитися довіра до людей релігії, що сповідували аскетичний образ життя [59, с. 128]. Саме такими представниками і могли стати ченці, що жили окремо від людей. Із приходом християнства ідеї самітництва та аскетизму поширюються і на кельтський світ. Так, за даними анонімного автора “Життя юрських Отців” один із визначних діячів чернецтва Галії V ст. преподобний Лупікін вів аскетський образ життя і до останніх днів відмовляв собі у їжі [24, с. 93]. У випадку із ірландськими ченцями відбувається нашарування нової релігійної структури на попередній досвід населення, що призвело до зростання популярності ченців в очах людей. Таким чином, навіть за умови, що біле і чорне духовенство було на рівних позиціях на початкових етапах існування Ірландської церкви, місцеве населення було схильне довіряти ченцям, що і зумовило зростання їх популярності.

Ще однією причиною, чому в Ірландії поширився монастирський устрій церкви, було те, що вона була віддаленою від Риму і довгий період між ними не було міцного зв'язку через нестабільну політичну та релігійну ситуацію у варварських королівствах в Європі, що робило складними подорожі. Такий факт ізолював Ірландську Церкву від континентальної. Це могло зробити її консервативною [48, с. 215]. Такий стан речей може навести на думку, що монастирська Ірландська Церква була проявом ересі. Насправді ж це не було так. Вона у всьому була прихильницею встановленої ієрархії католицької церкви з єпископом на чолі. Саме він освячував нові церкви і висвячував нових єпископів [48, с. 214].

Історія Ірландії VI – IX ст. показує, що монастирське життя було стержнем всього релігійного життя острова. Більшість церков засновувалася при монастирях, статус абата в адміністративних функціях прирівнювався до єпископа, частими були

випадки поєднання цих посад в одній особі. Монастирі стали головними осередками культури і освіти на острові, а всі ірландські місіонери, що діяли в Європі були саме ченцями [163, р. 36].

Така ситуація проіснувала до початку VIII ст., а саме до 716 року, коли останній монастир на о. Іона втратив свою релігійну незалежність від Риму [65, с. 54]. Одночасно з цим відбулись перші контакти ірландської церкви з вікінгами. Це відбулось задовго до прямої агресії скандинавів на острові. Російський дослідник Вадим Лур'є, спираючись на дані Дикуїла, що датуються 825 роком, зазначає, що саме після 716 року ірландські ченці стали частіше переселятися за межі Ірландії, оселяючись переважно на північних островах, де вони отримали назву «*rapar*», зокрема на Фарерських островах та в Ісландії [65, с. 54]. Іншим джерелом, що свідчить про наявність ірландських ченців в Ісландії є “Книга про ісландців” Арі Торгільссона Мудрого, в якій згадуються ірландці, яких зустріли вікінги на острові [91, с. 19].

Ісландський дослідник Йоун Хьяульмарссон переконаний, що ірландські ченці не були постійними мешканцями острова, а прибували туди в пошуках самотності [91, с. 18]. Натомість В. Лур'є вважає, що причиною появи ірландських поселень є релігійні протиріччя із Римом [65, с. 53], що може вказувати на тривалий період їх існування. Так чи інакше перша зустріч ірландського духовенства із вікінгами не була мирною. В наслідок норвезької колонізації ченці – *rapar* – були змушені спішно покинути острів [91, с. 19].

Наступна зустріч відбулась вже на території Ірландії і теж мала негативні наслідки для духовенства. Перший же рейд вікінгів був здійснений у 795 році на Ратліні, в наслідок чого було спалено місцеву Церкву [5, р. 274]. Ця подія не вирізняється нічим серед інших нападів норманів. Їх дії носили грабіжницький характер і були спрямовані на збагачення. В подальшому такі дії мали б призвести до визначення характеру відносин між вікінгами і християнською Церквою. Вже у 798 році було здійснено напади на нові релігійні центри: “...Inis Pádraicc do Ioscadh

la hAllmuirechaibh, 7 sgrín Dochonna do bhreith dhoibh, 7 inredha do dhenamh dhóibh chena etir Erinn 7 Albain...” [5, p. 400]¹.

Такі напади на релігійні центри типові для всього періоду епохи вікінгів в Ірландії. Тим не менше вони були більш характерні саме на початковому етапі діяльності скандинавів на острові, у 795 – 837 рр. Чарльз Доєрті вказує, що для цього періоду були характерні ізольовані поодинокі рейди норманів [118, p. 295]. В цьому випадку численні незахищені монастирі були гарною мішенню для швидких нападів іноземців-язичників. Анналі повідомляють про численні пограбування та руйнування храмів в Ірландії, які супроводжувалися вбивствами. Так під 806 роком знаходимо повідомлення, в якому говориться про численне вбивство громади монастиря: “...Familia Iae occisa est a gentilibus, id est .lxviii...” [5, p. 290]². У 831 та 845 роках ситуація повторилась, однак цього разу вона стосувалась великого релігійного центру на півночі Ірландії – Арми. Ці випадки показують, що тактика вікінгів не була одноманітною. Захоплення в полон могло здійснюватися як з метою рабства, так і з метою подальшого викупу, якщо мова йшла про високопоставлену релігійну персону, як ту, яка згадується у вищезазначеному уривку. Подальша доля Фораннана, примата Арми залишається невідомою. Згадка про його полон є єдиним повідомленням в анналах про цю особу.

З часом постійні напади змусили монастирі вдаватися до захисних дій. Анналі зберегли згадку про деякі з них. Зокрема, мова йде про випадок, який стався у 828 році, коли громада монастиря Тех Мунна (давньоірл. *Tighe Munda*) спільно із Кайпре (давньоірл. *Coirpri mac Cathail*), королем Уі Кенселейга, здобули перемогу над вікінгами: “...Cathraoineadh for Gentibh re Coirpri mac Cathail, Rí H. Cinsilaigh, ocus ré muintir Tighe Munda...” [7, p. 136]³. Як бачимо, Церква починає протистояти новій загрозі. Водночас, на нашу думку, це є швидше поодинокі випадки ініціатив місцевих громад, ніж контрольований церковною владою процес. Така реакція на

¹ “...Острів Св. Патрика був спалений іноземцями і храм Дохона був зруйнований ними, і вони також вторглися в Ірландію та Шотландію...”

² “... Громада Іе була вбита язичниками, а це 86 [чоловік – Д. Л.]...”

³ “... Розгром язичників [здійснений – Д. Л.] Кайпре, сином Катхала, королем Уі Кенселейга та громадою Тех Мунна...”

загрозу викликана нагальною потребою. Хроніки не повідомляють про схожі випадки, тому ми не можемо з впевненістю сказати, що з якогось періоду громади монастирів розпочали активний спротив вікінгам. Більше того в даному випадку ми бачимо, що ченці виступають як союзники короля. На нашу думку, саме присутність останнього сприяла тому, що монастир вирішив дати відсіч нападу [59, с. 129].

Таким чином, можна побачити, що ірландські аннали характеризують відносини вікінгів і церкви як ворожі. Більше того, розглядаючи вікінгів як *geinnti* та *gallaibh*¹, ченці, автори хронік, чітко протиставляють їх ірландцям-християнам. В такому випадку будь-яких інших відносин між Церквою та язичниками не може бути. Це є дійсно так, однак лише за умови, що ці відносини не є політичним. Церква як політичний інститут могла діяти у своїх власних інтересах, а сама релігія неодноразово виступала як інструмент дипломатичних зв'язків та засіб впливу на еліту вікінгів.

В такому випадку відносини “Церква – вікінги” кардинально відрізняється від картини, яку ми зазвичай бачимо на сторінках ірландських анналів. Британська дослідниця Клара Донхам переконана, що вікінги Дубліну почали адаптуватись до християнства ще на ранніх етапах свого перебування на острові [121, р. 15]. Таке ставлення повністю протилежне стереотипу про вікінгів-язичників. У своєму дослідженні вона звернула увагу, що образ вікінгів, як грабіжників і язичників побутує в ірландській літературі IX – XI ст., тим не менше це не завжди відповідало тодішнім реаліям. На підтвердження цього дослідниця пропонує звернути увагу на англійські джерела цього періоду. К. Донхам зазначає, що якщо в повідомленні про напад вікінгів на Ліндісфарн у 793 році язичництво є одним з головних атрибутів вікінгів, то вже в Історії св. Кутберта², яка датується XI ст., присутня згадка про різну релігійну приналежність вікінгів [121, р. 16]. Мова йде про вікінгів на чолі з Готфрідом, який за посередництва абата Карлайла (графство Камбрія, Англія) Еадреда став королем Нортумбрії в кінці IX ст. Важливим в цій ситуації є той факт,

¹ *Geinnti* та *gallaibh* – з давньоірландської “язичники” і “іноземці” відповідно.

² Св. Кутберт Ліндісфарнський (бл. 634 – 687) – єпископ Ліндісфарна у 685 – 687 рр.

що новий король дав клятву вірності на тілі св. Кутберта [121, р. 16]. На нашу думку, цей випадок є важливим доказом того, що вікінги не лише йшли на співпрацю з представниками церкви, коли їм це було вигідно, але й підтвердженням їх неупередженого ставлення до іншої релігії – християнства.

Складним є питання коли саме вікінги Ірландії поступово стали приймати християнську релігію і чому вони це зробили. В історіографії існує кілька версій щодо точної дати і всі вони коливаються в період між серединою IX ст. (коли вікінги почали осідати серед місцевого населення) та раннім XI ст. (коли було засновано єпархію в Дубліні, а король норманів вирушив в Рим в якості палігрима) [97, р. 2].

Тим не менше, на нашу думку, є дещо некоректним спробувати визначити точну дату, коли вікінги почали приймати християнство в Ірландії. Скандинави, які оселялись на острові так чи інакше вже були знайомі з новою релігією, оскільки прибули туди з Британії і Шотландії зокрема. Це не були вікінги, що приходили на острів на початковому етапі з берегів Норвегії чи Данії. Переважна більшість нападів IX ст. здійснювалась з берегів Шотландії, а сама династія вікінгів Дубліну, яка пізніше захопила владу в Йорку, мала шотландське походження [199, р. 297]. Перебуваючи довгий час серед християн і залишаючись, як показують джерела, відкритими для нової релігії окремі представники вікінгів могли прийняти християнство і вже прибути охрещеними до подорожі в Ірландію. За таких умов, на нашу думку, говорити про початок хрещення вікінгів на острові неможливо – він розпочався за її межами. Тому ми пропонуємо переглянути питання і в'яснити, коли саме на острові можна говорити про випадки масового прийняття християнства, а також причини цього процесу.

У зв'язку із специфікою писемних джерел переважна більшість відомостей про хрещення вікінгів стосується виключно їх правителів. Так під 873 роком “Аннали Ульстера” повідомляють про смерть Івара Безкосного¹ і уточнюється, що цей шанований вікінг помер християнином [242, р. 48]. Така ситуація довгий час

¹ Івар Безкосний (давньосканд. *Ívarr Ragnarsson* (? - 873) – лідер вікінгів, син напівлегендарного конунга Рагнара Лодброка. Імовірний засновник Дублінської династії вікінгів.

зберігається незмінною. В 980 році Олаф, король Дубліну¹, був похований у монастирі о. Іона поряд із християнськими правителями [97, р. 2]. Цей факт говорить про статус самого Олафа серед місцевих ірландців. Можемо припустити, що вони не розглядали його як *geinnti* та *gallaibh*, а як повноцінного правителя, рівного ірландським королям. Більше того, поступово в скандинавському світі ми починаємо зустрічати вікінгів-мучеників, що померли за віру. Зокрема, в 985/988 році помирає Гаральд I Синьозубий (958? – 985/988) [101, р. 82].

Однак, такі факти не говорять про картину хрещення в цілому. Вікінги, які мали потужну язичницьку культуру, доволі тяжко відмовлялися від попередніх звичаїв. Частими були факти, коли окремі хрещені слідували новій релігії, однак їх діти поверталися до релігії своїх предків [242, р. 50]. Дослідження питання сприйняття християнства скандинавами ускладнюється браком джерел, що відображають ментальність вікінгів. Анналі і хронічки висвітлюють випадки хрещення, однак ніколи не повідомляють про ставлення самих норманів до цієї події [63, с. 369]. Вийняток становлять скандинавські саги, де подекуди зустрічаємо свідчення цих процесів.

Так, зокрема “Книга про заселення Ісландії”² повідомляє про Хельгі Худого³ наступний факт: “...Helgi enn magri fór til Íslands með konu sína ok börn; Þar var ok með honum Hámundr heljarskinn, mágr hans, er átti Ingunni, dóttur Helga. Helgi var blandinn mjök í trú; Hann trúði á Krist, en hét á Þór til sjófara ok harðræða...” [6, р. 151]⁴. Як бачимо з даного прикладу, для вікінгів була характерна непослідовність. Можна припустити, що в цілому їм було важко відмовитися від старих вірувань, що призводило до таких хитань, які ми спостерігаємо на прикладі Хельгі Худого. Однак треба розуміти, що такі пошуки мали індивідуальний характер. Так, в Сазі про людей

¹ Олаф III Куаран (давньосканд. - *Óláfr Sigtryggsson*, давньоірл. - *Amlaibh Cuaran* (927 - 980) – ватажок вікінгів, король Нортумбрії і Дубліну, член Дублінської династії Івара.

² *Книга про заселення Ісландії* (ісл. *Landnámabók*) – ісландський середньовічний текст, датований XIII ст., що розкриває деталі заселення Ісландії норвежцями у IX – X ст.

³ *Хельгі Худий* (давньосканд. *Helgi hinn magri*) – першовідкривач берегів Ейя – фьорду в Ісландії.

⁴ “... Хельгі Худий прибув в Ісландію зі своєю жінкою і дітьми. З ним був також його зять Хамунд Темна Шкіра, який одружився на Інгунн, дочці Хельгі. Хельгі був дуже непослідовний в вірі. Він вірив в Христа, але молився Тору перед морською поїздкою чи при труднощах...”

з Кильового Мису (*Kjalnesinga saga*) зустрічаємо наступне: “...Maður hét Örlygur. Hann var írskur að allri ætt. Í þann tíma var Írland kristið. Þar réð fyrir Konofogor¹ Írakonungur. Þessi fyrrnefndur maður varð fyrir konungs reiði. Hann fór að finna Patrek biskup frænda sinn en hann bað hann sigla til Íslands "því að þangað er nú," sagði hann," mikil sigling ríkra manna. En eg vil það leggja til með þér að þú hafir þrjá hluti. Það er vígð mold að þú látir undir hornstafi kirkjunnar og plenarium og járnklukku vígða [...] Þar muntu fá góða höfn og þar er spakur formaður er heitir Helgi bjóla. Hann mun við þér taka því að hann er lítill blótmaður og hann mun fá þér bústað sunnan undir því fjalli er fyrr sagði eg þér frá. Þar skaltu láta kirkju gera og gefa hinum heilaga Kolumba...., [17]². В уривку мова йде про ірландського місіонера Ерлюга (очевидно його ім'я було переписане автором на слух і не відповідає дійсності), який вирушає в Ісландію з метою побудувати Церкву. Такий приклад може свідчити про те, що вікінги вже у IX ст. зустрічали християнство не лише в Британії чи Ірландії, але й в себе вдома, в Ісландії.

Період переходу до нової релігії знайшов своє відображення і в мистецтві. Плутанина в віруваннях стала результатом появи кам'яних хрестів, які вікінги встановлювали на півночі Англії та на о. Мен. Самі вони є символом християнським, однак сюжети, які на них були зображені є цікавими й оригінальними для цієї релігії. Так на хресті з Госфорта (графство Камбрія) знаходимо сцени вбивства вовка Відаром та кару Локи³ [242, р. 51]. Такі витвори мистецтва є прямим доказом того, що переходячи на нову релігію, вікінги не втрачали віри у богів своїх предків.

¹ Імовірно, мається на увазі Конхобар мак Доннхада (819 – 833 рр.)

² “...Одного чоловіка звали Ерлюг. Він був ірландцем за походженням. В той час Ірландія була християнською. Там правив ірландський конунг Конхобар. Цей згаданий чоловік розізлив конунга. Він відправився до єпископа Патрика, свого дяді [родича – Л. Д.], а той попросив його поплисти в Ісландію: “Тому що туди зараз, - сказав він, - пливе багато могутні люди. А я хочу посприяти тобі тим, що ти візьмеш три речі. Це освячена земля, яку ти покладеш під кутові стовпи церкви, пленарій, і освячений залізний дзвін. [...] Там побудуй Церкву і присвяти святому Колумбу...”

³ *Víðarr* (давньосканд. *Víðarr*) – скандинавський бог помсти та мовчанки.

Локи (давньосканд. *Loki*, *Lopttr*, чи *Hveðrungr*) – скандинавський бог хитрості і обману.

В такому випадку, на нашу думку, важливо зрозуміти причини, які призвели до того, що частина вікінгів в Ірландії вже у другій половині IX ст. почала приймати християнство. Виходячи з того, що зустрічаються випадки паралельного вшанування двох релігій, ми вважаємо, що причини таких змін слід шукати в політичній площині. У випадку з Олофом III Куараном, християнська релігія дозволяла йому зайняти статус, який не займали інші вікінги, а саме бути похованим серед королів Ірландії. Це дозволяло легітимізувати свою владу в очах місцевого населення, тому можна говорити, що поряд із політичними причинами існувало певне бажання вікінгів адаптуватися до життя на острові. Розуміючи важливість питання релігії вони легко змінювали її і маніпулювали цим питанням задля досягнення своєї вигоди.

Разом із тим, враховуючи ці причини важливо зрозуміти чи були в цьому процесі інтереси ірландської церкви. В сусідній Британії місцеві правителі активно використовували хрещення як інструмент управління вікінгами. Прийняття ними християнства в певній мірі дозволяло запровадити мир, зменшити агресію норманів та обмежити їх діяльність [97, р. 4]. Британські королі часто виступали “спонсорами” такого хрещення. Так, у 926 році король Етельстан (893 – 939) посприяв прийняттю християнства Зігфрідом, онуком Івара [121, р. 18].

В Ірландії ситуація була різко відмінна, хоча в літературі і панував образ королів як поборників і захисників християнства. Зокрема, таку характеристику спостерігаємо на сторінках “Війни ірландців та іноземців”, коли мова йде про Бріана Бору. На сторінках саги король зображений як захисник Ірландії, християнства та ярий противник вікінгів. Такий образ став канонічним і в подальшому не раз ставав прикладом при описанні битви при Клонтарфі 1014 року [122, р. 21].

Тим не менше, місцеві правителі не відігравали провідної ролі в питанні релігійного об’єднання своїх земель та впровадженні політики поширення християнства, як це було на теренах Британії [97, р. 4]. На нашу думку, причин цього було дві. По-перше, як ми бачили вище, через своєрідну традицію Церква в Ірландії мала автономний статус і була в більшості випадків незалежною від світської влади. По-друге, через велику кількість незалежних державних утворень між правителями

не було єдності, що призводило до частих міжусобних воєн, через які питання релігії відходили на другий план.

В будь-якому випадку, вікінги в Ірландії приймали християнства, хоча менш активно. Всі норманські королі, які правили у Дубліні протягом X ст. хрестились [242, р. 52]. Залишаючись без підтримки світської влади Церква в Ірландії діяла на власний розсуд. Тому, з одного боку ми зустрічаємо приклади союзів між монастирськими спільнотами та вікінгами, з іншого ми бачимо відсутність компромісу у релігійному питанні і спроби церкви вплинути на політику Дубліна [97, р. 5]. Результат такого протиріччя підсумував Говард Кларк. Він зазначає, що в політичному розумінні Дублін був територією підвладною лідерам вікінгів, натомість продовжував залишатися суб'єктом ірландської церковної юрисдикції. Це пояснюється тим, що Ірландська Церква за своїм характером була зібранням політичних одиниць, “церковною державою”, де єпархії межували із королівствами [97, р. 5].

Таким чином, можна побачити, що в Ірландії, на відміну від сусідньої Британії Церква діяла на власний розсуд. Тому, на нашу думку, можна говорити про відсутність чіткої політики щодо християнізації вікінгів на острові. Як бачимо, Ірландська Церква була здатна розглядати останніх і як противників, і як союзників. Ми переконані, що такий факт вплинув на те, що ми не можемо спостерігати процес масової християнізації вікінгів. Ще в X ст., на яке припадає найбільша кількість згадок про хрещення скандинавів, маємо приклади існування язичництва. Е. Уолш згадує про реліквію, кільце Тора, яке було вивезене з Дубліну королем Маелсехнайллою II в 994 році [242, р. 53]. Ця реліквія була важливою, оскільки вона є складовою язичницького ритуалу.

Разом із тим, незважаючи на відсутність спільної політики в питанні хрещення вікінгів, місцева влада опосередковано долучилась до цієї справи. Мова йде про династичні шлюби. Не дивлячись на те, що контакти між норманами та ірландцями розпочались ще в кінці VIII ст. про шлюби між двома народами ми можемо говорити лише починаючи із кінця IX ст. Під 883 роком “Хроніка скоттів” повідомляє: “...Morss mic Ausile o Otir mac Eirgni, ocus ó Muirgil ingen

Maiolechlainn...” [7, p. 168]¹. Як бачимо, даний уривок демонструє співпрацю між вікінгом і дочкою короля. К. Донхам вбачає в цьому прикладі перший задокументований натяк на практику шлюбних відносин [121, p. 22].

В подальшому кількість таких альянсів збільшувалась. Так, скандинави Дубліну перебували в тісному зв'язку із династією Уі Нейлл, яка на той час була чи не наймогутнішою династією на острові. Шлюбні стосунки цих двох утворень прослідковуються крізь покоління, тому релігійна складова, а саме хрещення наречених – вікінгів, стала їх обов'язковою складовою [121, p. 23].

Таким чином, можна побачити, що питання взаємовідносин між вікінгами і Ірландською Церквою є складним. З одного боку, ми спостерігаємо протистояння між язичницькою та християнською традиціями. Така картина відображена на сторінках ірландських хронік. Одним з проявів цього протистояння стали часті напади вікінгів на монастирі та спроби жертв дати їм відсіч. З іншого боку, ми маємо історію поза записами в хроніках. Вона показує, що відносини скандинавських воїнів і церкви не були такими однозначними. Поряд із протистоянням існують докази і співпраці між ними. Вона існувала тоді, коли була вигідна обом сторонам. Продовжувався процес християнізації вікінгів – він розпочався ще за межами Ірландії і через специфіку політичної та релігійної ситуації на острові набув низки характерних рис, зокрема:

1. Вікінги не відмовляються від власної язичницької традиції, що призводить до симбіозу двох релігій.
2. Християнізація торкається переважно еліти і правлячої верхівки норманів, серед якої особливо виділяється Дублінська династія Івара, що була тісно пов'язана із династією верховних королів Ірландії Уі Нейлл.
3. Процес навернення стає інструментом політичного впливу та маніпуляцій як з боку місцевої влади, так із боку самих вікінгів.

¹ “...Вбивство сина Ойсія Оттаром, сином Ейргне, та Мургелою, дочкою Маелсенаїлла...”

З огляду на специфіку християнізації, доволі складним залишається питання інтенсивності цього процесу. Через постійну залежність від політичної ситуації на острові ми не можемо говорити про масове і перманентне навернення до християнства усіма скандинавами острова. Тим не менше, пік цього процесу припадає на другу половину IX – першу половину X ст. Разом із тим, як ми бачимо, питання взаємовідносин між Ірландською Церквою і вікінгами є складним і нам видається неможливим однозначно охарактеризувати їх як відносини протистояння чи співпраці.

РОЗДІЛ 5

ВПЛИВ ВІКІНГІВ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ЖИТТЯ ІРЛАНДІЇ

5.1 Місце вікінгів в свідомості ірландського суспільства кін. VIII – поч. IX ст.

Як бачимо, вже з середини IX ст. вікінги починають засновувати на захоплених територіях власні державні утворення. За таких умов вони неминуче ставали частиною місцевого суспільства і, не лише включались до соціального життя європейських країн, але й почали посідати своє місце в суспільній свідомості. Місцеве населення, якщо не намагалось зрозуміти роль чужинців у власному житті, то принаймні пояснити їх суть звичними для християнського суспільства поняттями. Сам термін “*вікінг*” походить від давньоскандинавського слова “пірат”. З XIX століття він став використовуватися для позначення групи воїнів і моряків родом зі Скандинавії [227, р. 82]. Походи вікінгів та їх ворожі дії по відношенню до жителів низки європейських країн стали одним з чинників, які впливали на формування держав. Це дало їм можливість зайняти місце в спадщині середньовічної Європи.

Активні дії норманів призвели до того, що в Європі сформувалася чітка система уявлень про них. Вікінги стали асоціюватися з варварами-язичниками, які жили грабежами, насильством і терором [121, р. 15]. Така система уявлень, посилена образом, який з'явився в період романтизму (йдеться, насамперед, про зовнішність, а саме такому елементі образу, як рогатий шолом), в більшості випадків існує і в наш час, підтримувана масовою культурою [227, р. 82]. Образ, що з'явився в анналах VIII ст. продовжує існувати у думках європейців. Однак, він, на нашу думку, є одностороннім, що наштовхує на ідею про необхідність переглянути цю систему уявлень.

Ми вважаємо, що перегляд такого образу можливий у випадку переосмислення старих, а також включенням у дослідження нових джерел. Більш того, важливим залишається географічне питання. Ірландія не стала винятком. Навпаки, своєрідна

система уявлень і світогляду, яка склалась тут внаслідок симбіозу язичництва і християнства, сприяла формуванню особливого бачення вікінгів ірландцями. Це сприйняття лягло в основу подальших контактів скандинавів із місцевим населенням, а також ставлення останнього до новоприбулих чужинців. І в цьому плані Ірландія виділяється серед інших європейських країн, тому дослідження цієї проблеми дозволить побачити вікінгів з іншого боку і внести корективи в їх образ. Ми вважаємо, що це дасть можливість краще зрозуміти проблему впливу вікінгів на суспільний розвиток середньовічної Ірландії.

Перш ніж перейти до вивчення цього питання слід зазначити, що на перший погляд ставлення ірландців до вікінгів нічим не відрізнялося від загальноприйнятого. Пропонуємо повернутися до запису про перший напад вікінгів на Ірландію в 795 році: “...Loscadh Rechrainne o geinntib, 7 Sci do [cho] scradh 7 do lomradh...” [5, p. 274]¹. Вже тут автор підкреслює, що прибулі люди були язичниками – *geinnti*. Таке бачення спостерігаємо на сторінках анналів і далі. Ситуація змінюється в записі 827 року, коли крім терміна язичники зустрічається згадка про “іноземців зі сходу”: “...Orggan Luscan do genntib 7 a loscadh, 7 innreadh Ciannachta corici Ochtar nUgan, 7 organ Gall ind Airthir olchena...” [5, p. 322]². Особливість цього запису полягає в тому, що тут вживаються два різних означення вікінгів – і як язичників, і як іноземців. Крім того другий термін вживається в записі, коли вікінги стали жертвою атаки, а не нападниками. Після цього згадки про язичників поступово зникають. Останній раз, коли використовується термін *geinnti*, датується 975 роком у записі про вбивство Фердала (давньоірл. *Ferdal*), керуючого островом Ламбей³ [5, p. 488]. Після цієї дати “Аннали Ульстера” характеризують вікінгів виключно як *gallaibh* – іноземців.

Така зміна може бути викликана тим, що у зв'язку з християнізацією вікінгів термін *geinnti* втратив своє значення і був замінений на інший, який на той момент

¹ “...Ратлін було спалено язичниками і Скай було розірвано и пограбовано...”

² “...Луска був розграбований язичниками і спалений, і було захоплено Кіанахт, як і Уахтар Уган, а також напад на іноземців зі сходу...”

³ Ламбей (дав.-ірл. *Rechru*) – острів неподалік східного узбережжя Ірландії.

був здатний підкреслити різницю між ірландцями та вікінгами [61, с. 6]. Крім того, слід взяти до уваги можливе значення, яке автор анналів вкладав у цей термін. Так, британська дослідниця К. Донхам зробила припущення, що термін “язичники” використовувався радше як образа чи визначення “інакшості” [121, р. 17].

Таке пояснення виглядає правдоподібно, якщо врахувати, що до середини X ст. вікінги стали активно приймати християнство і брати участь у політичних подіях острова [121, р. 16]. У даній ситуації до кінця X ст. термін *geinnti* по відношенню до вікінгів-християн втратив своє значення і був замінений на більш доречніший – *gallaibh*.

Схожа ситуація спостерігається і в “Хроніці Скоттів”. У записах з 833 по 949 роки ми зустрічаємо обидва вищевказаних терміна. Більше того останні записи, де згадується поняття язичників пов'язані з ворожими діями по відношенню до релігійних центрів.

Так під 949 роком зустрічаємо інформацію про такий напад: “...Cloigtech Slaine¹ do losgadh do Gentibh, cona lán do daoinibh ann .i. im Conecan ferleginn Sláin...” [7, р. 208]². Під 943 роком знаходимо іншу згадку: “...Muircertach mac Nell, Ridamna hErenn, do marbadh ac Ath Firdhia do Galloibh Atha cliath; ocus orgain Aird Macha o Gentibh...” [7, р. 204]³. Цей запис цікавий в першу чергу тим, що тут у різних ситуаціях вікінги описуються різними термінами. У першій частині, де йдеться про вбивство Муірхертаха, сина Нейлла (? - 943), короля Айлеха⁴, вікінги фігурують як іноземці, в той час як у другій частині, вони згадуються як язичники, які пограбували Арму, важливий релігійний центр Ірландії [184, р. 270].

Ми вважаємо, що вживання різних термінів тут пов'язане, насамперед, з ситуацією, в якій вони використовуються. Так, коли йдеться про подію у світському

¹ Слейн (ірл. *Baile Shláine*) – поселення в графстві Міт, Ірландія.

² “...Дзвіниця Слейну була спалена язичниками з великою кількістю людей в ній, включно з Конеканом, дяком Слейна...”

³ “...Муірхертах, син Нейлла, що названий спадкоємцем Ірландії, був вбитий в Ат Фірдіа іноземцями Ат Кліату [Дубліна – Д. Л.] і Ард Маха [Арма – Д. Л.] була розграбована язичниками...”

⁴ Айлех (ірл. – *Ailech*) – середньовічне королівство в північній частині Ірландії, засноване представниками династії Уї Нейллів в IV ст.

житті, таку, як вбивство Муйрхертаха, сина Нейлла, вживається поняття *gallaibh*, в той час як в ситуаціях, пов'язаних з релігією (спалення дзвіниці Слейна та розграбування Арми), автор використовує термін *geinnti*. Це може бути пов'язано з бажанням автора підкреслити неприйнятність таких вчинків по відношенню до християнської релігії [61, с. 7].

До того ж, у період з 922 по 949 роки, окрім описаних вище випадків, термін *geinnti* зустрічається тільки один раз, в записі під 939 роком: “...Toghail Ailigh for Muircertach mac Néll, ó Gentibh, et a irgabáil doibh, gur fuarlaicc Dia uataibh...” [7, р. 202]¹. В даному випадку, не враховуючи світський характер події, вживається опис вікінгів як язичників. Однак це може пояснюватися тим, що вживання терміна *geinnti* супроводжується згадуванням в записі Бога – *Dia*. Ми вважаємо, що таким чином автор хотів надати запису релігійного підтексту, підтверджуючи незаконність дій вікінгів.

Отже, на нашу думку, можна говорити, що в “Хроніці Скоттів” термін *geinnti* втрачає своє першочергове значення вже з записів 920-х років і надалі вживається у значенні, яке запропонувала К. Донхам.

Таким чином, ми бачимо, що розглянуті нами хроніки пов'язує загальна тенденція в описі вікінгів. Далеко не всі ірландські аннали потрапляють під таку характеристику. Так, наприклад, в Анналах Чотирьох Майстрів ми не зустрічаємо терміна *geinnti*. Вікінги згадуються тут виключно як іноземці. Це можна пояснити тим, що Аннали Чотирьох Майстрів являють собою зібрання XVI століття з різних джерел, не всі з яких дійшли до наших днів [109, р. 2].

Аналізуючи ірландські хроніки, ми бачимо, що на їхніх сторінках сформувався чіткий образ. Аннали характеризують вікінгів VIII–IX ст. як грабіжників, учасників швидких і різких нападів на багаті, здебільшого духовні центри християнської Ірландії [192, р. 100]. Крім того, використання в описі термінів «язичники» та «іноземці» розділяло і підкреслювало різницю між ірландцями та вікінгами. Однак,

¹ “...Айлех було відібрано у Муйрхертаха, сина Нейлла, язичниками і зайнято ними, і Бог звільнив його від них...”

такий образ не є повним. Що б це побачити, достатньо врахувати особистості авторів хронік. У більшості своїй авторами середньовічних анналів були писарі при монастирях та інших духовних центрах. Ірландські хроніки не стали винятком, хоча конкретні імена переписувачів, які стали їх творцями, навряд чи можна дізнатися [137, р. 17].

У такому випадку, ірландські хроніки являють собою позицію Церкви, а вона не може бути іншою в силу того, що (як ми бачили вище) напади вікінгів часто стосувалися релігійних центрів. Однак, як ми бачили вище, скандинави досить лояльно ставилися до християнства, і така характеристика не завжди відповідала дійсності [121, р. 15]. Навіть після того, як вікінги стали селитися в Ірландії та досить швидко включилися в політичне та економічне життя острова, редактори хронік, за словами ірландської дослідниці Мері Ні Маонай, продовжували використовувати їх як "...палицю для виправлення своїх віруючих..." [192, р. 100]. Нормани були терпимі до інших вірувань (також і християнства), тому, не зважаючи на їх агресивні дії, таке сприйняття чужинців авторами-ченцями не завжди відповідало сприйняттю іншими верствами населення.

Більше того, зі зміцненням позицій на острові і включенням в політичне життя, правлячі династії вікінгів, як ми бачили, стали шукати ододумців серед місцевих правителів. Результатом таких союзів ставали шлюби між язичниками та християнами. Як бачимо, ірландські правителі не завжди розглядали вікінгів як свідомо ворожий елемент. Схоже ставлення бачимо і з боку скандинавів. Матеріали саг демонструють, що об'єднання сімей через шлюб передбачало, як правило, формування союзу між чоловіками, що представляли ці роди [42, с. 96].

Незважаючи на позицію, представлену в хроніках, місцеве населення не могло не контактувати з новоприбулими, особливо з появою поселень вікінгів на острові. Результатом таких відносин стала поява в хроніках *gall-goídel*, іноземців-гаелів. Цей термін може позначати ірландців, які з якихось причин прийняли спосіб життя вікінгів [130, р. 355]. В першу чергу, це союзники у нападах або діти, виховані в сім'ях скандинавів. Ірландські хроніки, втім і "Фрагментарні аннали", описували їх з презирством, вважаючи їх набагато гіршим людьми, ніж самі вікінги [123, р. 30].

Характеристика образу вікінгів в ірландській культурі не буде повною, якщо не врахувати її важливої складової, а саме традиції, що сформувалася на острові ще в язичницькі часи. Продовжуючи існувати в Кельтській Церкві, вона продовжувала впливати на світогляд ірландців. Основне джерело, що може допомогти розкрити цей вплив – комплекс ірландських міфів.

Одним з яскравих прикладів ірландської міфології є “Книга захоплень Ірландії”. Це комплекс легенд, який описує події доісторичної Ірландії [95, с. 151]. До його складу входять міфи, що присвячені боротьбі різних племен за владу в Ірландії. У різні періоди це були: Раса Партолона, Плем'я Немед, Фір Болг, Плем'я богині Дану, сини Міля¹.

Всі ці раси об'єднував той факт, що їм у володінні островом протистояло інше плем'я - фомори. Вони описуються як демони та боги темряви [66, с. 47], що часто зображуються як понівечені істоти з багатьма каліцтвами. Вони були повною протилежністю інших народів, що правили в Ірландії. Так, серед Племені богині Дану фізичні вади були неприпустимі. Як приклад можна згадати міфічного короля Нуаду Срібну Руку (Nuada Airgetlám). В “Книга захоплень Ірландії” знаходимо наступну згадку цього правителя: “...Nuadu Argetlām trá ba rí do Tūathaib Dē Donann secht mbliadna re tiachtain dōib in Ērinn, co talladh a lám de hi cēt chath Muigi Tuiredh...” [10, р. 112]². В даному випадку каліцтво навіть послужило причиною позбавлення влади короля.

Характерною особливістю фоморів є те, що вони, не дивлячись на свої перемоги, ніколи не були жителями Ірландії. Це плем'я належать до Іншого Світу і

¹ *Партолон* – ватажок першого племені, яке оселилося в Ірландії після Всесвітнього потопу. Ім'я Партолон вважається спотвореним варіантом імені Варфоломій.

Немед – ватажок другого племені.

Фір Болг – третій плем'я, очолюване Старном, сином Немед, яке повернулося після вигнання з Греції.

Плем'я богині Дану (давн.-ірл. *Tuatha Dé Danann*) – четверте плем'я. Саме представників цього племені називають ірландськими богами.

Сини Міля (гойдели) – останнім плем'я, що оселилось в Ірландію. За традицією саме вони є предками сучасних ірландців.

² “...Тепер, Нуаду Срібна Рука був королем Племені богині Дану сім років перед тим як вони прибули в Ірландію, допоки його рука не була відсічена в першій битві пр Маг Туїред...”

завжди асоціюється з островами і морем, в Ірландію вони прибували на своїх кораблях з місцевості, яка має назву Лохлейн [96, р. 200].

Певна схожість між образами фоморів і вікінгів наштовхнула дослідників на їх спільність. Як і вікінги, міфічний народ є агресивним і приходить з моря. Фомори сприймаються як сторонній елемент, чужий Ірландії, але в той же час своїми походами вони постійно впливають на життя острова. Таким же чином вікінги були чужинцями для місцевого населення, але з появою поселень в Ірландії стали його частиною [213, р. 146].

Така схожість може бути пояснено тим фактом, що ірландські міфи дійшли до нас в текстах, записаних у другій половині IX ст., коли рейди вікінгів були буденним явищем [199, р. 311]. Це дозволило багатьом вченим безпосередньо пов'язати ці два образи. Так Доннахад О Коррен висунув гіпотезу, що Лотленд (*Lothlend*) або Лохлейн (*Lochlainn*), місцевість, яку автори анналів згадують як країну вікінгів, перебувала на західному узбережжі Шотландії [199, р. 305]. Одним із доказів цієї теорії є міф “Битва при Маг Туїред” (“*Cath Maige Tuired*”)¹, а саме той факт, що в тексті батьківщина фоморів, що названа Лохлейном, локалізується на захід від Ірландії [199, р. 313]. Сам міф був записаний в кінці IX – на початку X ст. і не зважаючи на те, що описує протистояння між язичницькими богами містить християнську інтерпретацію. Норвезький дослідник Ян Рекдал припускає, що даний текст можна розглядати як алегорію до нападів вікінгів і те, яке місце вони посідали в ірландському суспільстві [215, р. 112].

Наявність зв'язку між Лохлейном та Іншим Світом підкреслює М. Ні Маонай. Так вона наводить приклади декількох міфів, в яких герої, так чи інакше, контактують з цією місцевістю. Дослідниця стверджує, що до кінця XII ст. Лохлейн практично повністю трансформувалася в Інший Світ, а більш яскраво це простежується в *fiannaigecht*, комплексі міфів про Фінна Мак Кумале² [192, р. 104].

¹ Битва при Маг Туїред (ірл. *Cath Maige Tuired*) – міф, що розповідає про битву між Плем'ям богині Дану та фоморами.

² Фінн Мак Кумал (ірл. *Fionn mac Cumhail*) – легендарний герой, глава фіанни (загін воїнів - найманців). Основний герой Фенійського циклу міфів – *fiannaigecht*.

Як бачимо, в сучасній історіографії поширена ідея, нібито образ вікінгів послужив прикладом для опису потойбічного світу і зокрема такого народу як фомори. Однак ми пропонуємо подивитися на таку подібність образів з іншого боку. Згідно з хроніками вперше вікінги прибули до Ірландії в 795 році. Не зважаючи на те, що на той момент острів був повністю християнським, тут ще зовсім недавно існувала Кельтська Церква, в якій була сильна язичницька традиція, яка, на нашу думку, не могла зникнути менше ніж за сто років зі свідомості ірландців.

Якщо врахувати цей факт, то і вікінги могли сприйматися місцевим населенням як частина тієї самої традиції. В очах ірландців вони могли стати фоморами. В даному випадку ми говоримо не просто про схожість образів, а про ідентифікацію вікінгів як міфічних істот, а самі напади могли бути не тільки випробуванням віри у християнського Бога, але й тією подією, з якою зіткнулося свого часу Плем'я богині Дану під час битви при Маг Туїред, а тепер належало й тогочасним ірландцям.

У зв'язку з цим, ми вважаємо, що автор, який записав тексти міфів, не просто описує їх зрозумілими для того часу категоріями. Ці образи він міг сприймати як істинне минуле. Саме тому і спостерігається схожість фоморів з вікінгами. У цьому випадку скандинави, що прибули на острів, не були такими чужими ірландській свідомості, що в свою чергу доводить той факт, що вони досить швидко стали контактувати з місцевим населенням.

На підтвердження такого припущення можна привести в приклад уривок з більш пізнього джерела, а саме саги “Війна ірландців та іноземців”. Враховуючи те, що це літературний текст, виконаний на замовлення, сага не може служити об'єктивним джерелом для вивчення історичних подій, тим не менш, нас вона цікавить, насамперед, як приклад літературного образу вікінгів.

Так, при описі військ короля Бріана ми знаходимо таку фразу: “...Ciniud intamlaigteach sin re macaib Milead ar rigdacht...” [8, p. 106]¹. У даному випадку ми бачимо, що армія короля порівнюється з синами Міля. Ми вважаємо, що це говорить

¹ “...Це [війська Бріана – Д. Л.] було плем'я, гідне порівняння з синами Міля...”

про безперервність традиції, а також про те, що в очах автора тексту ірландці, на чолі з королем Бріаном, були продовжувачами справи синів Міля.

Вже на початку саги ми стикаємося з першим описом іноземців: “...CCÍ docraitte iongnadh adbal mór ar Erinn uile go foirlethan, ó genntibh gormglasa gusmara, agus ó dhanaraibh doilghe durchroideacha, fri ré chia...” [8, p. 2]¹. Вони змальовані як жорстокі і могутні язичники, які стали причиною скорботи по всій Ірландії. Далі йде опис великої кількості нападів вікінгів, що відбулися в ранніх століттях. Ці записи мало чим відрізняються від зроблених у хроніках. Так, наприклад, в “Анналах Ульстера” під 848 році знаходимо запис “...Bellum re nOlcobur², ri Muman, 7 re Lorggan m. Cellaig co Laighniu for Gennti ecc Sciaith Nechtain in quo cecidit Tomrair erell, tanise righ Laithlinne, 7 da cet dec imbi...” [5, p. 354]³. Таку ж інформацію ми бачимо і в “Війні ірландців та іноземців”: “...Do gain Olchubur mac Cineda rig Cassil⁴, agus Lorcan mac Cellaig ri Lagen cath Sceith Nechtain forru, du i drocair tanaissi ri Lochland, agus da cet dec do maithib Lochland umi...” [8, p. 20]⁵. Це свідчить про те, що хроніки стали безпосередніми джерелами для написання саги. Про це говорить і стиль, яким були написані такі уривки. Однак для нас більший інтерес представляють інші частини тексту.

Перш за все це характеристика сил, які брали участь у битві при Клонтарфі. Так противники короля Бріана описуються наступним чином: “...Datar, imorro, dun darna leith in Catha sin glaim glonmas, gusmar, glecach, galach, gnimach, gargbeoda, duabsig, dian, demnietach, dasachtach, diceillid, docoisc, dochchomuind, becda, borb,

¹ “...Була велика і жахлива скорбота на всіх просторах Ірландії, потужними язичниками і жорстокими, безсердечними датчанами, протягом тривалого періоду, протягом довгого часу...”

² Ольхобар, син Кіннета (847 – 851) – король Мунстера.

³ “...Битва [була виграна – Д. Л.] Ольхобаром, королем Мунстера і Лорканом, сином Келлаха, з Леїгіном проти язичників в Скіат Нехтін, в якій ярл Тормод, намісник короля Лохлейна і дванадцять сотень його прихильників пали...”

⁴ Тут, на відміну від Анналів Ульстера, Ольхобар згадується як король Кашела, оскільки це місто було резиденцією королів Мунстера.

⁵ “...Ольхобар, син Кіннета, король Кашела і Лоркан, син Келлаха, король Лейг переміг їх [вікінгів – Л.Д.] в битві при Скіат Нехтін, де спадкоємець короля Лохлейна пав, і дванадцять сотень дворян Лохлейна разом з ним...”

barbarta, boadba, ath, athlum, anniartacha, urlam, angbaid, irgalach, nemnech, niata, [...] anbli, allmarda gaill [...] can atitin, can comarci do Dia no do dum...” [8, p. 158]¹.

Таким чином, ми бачимо, що автор саги дає вкрай негативну оцінку вікінгам, підкреслюючи їх аморальність. Проте серед опису ми знаходимо і такі характеристики як *glecach*, *galach*, *gnimach*², що дає можливість говорити про високу оцінку їх бойових якостей.

Противагу такому опису варварства і жорстокості скандинавських воїнів ми знаходимо в іншому фрагменті: “...Ni bai, imorro, danar no vibergach don fichit cet sin, can lurig lainderdha, taile, trendualaig, taitnemaig, do iarund aith aitlegtha, no дума innuar nemergidi, ima toebaib, oculus imma cnesaib leo o cennaib co bondaib...” [8, p. 152]³.

Слід зауважити, що хоч вікінги продовжують асоціюватися з грабіжниками, тим не менш, тут ми зустрічаємо опис зовнішнього вигляду воїнів, який відрізняється від загального образу вікінгів, присутнього в тексті саги. Ми зустрічаємо високу оцінку екіпіровки вікінгів, яка, за словами автора, виглядає доглянутою. Варто відзначити, що такий опис різко відрізняється від того, який вживався по відношенню до фоморів.

У той же час в тексті зустрічається й інша характеристика озброєння: “...Datar leo sen do restal catha oculus comlaind asa cind [...] mata, nemnech ar na fobred, oculus ar na foruamnad, afulib drecon...” [8, p. 158]⁴. У даному випадку ми бачимо, що автор підкреслює небезпеку зброї вікінгів. Очевидно, що для посилення цього ефекту він згадує про отруйні стріли, які залиті кров'ю драконів.

Ми вважаємо, що присутність в тексті таких різних за змістом описів, свідчить про те, що з тексту саги “Війна ірландців та іноземців” не можна кристалізувати

¹ “...З одного боку тієї битви були ті, що кричать, ненависні, сильні, бойові, хоробрі, активні, запеклі, небезпечні, спритні, жорстокі, люті, неприборкані, невблаганні, хиткі, варварські, ті, що лякають, різкі, підготовлені, хитрі, войовничі, огидні, вбивчі [...] грубі іноземні пірати [...] без честі, без пощади ні до Бога ні до людей...”

² *Glecach*, *galach*, *gnimach* – сильні, бойові, хоробрі.

³ “...І не було жодного лиходія або грабіжника, серед тих двох тисяч, [вікінгів – Д. Л.] які не мали б відполірованих, сильних, блискучих обадунків з потрійним покриттям з витонченого заліза або прохолодної очищеної латуні, що захищає їх сторони і тіла від голови до ніг...”

⁴ “...Вони [вікінги – Д. Л.] мали для боротьби і битви [...] вбивчі, отруйні стріли, які були змащені і підсмажені в крові драконів...”

однозначний, чітко сформований образ вікінгів. Хоч в цілому проглядається негативна оцінка дій скандинавів, в тексті присутній і позитивний опис – у моменті, коли автор захоплюється перевагою озброєння і дисципліною вікінгів.

Слід також відзначити, що війська Бріана описуються виключно як хоробрі, доблесні воїни, *leomain lonna, letarthacha, letmecha na ngoedel, ar gail, ocus ar gaisced, ocus ar gnimrad* [8, p. 160]¹. Серед них були і вікінги, що підтримували Верховного короля. Точно відомо, що вони прибули з острова Мен і міста Вотерфорд, союз з якими Бріан уклав ще в 984 році. Проте в самому тексті саги вони згадуються тільки раз: “...da coirgead deich mormair Briain cona ngall socraitib ar in dara cimais don cath...” [8, p. 168]². З уривка можна зробити висновок, що на чолі норманських стояли люди з оточення короля. Як бачимо, ця згадка містить мінімум інформації. Відсутність описів, які ми зустрічали раніше, може говорити про те, що автор саги не хотів акцентувати увагу на допомозі вікінгів Бріану, оскільки це суперечило загальній ідеї твору – боротьбі ірландців проти іноземців.

Як вказано вище, у середовищі вікінгів не було єдності, тож можна говорити про різні угруповання, які підтримують ту чи іншу сторону. У хроніках Британських островів можна зустріти поділ вікінгів в залежності від лідерів, які їх очолюють, місця розташування військових баз, або, навіть, розміру цих груп [119, p. 149]. В окремих ірландських анналах так само знаходимо подібне розмежування на два угруповання: *finngaill, dubgaill*, які доповнюються третім, вищезгаданими *gall-goidel* [119, p. 150]. Ми вважаємо, що на відміну від інших критеріїв поділу, цей найближчий до розуміння ставлення ірландців до них.

Чіткого розуміння, що собою являла кожна група немає досі. Дослівно *finngaill* можна перекласти як “світлі іноземці”, *dubgaill* – як “темні іноземці”, проте який сенс в ці слова вкладали ірландські хроністи, залишається невідомим. Британський вчений Альфред Сміт в 1970-х рр. висунув припущення, що ці два терміни можна розуміти як “старі” і “нові” вікінги відповідно [125, p. 185]. Ця гіпотеза суперечила

¹ “...Сильні леви гаелів [Ірландії – Д. Л.], здатні на доблесні і хоробрі вчинки...”

² “...Десять великих керуючих Бріана були виставлені з їх іноземними військами на одній стороні армії...”

поширеною на той час ідеї, що в основу такого розподілу вікінгів лежали їхні зовнішні відмінності (колір волосся, одягу чи зброї). Абсолютно інше трактування запропонував Колман Етінгем. Значення термінів він асоціював з національним питанням. Так *dubgaill* він трактував як “данці”, а *finngaill* – “норвежці” [125, р. 185]. Однак таке розуміння термінів можливе лише після XI століття, коли можна говорити про чітке формування національностей на Скандинавському півострові і першим джерелом, яке вкладає такий зміст в дані терміни це “Фрагментарні аннали Ірландії” [123, р. 30].

Таке розділення загальної маси вікінгів на окремі групи передбачає і можливість різного ставлення до них з боку місцевого населення. Підтвердження цьому ми знаходимо у “Фрагментарно анналах”. Так К. Донхам стверджує, що три згадані категорії в питанні образу вікінгів можна розподілити за градації “погані – гірші – найгірші” [123, р. 31]. Аналізуючи “Фрагментарні аннали”, дослідниця дійшла висновку, що *dubgaill* представлені в хроніках як небажані, але корисні ірландським королям, *finngaill* – жадібні, підступні язичники, а *gall-goidel* – найганебніші з усіх, оскільки це ірландці, які зрадили свою віру і перейняли культуру вікінгів [123, р. 30].

Це ставлення добре прослідковується в джерелах. Так, “Фрагментарні аннали” повідомляють: “...Ragabsat tra na Danair ar sain mná 7 ór 7 uile maithius na Lochlannach; go rug an Coimde uatha amlaidh sin gach maith rugsat a ceallaib, 7 nemeadaibh 7 sgrínibh naomh Eireann...” [3, р. 116]¹. Як бачимо, тут данці виступають в якості божественного покарання для норвежців, які грабували церкви. Саме таким чином вони стали корисними для самих ірландців, що, в свою чергу, поставило їх вище норвежців.

Разом з тим, вони залишаються вікінгами, і аннали описують їх як жорстоких воїнів. Так, К. Донхам наводить у приклад інший уривок з “Фрагментарно анналів”, а саме візит посольства верховного короля Маелсехнайлла (846–862) до данців. Після

¹ “...Потім данці забрали жінок, золото, і всю власність лохландців [норвежців – Д. Л.] з собою; так Бог відібрав у них [норвежців – Д. Л.] всі багатства, які вони забрали з церков, і святилищ, і храмів святих Ірландії...”

прибуття вони зіткнулися з тим, що вікінги бенкетували, сидячи навколо багаття з норвезьких трупів. Коли посли здивувалися цій жорстокості, датчани відповіли, що якби вони були на місці норвежців, з ними вчинили б так само [123, р. 31]. Таким чином, ми бачимо, що в анналах присутня негативна характеристика всіх вікінгів, тим не менш, данці виступають такими собі союзниками ірландців у боротьбі з іншими групами скандинавів, тому їх опис набуває особливих рис. Такий підхід може говорити про те, що ірландські правителі звиклися з присутністю цієї сили на острові і стали використовувати їх у своїх цілях.

Як бачимо, образ вікінгів в ірландській літературі досить складний і багаторівневий. На його формування вплинуло безліч факторів: від особистих симпатій і антипатій хроністів до існуючої на острові культурної традиції. Не дивлячись на наявність загалом негативної оцінки вікінгів в ірландській літературі, детальний аналіз джерел дозволяє говорити про те, що вікінги стали частиною світогляду та культурної традиції ірландців, що в свою чергу передбачає наявність більш складного їх образу. У ньому можна виділити кілька куль, а саме:

1. *Язичницька традиція.* Це в першу чергу асоціація вікінгів з фоморами, і перенесення на самих ірландців місії протистояння цим силам.
2. *Християнська традиція.* Це образ, негативний, заснований на оцінці вікінгів представниками християнського духовенства, в першу чергу ченцями, як потенційними авторами хронік.
3. *“Світська” традиція.* Вона заснована на відношенні ірландських правителів до вікінгів і говорить про те, що не всі вони однаково погані. У своїй політиці королі часто використовували окремі групи норманів у власних цілях, що неминуче вплинуло на образ в цілому.

Таким чином, ми можемо побачити, що в цілому негативний образ вікінгів містить і позитивну оцінку, а самі скандинавські воїни включилися до світоглядної системи ірландців і стали невід'ємною частиною життя, культури та історії острова.

5.2 Вплив вікінгів на соціальне становище Ірландії.

Соціальні впливи вікінгів на розвиток ірландського суспільства визначаються в першу чергу їх контактами із представниками світської влади та церкви. Через брак джерельного матеріалу нам видається неможливим докладно визначити ступінь впливу вікінгів на життя простолюду, селянства чи жителів міст. Інформація про пограбування тої чи іншої місцевості, яку знаходимо на сторінках анналів, дозволяє говорити про негативні сторони цих контактів, однак буде помилковим стверджувати, що це був результат виключно діяльності новоприбулих представників скандинавських народів. Такі ж дії ми спостерігаємо і під час сутичок між самими ірландськими правителями.

Зокрема, на нашу думку, в цьому плані показовим є випадок, який “Аннали Чотирьох Майстрів” зафіксували під 882 роком: “...Sluaicchedh las an righ Flann¹, mac Maoileachlainn, co nGaoidhealaibh 7 go nGallaibh isin Fochla co ndeisdheadar i Muigh eitir di ghlais, go ro hindreadh lá druing do na slóghaibh Ard Macha, 7 ro gabh gialla Conaill, 7 Eoghain don túrus-sin...” [4, p. 528]². Цей фрагмент важливий не лише як підтвердження спустошення ірландськими правителями земель місцевого населення за допомогою норманських загонів. Тут ми маємо приклад нападу на християнський релігійний центр – Арму. Це водночас засвідчує, що місцеві правителі не завжди ставили релігійні інтереси вище політичних і не були фанатичними поборниками християнства, якими їх зображали в тогочасній літературі. Більше того, в даному уривку ми маємо зразок захоплення заручників. Таким чином, на прикладі нападу ірландського короля Фланна Сінна ми можемо побачити, що всі характерні для атак вікінгів ознаки (руйнування релігійних центрів та захоплення заручників) зустрічаються і в діяльності християнських правителів Ірландії. За таких обставин,

¹ Фланн Сінна (Фланн мак Маелсехнайлл (давньоірл. *Flann Sinna, Fland Mac Máel Sechnaill*) (847 – 25 травня 916) – король Міде (877–916). З 879 року – Верховний король Ірландії. Представник династії Уї Нейллов.

² “... Військовий похід було здійснено королем Фланном, сином Маелсехнайллою, з ірландцями і іноземцями на північ; і вони зупинились в Маг Етір Ді Глайс і натопв з його армії вторгся в Маху, і він взяв заручників з Кінел – Конаїлла і Кінел – Еогайна в тій експедиції...”

на нашу думку, говорити про якісь особливості чи специфіку відносин вікінгів і простого населення доволі складно. За великим рахунком, місцеві селяни не завжди могли відчутти різницю між нападами іноземців і місцевих правителів. У такому випадку, і вплив присутності вікінгів на соціальний чи суспільний устрій острова буде, на нашу думку, мінімальний. Як показують писемні джерела, заледве маємо змогу говорити про політичний перерозподіл влади на острові, коли поруч із правителями, знайомими місцевому населенню, з'являються іноземні ватажки.

Видається неможливим ігнорувати той факт, що завдяки присутності вікінгів на острові стрімко починають розвиватися міста. Ірландія до епохи норманів була країною сільською. Міські осередки, які вже існували, виконували функції релігійних та політичних центрів (до таких можна віднести місто Арма). Всі портові міста – Дублін, Уотерфорт, Корк, Лімерік та деякі міста на сході та півдні Ірландії, включаючи Уексфорд, Арклоу, Йол та Кінсейл, так чи інакше були засновані вікінгами чи в наслідок їх діяльності [173, р. 154].

Як вже зазначалось, вперше вікінги залишилися на зиму в Ірландії у 841 році. Тоді ж вони почали засновувати так звані *longport*, що можна перекласти з давньоірландської як “місця для кораблів” [226, р. 418]. Більше того, запис, який знаходимо в “Анналах Ульстеру” під 841 роком підтверджує, що це не було поодиноким явищем. Окрім Дубліну тут згадується також і Лін Дуахаїлл. Такі поселення не носили на початковому етапі функцію міст, а були фортецями і базами дислокації вікінгів. Їх розташування на узбережжі було зумовлене необхідністю швидкого відходу в разі необхідності, оскільки на середину IX ст. скандинави ще не закріпилися на острові остаточно. Цікавим також є той факт, що форти вікінгів не з'являлися на необжитих місцевостях. Існує низка доказів, що у період до епохи вікінгів на цих місцях були поселення, які часто були монастирськими. Наприклад, таке поселення існувало на місці Дубліна. Після захоплення цих територій вікінгами згадки про населений пункт в анналах повністю зникають. Окрім цього в науці побутує думка про існування двох поселень в гирлі річки Ліффі: Дублін (давньоірл. *Duib-linn*) – релігійне та Ат Кліат (давньоірл. *Áth Cliath*) – світське [226, р. 418].

Отже, поселення вікінгів на ранньому етапі носили виключно військову функцію і були місцем дислокації військ. Однак в подальшому вони стали містами, які почали відігравати важливу економічну та суспільно-політичну роль в житті Ірландії. В такому випадку виникає проблема того, коли саме і за яких обставин військові поселення трансформувалися в повноцінні міста. З моменту заснування Дубліну і до закінчення епохи вікінгів “Аннали Ульстера” згадували про це місто лише чотири рази (у 841, двічі у 842 та 919 роках)¹ і у всіх випадках – виключно як місце перебування військ скандинавів. В інший період часу він випадає з поля зору хроністів.

Розглядаючи це питання, К. Донхам згадує легенди про заснування вікінгами міст в Ірландії. Згідно неї три брати – Олаф, Зігфрід та Івар були запрошені з комерційною метою на острів, де вони заснували три міста – Дублін, Вотерфорд та Лімерік відповідно. В легенді також вказувалось, що ірландці дозволили це тому, що вони були надто ліниві, аби самим займатися торгівлею [124, р. 82]. Очевидно, що ця легенда виникла в пізній період, коли міста вікінгів стали центрами ремесла і торгівлі. Щоправда, вона цікавить нас в першу чергу тому, що тут згадуються конкретні імена засновників – всі вони належали до так званої династії Івара.

Такий низький коефіцієнт згадування Дубліна, міста, що є одним з основних місць дислокації вікінгів, на нашу думку, пов'язаний із тим, що міста починають асоціюватися із окремими правителями, в даному випадку із представниками династії Івара. Так у 859 році бачимо спільні дії вищезгаданих Івара та Олафа: “...Slogad mor la hAmlaiph 7 Ímar 7 Serbhall i Midhe...” [5, р. 368]². У записі 871 року повідомляється, що вони ж повернулися з Британії до Ат Кліат: “...Amlaib ocus Ímar do toicchecht arisi do Ath Claith a Albain díbh cédoibh lóng, ocus creach mor daine .i. do

¹ Окрім цього у 790 році маємо згадку про смерть Сіадала, абата Дубліна (Siadail abbas Duiblinne), що в свою чергу підтверджує наявність релігійної громади в Дубліні напередодні епохи вікінгів. (Див. *Annals of Ulster*. – Р. 268.)

² “... Велика військова експедиція Олафа, Івара та Кербала в Міде...”

Saxanaib ocus do Breatnachaibh do tabairt leo docum hErinn...” [7, p. 162]¹. Таким чином, доволі рано в анналах відбулось прив’язання вікінгів до конкретних лідерів для розрізнення окремих груп воїнів, внаслідок чого міста почали асоціюватися з окремими іменами та династіями. На нашу думку, той факт, що за містом закріплювалась конкретна династія (у випадку із Дубліном мова йде про династію Івара) дозволяє говорити про зміну статусу поселення вікінгів з “форту” до “резиденції”. В цьому випадку, така зміна могла привабити нових поселенців з числа місцевого населення, які були прихильні до вікінгів чи шукали притулку. Поруч з ними для забезпечення воїнів зростала і господарська складова поселення, тому, на нашу думку, вже наприкінці IX ст. можна говорити про заміну виключно військових фортів на міста.

К. Донхам говорить про завершення періоду *longport* в історії Дубліну лише після 902 року, коли династія Івара через поразку була змушена покинути острів [124, p. 75]. Однак археологічні знахідки доводять той факт, що в період між 902–917 рр., коли на місто не поширювалась влада Дублінської династії, інтенсивність забудови і розширення території поселення не зменшились. Життя у місті продовжувалось незалежно від правлячої еліти [226, p. 421]. Як бачимо Дублін перетворюється на самодостатній центр, який не потерпає від зміни політичного становища, а отже ще до зміни династії стає незалежним від лідерів вікінгів, що, на нашу думку, вказує на появу повноцінних міст.

Так чи інакше, для нас більш важливим є сам факт появи таких міст під впливом діяльності вікінгів. Їх наявність неминуче вплинула на соціальну складову населення Ірландії. Поява нових виробничих центрів значно поліпшила економічний розвиток країни і призвела до зростання кількості міського населення, а разом із ним і торговців. Хоча на початковому етапі ці соціальні верстви були представлені виключно вихідцями зі скандинавських країн, надалі все більше тубільців поповнювали прошарок містян.

¹ “...Олаф і Івар повернулися до Ат Кліату з Британії з двомастами кораблями і привезли до Ірландії велику кількість людей з саксів і бритів...”

Таким чином, діяльність вікінгів на острові призвела, якщо не до повної появи міської верстви населення, то до збільшення її ваги у суспільстві, а разом з нею – і міст загалом.

Серед проблем суспільних контактів вікінгів із місцевим населенням цікавим є питання щодо місця жінки. Коли мова йде про суспільство вікінгів, часто спливають образи незалежної жінки, яка володіє правами нарівно із чоловіками. Так, в Сазі про Стурлунгів знаходимо наступний приклад: “...Þorbjörg, kona Páls, var grimmúðig í skapi ok líkaði stórilla þóf þetta. Hon hljóp fram milli manna ok hafði kníf í hendi ok lagði til Sturlu ok stefndi í augat ok mælti þetta við: Hví skal ek eigi gera þik þeim líkastan, er þú vill líkastr vera, en þar er Óðinn? □ Ok í því var hon tekin. Ok stöðvaðist lagit ok kom í kinnina, ok varð þat mikít sár...” [11, p. 80]¹. Тут ми бачимо жінку, що поруч з чоловіками приймає участь у битві, до того ж завдає герою важкого поранення.

Однак, якщо уважно придивитися, цей образ “сильної жінки”, навіяний сагами, насправді не відповідає дійсності [185, p. 41]. Так, аналізуючи тексти саг британський дослідник Девід Кларк дійшов висновку, що навіть в тексті легенд жіноча автономія обмежується “... вихованням, посередництвом [у переговорах – Л. Д.] та медициною...” [112, p. 42]. У середньовічній Скандинавії жінка була підпорядкована чоловіку, батькові і брату. За кращих обставин, вона могла переймати обов’язки за їх відсутності, але завжди поверталась до свого статусу. Саги дають нам лише окремі винятки і приклади, коли жінка пішла проти волі чоловіка, прийняла рішення без узгодження з ним, й середньовічні автори використовували це як літературний засіб пояснення жіночої поведінки.

Дещо відмінна ситуація спостерігається в ірландському суспільстві. З приходом християнства поширилася стандартна для середньовічної Європи модель

¹ “...Торбйорг, дружина Палла була лютої вдачі і всім серцем ненавиділа цю нескінченну боротьбу. Вона побігла вперед між чоловіками з ножем у її руці, намагаючись встромити його прямисінько в око Стурла, промовляючи: “Чому б мені не зробити тебе схожим на того, ким би ти хотів бути більшш за все, а саме Одіна?” [мова йде про зовнішній вигляд бога Одіна, який зображається в сагах як одноокий – Л. Д.]. Але її негайно схопили. І удар зупинився, зачепивши його щоку, і це було важке поранення...”

відносин між чоловіком і жінкою, однак, тут до цього вже існувала певна традиція взаємовідносин. Ірландська жінка в V ст. мала більше прав по відношенню до чоловіка. Часто вона була освіченою, чого не можна було спостерігати в європейському суспільстві. “Аннали Чотирьох майстрів” під 932 роком повідомляють: “...Uallach, inghfn Muimhnecháin, bainéccfs Ereann, décc...” [4, p. 630]¹. Вона була однією з багатьох поетес [184, p. 153], що говорить про наявність високого рівня знань серед ірландських жінок. Навіть у шлюбі дружина і чоловік залишалися рівноцінними партнерами. Вона мала повне право висловити свою думку з приводу сімейних питань. Ця рівність була узаконена брегонськими законами² і саме вона могла стати основою, що відкривала жінці доступ до різних суспільно – політичних організацій. З приходом християнства ситуація дещо змінилась. В першу чергу у відносини між дружиною і чоловіком ввійшла релігійна складова, однак так чи інакше традиція брегонських законів зберігалась протягом епохи вікінгів.

Поява скандинавів на острові збільшила загрозу для жінок та їх становища у суспільстві. Так, під 821 роком “Аннали Ульстера” повідомляють: “...Orggan Etir o genntibh; praed mor di mnaibh do brid ass...” [5, p. 368]³. Це є єдина згадка про захоплення жінок в полон. Тим не менше, на нашу думку, це був не одинокий випадок. Причина, чому такі речі не фіксувалися в анналах, може бути в тому, що автори не розділяли полонених окремо за статтю, а сам запис полону 821 року може говорити про виключно велику кількість захоплених жінок, що привернуло увагу хроніста.

В описі діяльності вікінгів у 830 році в “Анналах Клонмакнойса”⁴ зустрічаємо наступний уривок: “...As many women as they coud lay hands on, noble or ignoble,

¹ “...Валлах, дочка Муїмнеахана, головна поетеса Ірландії, померла...”

² Брегонські закони – звід давньоірландського права, що діяв на острові до англо-нормандського вторгнення у 1169 – 1172 рр. Назва походить від терміну “брегон” що в кельтському суспільстві означав суддю, хранителя права.

³ “...Пограбування Етару іноземцями; великий трофей з жінок був взятий звідти...”

⁴ Аннали Клонмакнойса – ранньомодерний англійський переклад XVII ст. втрачених ірландських хронік, здійснений Коннелом МакГеогеганом (Connell McGeoghegan). Назва походить від монастиря Клонмакнойса (графство Оффалі, Ірландія), оскільки переклад оснований на рукописах, які там зберігалися.

young or ould, married or unmarried, whatsoever birth or adge they were of, were by them abused most beastly, and filthily, and such of them as they liked best, were by them sent over seas into their one countrys there to be kept by them to use their unlawfull lusts...” [2, p. 134]¹. Хоча достовірність самого джерела і описаних в ньому подій можуть піддаватися сумнівам з огляду на відсутність оригіналу, нас даний уривок цікавить як приклад поведінки вікінгів по відношенню до жіночого населення Ірландії. З нього ми бачимо, що, як і очікувалось від грабіжницьких нападів вікінги не нехтували нападами на жінок незалежно від їх походження. В умовах патріархального суспільства поневолення дівчини стає символом прояву чоловічої сили та заяви про претензії на перемогу [247, p. 99].

Отже, як ми бачили вище, між ірландцями і вікінгами доволі частою ставала практика укладання шлюбів, в результаті чого відбувалось зіткнення двох описаних вище правових традицій відносин між чоловіком і дружиною. З огляду на те, що більшість відомих нам таких шлюбів укладалося так, що чоловік був зі сторони вікінгів, а дружина – ірландкою, ми вважаємо, що у таких шлюбах переважала традиція скандинавська, що в свою чергу зробило їх джерелом для появи нової правової системи в Ірландії.

Поряд із цим, на нашу думку, найбільш показовим прикладом впливу норманів на соціальне життя Ірландії стала поява вищезгаданих галл-гойделів. Як зазначалось, дискусії щодо сутності цієї соціальної верстви точаться в історіографії й досі. В “Анналах Ульстера” вони вперше згадуються у записі під 856 роком: “...Cocadh mor etir gennti 7 Mael Sechlail² co nGallghoidelaibh leis...” [5, p. 364]³. Як бачимо, ця група з’явилась в період, коли скандинави вже оселились на території острова. Вона представляла собою ірландців, які з різних причин прийняли образ життя

¹ “...Стільки жінок, скільки вони [вікінги – Д. Л.] могли схопити, шляхетні і ниці, молоді і старі, одружені чи ні, не важливо якого походження чи віку, були ними звірячо і брудно ображені, і ті з них, які їм найбільше сподобались, були відправлені ними за моря в їх країни, щоб там їх використовувати в беззаконній похоті...”

² Маелсехнайлл мак Маел Руанайд (ірл. - *Máelsechnaill mac Máele Ruanaid*) (? - 862) – Верховний король Ірландії у 846 – 862 рр.

³ “... Велика війна між язичниками і Маелсехнайллою, з яким були іноземці-гаели...”

вікінгів [130, р. 355]¹. Серед цих жителів були і діти від спільних шлюбів скандинавів та місцевого населення. На думку Е. Уолш, існування галл-гойделів в східних районах Ірландії показує, що навіть на початковому етапі нормани мали глибинні контакти із місцевим населенням [242, р. 10]. Досить важко визначити їх політичну орієнтацію у періоди протистояння, адже аннали згадують галл-гойделів як союзників вікінгів, так і союзників ірландців [242, р. 11]. Наприклад, у згаданому вище уривку ми бачимо їх на боці Верховного короля Ірландії, натомість в тому ж році знаходимо згадку про перемогу Аеда мак Нейлла² над галл-гойделів у битві при Гленн Фойхле (давньоірл. Glenn Foichle) [5, р. 364]. Автори самих анналів часто ставляться до цієї верстви населення з огидою [123, р. 30]. Про це говорить К. Донхам, аналізуючи зміст “Фрагментарних Анналів Ірландії”. Дослідниця наводить низку прикладів того, як автори цієї хроніки описують їх. Так в одному уривку вони характеризуються як «ірландці, що зрадили свою віру і приєдналися до вікінгів у пограбуванні церков» [123, р. 32]. В такому випадку, на нашу думку, феномен галл-гойделів нагадує ситуацію, яку ми можемо побачити в Іспанії часів арабського завоювання, коли частина корінного населення прийняла культуру, релігію і побут арабів – ренегати (лат. *renegatus* — відступник, від *renego* — зрікаюсь). В іншому випадку ця соціальна верства описується як “діти, яких виховали вікінги і які варті смерті” і навіть як такі, що є гіршими за самих скандинавів [123, р. 32]. Така характеристика підтверджує теорію С. МакМануса про походження цієї групи.

Як бачимо, ставлення самих ірландців до нової групи населення є доволі однозначним. Більше того, ставлення до галл-гойделів було не просто негативним. Вони почали сприйматися як більші вороги ніж вікінги. Це може бути викликано тим, що для авторів хронік – ченців – були в першу чергу зрадниками віри (явище

¹ Схожу ситуацію ми можемо побачити в Іспанії часів арабського завоювання, коли частина корінного населення прийняла культуру, релігію і побут арабів – ренегати (лат. *renegatus* — відступник, від *renego* — зрікаюсь).

² Аед мак Нейлл (ірл. – *Áed mac Néill*) (? – 879) – король Айлеху (855–879), Верховний король Ірландії у 862–879 рр.

неприпустиме у християнському світі), в результаті чого галл-гойдели ставали для них гіршими за язичників. Отже, існують приклади, коли вони, не зважаючи на свою зраду, часто виступали як союзники ірландців у боротьбі із вікінгами, що в свою чергу робить їх образ і роль в суспільстві складними і неоднозначними. На нашу думку, цей прошарок складав окрему культурно-політичну групу найманців зі своїми традиціями. Це дозволяє розглядати їх як окремий феномен.

Той факт, що вони боролись як на стороні вікінгів, так і на стороні ірландців, наближує їх до скандинавів, тобто це були професійно навчені воїни, які перейняли побутові звички від іноземців. Залишається відкритим питання, в який спосіб вони стали схожими на вікінгів. На нашу думку можна виділити наступні шляхи пристосування ірландців до скандинавського способу життя:

1. Приєднання внаслідок полону, коли вікінги, оселившись на острові, почали використовувати місцеве населення як робочу силу.

2. Пристосування шляхом демонстрації норманами своєї сили, коли частина місцевого населення, живучи в постійних міжособних конфліктах, почала шукати серед вікінгів захист. Така практика могла з'явитися після появи поселень норманів.

3. Внаслідок виховання скандинавами дітей місцевого населення.

Спосіб життя вікінгів неминуче вплинув на окрему групу ірландців, яких і називають галл-гойделами. Перейнявши військові традиції скандинавів вони стали потужною військовою силою на острові, яка була здатна протистояти вікінгам.

Щоправда, вони залишились ірландцями за своїм походженням. Поєднання двох традицій, на нашу думку, призвело до формування в суспільстві не лише групи найманців. Це була верства населення, яка мала свою власну світоглядну та культурну традиції, що спиралась на культури двох народів. Разом із тим, їх специфіка залишається не дослідженою через відсутність джерельного матеріалу. Всі згадки про галл-гойделів не розкривають їх сутності, а лише зображають як ворогів та віровідступників. Однак, ми переконані, що ця група населення мала власний побут і звичаї, що були схожі, але водночас відмінні від побуту ірландського та

скандинавського. Основним нашим аргументом є те, що в історії Ірландії ми вже стикалися зі схожим феноменом, а отже це не є поодиноким випадком. Мова йде про напівміфічних *фіаннів*¹, згадки про яких ми зустрічаємо в ірландських легендах.

Вчення про фіаннів (ірл. – *fianaigbeacht*), або ж просто цикл Фінна, є однією зі складових ірландської міфології [96, с. 39]. Слово “*fian*” використовувалось для визначення групи воїнів-професіоналів, що подорожували, займаючись полюванням і війною. Цей цикл, на відміну від інших має набагато менше міфологічної складової і є швидше описом життя і подвигів героїв. Його сюжет сформований навколо загону воїнів, на чолі яких стояв Фінн і його син Ойсін [41, р. 54].

Персонажі цього циклу як і герої інших саг, головню займаються війною і полюванням. Більше того, фіанни фігурують також і в законах Ірландії не лише як окрема спільнота, але й як інститут, необхідний для забезпечення спокою серед населення. Спираючись на свідчення Дж. Кітінга, що писав в XVII ст., Д. Маккалох називає їх “військовою міліцією”, яка протягом року була розквартирована серед населення і жила, займаючись полюванням [66, р. 124]. Вчення про фіаннів розкриває аспекти суспільного устрою Ірландії до приходу вікінгів, а його герої могли мати реальні історичні прототипи, які, зрештою, також перетворилися на міфічних персонажів [66, р. 125].

Фіана стали суспільним феноменом із власною культурною традицією. Серед них було багато освічених людей, які зналися на поезії, що дозволило їм розвинути власний епос. Однією з особливостей їхніх традицій став образ оленя. Він завжди був присутній в житті фіанн. Олень був і ціллю полювання, і покровителем цих воїнів. Зокрема, вони наголошували на своїй спорідненості із цими тваринами. Молоді воїни, що проходили обряд ініціації, заплітали коси, що нагадували оленячі роги. Під час самого ритуалу вони втікали в лісі від трьох воїнів, що мало нагадувати полювання на оленя [96, с. 179]. Більше того, дружина Фінна і мати його сина Ойсіна, до зустрічі з ним, як вважалось, була оленицею. Міф розповідає, що її

¹ Фіанни (ірл. – *fianna* - воїни) – загін воїнів – найманців на чолі із Фінн Мак Кумал (ірл. *Fionn mac Cumhaill*). Фіанни є основними героями *fiannaigecht* – одного з циклів ірландської міфології.

зачарував Чорний Друїд і вона була змушена жити у лісі три роки. Саме ж ім'я Ойсін перекладається як “молодий олень” [96, с. 180]. Така особливість, ідентифікація себе із твариною, наводить на думку, що серед фіаннів продовжувало існувати коріння тотемізму, що відрізняло їх в культурно-релігійному плані від решти язичницької Ірландії. Вони стали своєрідним суспільно-культурним феноменом. Відмінність *fianaigbeacht* від решти циклів ірландської міфології полягає у тому, що він був популярний серед простолюду, в той час як інші – серед аристократії. Такий факт навів дослідників на думку, що цикл Фінна міг бути традицією серед докельтського населення і був перейнятий кельтами, а точніше їх нижчою верствою, яка інтенсивніше контактувала з докельтським племенами [66, с. 126], що в свою чергу підтверджує вплив тотемізму на світогляд фіаннів.

Так чи інакше, можна побачити, що Ірландія стикалась із феноменом військових формувань ще до приходу вікінгів і факт появи в суспільстві такої верстви як галл-гойдели не є унікальним. Фіанни були не лише частиною суспільного життя Ірландії. Вони стали носіями особливої культури і побуту, завдяки тому, що зберегли тотемні вірування. Схожу картину ми бачимо і в галл-гойделів, коли представники цієї верстви адаптували традиції вікінгів, через що вони стали носіями своєрідного побуту.

Отже, як бачимо, поява вікінгів в Ірландії спричинила суспільні зміни на острові. Перебуваючи до того в частковій ізоляції в наслідок географічного розташування, ірландці зберегли унікальну суспільну структуру. Разом із тим, поява норманів спричинила зміни в усіх верствах населення. Причиною цього стало те, що скандинави доволі рано розпочали контактувати із місцевим населенням і були відкритими до взаємодії, що зрештою призвело у подальшому до їх асиміляції і розчинені в ірландському суспільстві.

Сам вплив вікінгів можна умовно поділити на два етапи. Перший, що тривав до середини IX ст. можна в цілому охарактеризувати як руйнівний. У цей період, мешканці острова зазнали великих матеріальних та людських втрат внаслідок грабіжницьких нападів норманів, що негативно вплинуло на суспільний розвиток, особливо східної частини Ірландії. Другий етап розпочався із появою міст

скандинавів і закінчився з епохою вікінгів. Це призвело до включення останніх в суспільне і політичне життя острова, дало поштовх для більш тісних контактів із місцевим населенням.

Всі зрушення, які спричинила поява вікінгів в Ірландії, були за своїм характером різноманітними. Серед них можна виділити наступні:

- ***Вага іноземного елемента в складі суспільства.*** Ірландія, як острівна країна, довгий час була ізольованою і моноетнічною за своїм складом. Чи не єдиними представниками іноземців в ній були вихідці з Британських островів, які за своїм походженням часто були представниками кельтів (бритти, гаели). Поява поселень вікінгів принесла германський елемент в ірландське суспільство, що вплинуло на його розвиток.
- ***Зміни традицій і права.*** Участь у житті місцевого населення скандинавів спричинила зміну суспільних цінностей. Зокрема, це простежується на прикладі зміни ролі жінки у змішаних шлюбах.
- ***Зміна суспільного складу.*** Побут і спосіб життя вікінгів вплинув і на суспільний склад. У першу чергу, поява скандинавських міст на острові збільшила кількість міського населення в Ірландії, а також зміцнила позиції цієї верстви, оскільки до епохи вікінгів цю країну можна було назвати сільською. Окрім цього, в складі ірландського суспільства з'явилась нова верства, що стала прямим наслідком двох традицій – галл-гойдели.

5.3. Місце вікінгів в економічному житті Ірландії.

Політичні події та військова історія розкриває лише окремі аспекти відносин ірландських правителів і вікінгів в VIII – XI ст. Для кращого розуміння і формування цілісної картини необхідно окреслити всі основні сфери контактів двох народів. Однією з них, безумовно, є економічне життя острова. Більше того, економічний розвиток Ірландії краще за все розглядати у рамках цілого регіону.

Важко уявити цей розвиток в момент ведення військових дій, тим більше, коли ціллю самих вікінгів був грабіж, однак із середини IX ст., коли скандинави почали оселятися в Ірландії, така ситуація стала можливою. Через брак джерел сказати, наскільки розвиненою була економіка острова напередодні епохи вікінгів, є доволі складно. Тим не менше, низка фактів дозволяє окреслити ситуацію в цілому, що дасть змогу зрозуміти умови, в яких Ірландія перебувала у момент зіткнення з вікінгами. Отже, для кращого розуміння слід відокремити внутрішню економічну ситуацію від зовнішньої.

Ситуація в середині острова виглядала наступним чином. Як ми бачили вище, Ірландія раннього середньовіччя являла собою низку незалежних держав, кордони яких не були стабільними, так само як і союзи, які вони укладали. Окрім цього на острові практично були відсутні міста, а ті, які існували, виконували функції резиденцій та релігійних, а не економічних центрів, як це частково було на теренах континентальної Європи. Основним місцем проживання населення були села. Фермерські поселення доволі активно починають з'являтися тут в VII ст. Вони склались із дерев'яних круглих будівель, що було характерно для всього регіону [164, р. 190]. Джерела зазначеного періоду практично не висвітлюють економічне життя регіону. Британський дослідник Джон Хайнс стверджує, що ми лише маємо чіткі докази транспортування та продажу рабів [164, р. 190]. Ці побічні факти вказують на те, що економіка Ірландії носила натуральний характер, а торгівля через небезпеку шляхів і відсутності центрів збуту продукції була слаборозвинена.

Дещо відмінною була зовнішньо-економічна ситуація. На перший погляд, острів, що був ізольований від континенту, не вступав в торгівельні контакти із світом. Тим не менше, стверджувати це було б не вірно. В VIII ст. світова торгівля досягнула достатнього рівня, аби пов'язати економіку європейських країн в різних її частинах й Ірландія не була винятком. Ірландське море, що пов'язувало її із сусідньою Британією, стало північним рукавом морської економічної зони, що поєднував Атлантичне узбережжя Західної Європи і візантійське Середземномор'я [164, р. 187]. Поява в на півдні континенту арабів не могла ускладнити подорожування таким віддаленим регіоном, як Ірландське море. Тим не

менше, так чи інакше, присутність вікінгів з 790-х рр. негативно вплинула на активність в цілому, оскільки мореплавство стало небезпечним. Водночас, у поселеннях на узбережжі були знайдені клади з англійських, арабських та каролінгських монет, датованих серединою IX ст., зокрема поблизу Лланбедргока (о. Англіси, Великобританія). Такий факт говорить про те, що зовнішня торгівля продовжувала існувати, незважаючи на наявні загрози.

Розуміння економічної ситуації в регіоні неможливе без огляду цього питання в Скандинавії. Наприкінці VIII ст. батьківщина вікінгів представляла собою суспільство без міст, монетної системи і навіть державних утворень [150, р. 159]. Частково це нагадує ситуацію, що склалась в Ірландії. Лише три сторіччя потому, в середині XI ст., коли християнство прийшло до Скандинавію ситуація змінюється [150, р. 159]. До цього ж економіка суспільства норманів також носила натуральний характер, а відсутність сталої грошової одиниці робила обмін основним засобом торгу [228, р. 150]. Цей факт, на нашу думку, вказує на те, що торгівля не була одним з основних занять скандинавів на той час. Однак, це не дає право говорити, що її не існувало взагалі. В VIII ст. вона була тісно пов'язана із походами вікінгів. В час, коли скандинави інтенсивно грабували сусідні території, торгівля йшла на спад і навпаки [228, р. 150]. Це – закономірний процес. Прикладом може слугувати обмін між правителями Ютландського півострова та імперією Каролінгів. Якщо початок IX ст. став кульмінацією у розвитку торгівлі між цими двома територіями, то в середині століття, коли франкські аннали повідомляють про конфлікти із вікінгами, археологічні джерела вказують на регрес у розвитку тих міст, які орієнтувалися на зовнішню торгівлю [228, р. 151]. Таке коливання в свою чергу спричинило, швидкий занепад старих і появу нових міст не лише в Британському регіоні, але й по всій північній Європі, включаючи узбережжя Балтійського моря [228, р. 152].

Загалом ми можемо говорити про картину нестабільної економічної ситуації в регіоні, якого торкнулися напади норманів. Однак, незважаючи на це, на нашу думку, присутність скандинавів позитивно вплинула на економіку північної Європи та Ірландії зокрема. Пов'язано це з тими ж самими коливаннями. Як було сказано

вище, набіги вікінгів змінювалися періодами розквіту торгівлі. Передові морські технології, якими володіли на той час скандинави,¹ сприяли появі нових торговельних шляхів. В сукупності із монетарною системою інших країн та широким колом товарів, це дало поштовх до того, що, на думку деяких дослідників, можна назвати “комерційною революцією” епохи вікінгів [228, р. 152].

В такі часи сама Скандинавія переживала стрімкий розвиток. Прикладом може послужити територія Ютландського півострова, а саме Шлезвіг. Знаходячись на перетині торговельних шляхів зі східної, західної Європи та Скандинавії, ці землі відігравали важливу роль в економіці. Підтвердженням цього є місто Хедебю, яке за короткий час зі звичайного селища перетворилося на поселення зі всіма ознаками міста [244, р. 29]. Так вперше цей пункт згадується під 804 роком на сторінках “Анналів королівства франків” як місцевість Слісторп: “...Eodem tempore Godofridus rex Danorum venit cum classe sua necnon et omni equitatu regni sui ad locum, qui dicitur Sliesthorp, in confinio regni sui et Saxoniae...” [1, р. 118]². Однак вже запис 808 року говорить про те, що Хедебю починає відігравати важливу роль для місцевих правителів: “...Godofridus vero, priusquam reverteretur, distructo emporio³, quod in oceani litore constitutum lingua Danorum Reric⁴ dicebatur et magnam regno illius commoditatem vectigalium persolutione praestabat, translatisque inde negotiatoribus, soluta classe ad portum, qui Sliesthorp dicitur, cum universo exercitu venit...” [1, р. 126]⁵. Як бачимо, Хедебю тут згадується вже як торговий порт. Наділі він стає не лише торговельним центром, але й важливим місцем розвитку економіки в регіоні. Як зазначалось вище, у Скандинавії VIII ст. не існувало власної монетарної системи.

¹ Мова йде в першу чергу про драккари – кораблі вікінгів, що завдяки низькому дну були здатні плавати як у відкритому морі, так і заходити глибоко в континент по річках.

² “...В той час король данів Годфрід прибув зі своїм флотом і всім військом свого королівства до місця, яке називається Слісторп, на кордоні його королівства і Саксонії...”

³ Емпорія (лат. *emporium*) – загальна назва торгових поселень північної Європи які існували в VI – IX ст.

⁴ Рерік – середньовічний торговельний центр на південному узбережжі Балтійського моря.

⁵ “...Годфрід, перш ніж повернутися, зруйнував емпорій, який на мові данів називається Рерік і який виплатою податків був вигідний його королівству, і переселив звідти торговців, розпустив флот [і] зі всім військом прийшов до порту, який називається Слісторп...”

Однак згодом Хедебю стає центром карбування монет. На думку шведського археолога Бріти Малмер, майстерні по виробленню монет з'являються тут вже в другій чверті IX ст. [244, р. 29] З цього часу стає значно легше визначити шляхи і регіони, які вступали в торгівельні контакти із вікінгами. Згідно з даними, що подає Ральф Вішманн (Додаток II) на основі скарбів, які були знайдені в Хедебю, потенційними партнерами вікінгів могли бути імперія Каролінгів, ісламські країни (зв'язок з якими налагодився з початку IX ст. через регіон Уралу [154, р. 136]), та інші території Скандинавії. Значно рідше зустрічаються монети англійські (в першу чергу Нортумбрія) та візантійські. Поряд із цим, незважаючи на географічну близькість, доволі рідко в південній Балтиці зустрічаються норвезькі монети [244, р. 40].

Із розвитком торгівлі та міст в регіоні стрімко зростає і різновид товарів, які пропонувалися на продаж. Все це призвело до появи ремесел в містах, зокрема в тому ж Хедебю. Скупчення ремісників у поселеннях, в свою чергу, призвело до стандартизації їх виробів, обміну досвідом, що призвело до покращення якості роботи [229, р. 91]. Серед традиційних товарів, таких як риба, кістка, оленячі роги, хутро, залізна руда, бронзові вироби в місті з'являються вироби ремісників, зокрема з бурштину, ювелірні прикраси, дитячі іграшки, зброя (в першу чергу мечі вікінгів, які швидше за все прибували з Норвегії). В IX ст. спостерігається поява нового стилю в скандинавській кераміці, зокрема доказами цього слугують знахідки на Гібридських островах [179, р. 137]. У X ст. значно зростає кількість якісних виробів зі срібла і золота. В свою чергу до Скандинавії починають поступати товари з півдня, такі як франкська кераміка, скло, середземноморська олія, текстильні вироби [87, с. 116]. Крім того, як зазначалось вище, важливим пунктом торгівлі залишалися раби. Тим не менше, варто зазначити, що ремесла існували в Скандинавії і до епохи вікінгів, однак мали характер повсякденного вжитку, а не були предметом торгівлі [229, р. 86].

Водночас, слід розуміти, що торгівельна мережа, яка склалась у північній Європі не була постійною. Говорячи про маршрути, ми насамперед маємо на увазі індивідуальні подорожі окремих груп купців, а не регулярні перевезення, які можна побачити в період пізнього Середньовіччя. Окрім постійних військових походів

торгівельні і економічні зв'язки ускладнювалися географічним фактором та кліматом, який був достатньо суворим в Скандинавії, що значно ускладнювало пересування [228, р. 154]. Разом із тим, в науці досі існують сумніви з приводу того чи, можна говорити, що скандинави приймали участь в торгівлі безпосередньо. Так, у 1959 році Філіп Грірсон висловив сумнів з цього приводу, зазначивши, що, не зважаючи на те, що Хедебю та Бірка мали торговців, не можна довести, що вони були питомо скандинавського походження [178, р. 163].

Отже, на початку епохи вікінгів завдяки своїм походам скандинави включаються в світову торгівлю, більше того сама економіка скандинавів починає стрімко розвиватися. Такі фактори неминуче впливали і на економічне життя віддаленої Ірландії, яка стала складовою нормандського світу. Тим не менше, щоб зрозуміти ступінь впливу скандинавів на економіку острова необхідно визначити, коли саме ці впливи розпочались.

З огляду на ситуацію, яка склалася в самій Скандинавії, а також на мету вікінгів, які почали прибувати в Ірландію з кінця VIII ст., можна сказати, що в різні етапи ці впливи носили різний характер. Так, враховуючи політичну історію перебування норманів на острові, можна говорити, що період з 795 р. до середини IX ст. можна виокремити в перший етап. Характерними ознаками для нього було те, що політика новоприбулих скандинавів відрізнялась значним ступенем агресії, їх дії мали грабіжницький характер, а це неминуче призводило до погіршення економічної ситуації в регіоні. Враховуючи брак писемних джерел, а також явну відсутність чітких економічних контактів вікінгів із місцевим населенням, важко визначити ступінь впливів на даному етапі. Розорення монастирів і поселень, яким займалися вікінги в цей період, безумовно, призводило до руйнування господарств та відтоку продукції з внутрішнього вжитку на острові. Такий стан речей підтверджується археологічними даними, зокрема скарбами, що були знайдені в Ірландії та сусідніх територіях.

Якщо аналізувати ці дані, то необхідно зазначити, що і цей вид джерел мало говорить про економічний стан острова у ранній період епохи вікінгів в Ірландії, оскільки в той час скандинави не зберігали награване тут майно, а вивозили із

собою. Багатства мали для вікінгів сакральне значення. Британська дослідниця Мейріт Геймстер зазначає, що у скандинавів існувало два способи їх використання: активне і пасивне. Під першим вона розуміє дари та принцип, який, на її думку, стояв в основі соціальних стосунків – «дар вимагає дар». В свою чергу, пасивне використання і породжувало появу скарбів. Такі багатства мали служити власнику в потойбічному житті [142, р. 126]. Саме тому їх ховали недалеко від місця проживання, а, як вже було сказано, до середини IX ст. вікінги не оселялися в Ірландії. За даними Джеймса Грехем-Кембелла кількість скарбів на острові значно зросла в X – XI ст. (Додаток Р), а Джон Шихан зазначає, що не менше 75 % всіх скарбів IX – X ст. були зібрані і заховані пізніше 940 року [221, р. 149]. Однак, так чи інакше, ранні кладки у Шотландії, найближчого сусіда Ірландії, містять переважно бронзові і срібні вироби піктів, зокрема буси і брошки [146, р. 117]. Тим не менше, вже в середині IX ст. можна говорити про вивезення дорогоцінних виробів з Ірландії. Це підтверджує скарб, що був знайдений поблизу гори Сторр на о. Скай (Шотландія). Серед його знахідок була брошка з опуклим орнаментом ірландського походження. Окрім неї були знайдені зливки і фрагменти кілець, що, за своїм походженням, охоплювали весь регіон Ірландського моря [146, р. 119]. Такий факт вказує на близькі контакти між поселеннями вікінгів у Шотландії та Ірландії в IX – X ст. Таким чином, ми бачимо, що в цілому ситуація починає змінюватися і ми можемо говорити про початок другого етапу економічних впливів.

Не зважаючи на те, що напади вікінгів не припиняються, а навпаки, збільшуються як за кількістю, так і за чисельністю, економічне життя острова починає пожвавлюватися, і не без сприяння цьому самих скандинавів. На нашу думку, саме вікінги дали стимул для розвитку економіки острова. Підтвердженням цьому є низка фактів, на які слід звернути особливу увагу.

Як ми згадували в Розділі 4, вікінги посприяли збільшенню обігу срібла в регіоні. Поява великої кількості такого матеріалу відображена в археологічних джерелах, зокрема у скарбах. Так, в Ірландії було знайдено близько 130 срібних скарбів (Додаток С). В цілому їх умовно можна поділити на три великі групи: ті, що не містять монет, монетні скарби та змішані. Перша група містить переважно зразки

ювелірних виробів і злитки як скандинавського, так й ірландського походження. Характер цих скарбів змінився, оскільки це вже були не лише трофеї, які збирались в наслідок нападів. У другій половині IX ст. центр ювелірного ремесла розташовувався насамперед в Дубліні і, в значно меншій мірі, в Мунстері [221, р. 150]. Це говорить про те, що скарби починають містити продукти власного виробництва вікінгів в Ірландії, що в свою чергу підтверджує включення останніх в торгівельні відносини острова. Однак ці скарби не містять монет. Характерною ознакою цього періоду розвитку торгівлі в Ірландії є те, що це була, за словами Дж. Шимана, “злиткова економіка кінця IX – початку X ст.” [221, р. 150]. Монети з’являються лише в другій, змішаній, групі скарбів, знахідки з якої датуються починаючи від середини X ст. Поряд із ними продовжують використовуватися злитки і гроші – кільця¹, що походили із скандинавської Шотландії [221, р. 150]. Поряд із цими грошима в скарбах було знайдено англосаксонські, арабські монети та срібні вироби зі Скандинавії, що говорить про остаточне включення регіону до світового ринку. Тому, як бачимо, із появою вікінгів до початку X ст. на території Ірландії відбулась трансформація «злиткової економіки» в монетарну. Це підтверджує те, що руйнівний вплив скандинавів на початку епохи змінюється позитивним.

Такий процес монетаризації економіки остаточно завершився в середині X ст., коли всі скандинавські правителі Данії, Норвегії, Швеції, Англії та Ірландії почали карбувати монети. В той самий час цей процес був тісно пов’язаний із зміною інституту королів, які зміцнювались в цих регіонах. Зв’язок між багатством і владою значно посилюється, коли відкриваються можливості контролю над виготовленням грошей [245, р. 206]. Цей факт підтверджується і тим, що нам чітко відомі імена правителів, які внесли і підтримували ці інновації в економіку регіону. Так, в різні часи серед них були: Ерік Кривава Сокира в Йорку і Дубліні (948, 952 – 954), Свен Вилобородий (985 – 1014), Олаф Святий (1015 – 1025), Кнуд Великий (1016 – 1035,

¹ Гроші-кільця – імовірна грошова одиниця, що використовувалася кельтами, зокрема гелами, бриттами та галлами до появи монет. Гроші – кільця виготовлялись з золота, срібла, бронзи.

король Англії у 1018 – 1035), Хардекуд (1035 – 1042, король Англії у 1040 – 1042) та інші [150, р. 159]. Як бачимо не лише економічний чинник спричинив до зрушень в карбуванні монет, але й політичний.

На прикладі Еріка Кривавої Сокири ми бачимо, що виготовлення грошей в Дубліні розпочалось в середині X ст., а отже скандинавська Ірландія стала однією з перших країн, де відбулися економічні зрушення. Проте цей факт, на нашу думку, був тісно пов'язаний не стільки з ростом економіки самого острова, скільки з появою міст, які стали не лише перевалочними пунктами на торгівельних шляхах з північної Європи в Середземномор'я, але й політичними центрами у регіоні. Так, шведський дослідник Свен Галлбекк стверджує, що виробництво монет не є переконливим доказом для їх широкого використання в суспільстві епохи вікінгів. Однак, воно дає розуміння того, наскільки важливим було карбування грошей, тим більше в умовах появи нових державних утворень, зокрема у Ірландії [150, р. 167].

Другою важливою ознакою цього періоду взаємодії вікінгів із місцевим населенням в галузі економіки, на нашу думку, безумовно є поява міст. К. Донхам називає їх “найбільш стійким внеском, який вікінги зробили в Ірландію” [127, р. 19]. Ми вже торкалися питання міст, але зосереджували увагу переважно на їх суспільній та соціальній складовій, залишаючи поза увагою економіку. З появою міст пов'язана низка зрушень в економічному житті острова. По-перше це є поява ринку, по-друге – карбування монет. Однак слід зазначити, що не кожне поселення вікінгів в Ірландії перетворилось на місто і стало центром ремесла та торгівлі. В різні часи кількість таких поселень коливалась від 20 до 25 (Додаток Т) і більшість з них виконувала свою першочергову функцію – місце дислокації військ вікінгів. Серед всіх поселень найчастіше в статусі міст згадують Дублін, Вотерфорд та Лімерік.

Імовірно перше поселення, яке здобуло всі ознаки міста, було Дублін. Хоча точна дата, коли це сталося, не відома, більшість дослідників сходяться до думки, що це є середина X ст. Проте переконливіше виглядає версія Мері Валент, яка стверджує, що вже “в кінці IX ст. Дублін діяв більше як місто, ніж табір вікінгів” [127, р. 10].

Ми вже говорили, що однією з причин цього є поява династій правителів, що оселилися тут. Однак це не єдина причина. На нашу думку, важливим фактором тут стало географічне розташування. І Дублін, і Вотерфорд, і Лімерік були портами, що неминуче робило їх важливими перевалочними пунктами торговців вікінгів. Саме це сприяло розвитку цих поселень як економічних центрів. Так, скарби вікінгів X – XI ст. показують участь Ірландії в торгівельній мережі, що склалась по всій Європі, зокрема були знайдені монети як місцевого виробництва, так і з сусідньої Британії, Франції. Інші знахідки доводять контакти із скандинавськими країнами (скарб в Борріс-ін-Оссорі, графство Лііш). Поява частих контактів також визначила асортимент товарів, які були поширені на ірландському ринку. Так, за даними джерел, серед експорту ми зустрічаємо рабів, шкіру, хутро, вовну, вироби з металу, в той час як імпорт включав кераміку, вина та мед [124, р. 92].

Підтвердження того факту, що із появою міст вікінгів значення Ірландії для локальної і міжнародної економіки зросло, знаходимо в скарбах. З 900 року спостерігається стрімке збільшення кількості монетних знахідок, пік якого припадає на 970-ті роки. Так, якщо в середині IX ст., коли табори вікінгів тільки почали з'являтися було знайдено один скарб, то в зазначений період їх кількість сягнула дванадцяти [219, р. 50].

Важливі дані для розуміння економіки Ірландії на той час дає географічне розташування знахідок. Переважна більшість з них знаходиться на сході і півдні острова, що зайвий раз підтверджує факт міжнародних контактів вікінгів. Разом із тим слід відзначити зростання значення Ірландського моря для регіональної торгівлі. В цьому плані значне місце починає займати Дублін як місто, яке знаходиться безпосередньо на узбережжі цього моря. Значення моря можна добре простежити, якщо розглянути Ірландію не ізольовано, а в складі Британських островів. Можна побачити, що коли Дублін завершив процес свого формування як міста в середині X ст., навколо нього збільшилась кількість доказів його зв'язків із Англією та Шотландією. Це добре видно на прикладі куфічного дирхему. Навколо Ірландського моря було знайдено 21 скарб, що містили цю монету і були датовані серединою X ст. [219, р. 53]. Якщо подивитись на карту їх розташування (Додаток У), то можна

встановити, що вони підтверджують наявність тісних контактів між Ірландією та Британією.

Географічне розташування було не єдиним фактором, що сприяв економічним зв'язкам ірландських міст і Британії. Цьому сприяли і політичні зв'язки. Варто згадати об'єднання Дубліну і Йорку, яке утворилось в X ст. Говорячи про ці контакти К. Донхам підтверджує, що работоргівля була найкраще задокументованою сферою торгівлі на той час, а Дублін посідав провідне місце в експорті людей [120, р. 56].

Міжнародні зв'язки безумовно вплинули на розвиток міст вікінгів в Ірландії. Їх розширення і збагачення не були єдиними результатами цього процесу. Ще одним наслідком такої торгівлі стала поява в поселеннях кварталів іноземних торговців, що є важливою ознакою середньовічного міста. Так, дослідник Патрик Волс доводив існування поселення англійських торговців на Рибній вулиці (Fishamble Street) в Дубліні, в той час як в самому Лондоні на Фліт-стріт (Fleet Street) знаходилась Церква, присвячена св. Бригіді, одній з найшановніших святих Ірландії, що може бути підтвердженням існування навколо неї осередку ірландських торговців [120, р. 57]. Цей факт сприяв зміцненню міжнаціональних контактів і зробив Ірландське море багатомовним і багатокультурним економічним регіоном.

Разом із тим, з часом центр торгівлі в регіоні змістився. Це сталося в XI ст. і підтверджується зростанням контактів Ірландії з південними містами Британії, зокрема: Лондон, Кембрідж, Глостер. В історіографії побутує думка, що було дві причини цього зміщення. По-перше, це є політичний занепад північної Англії, а по-друге – зростання значення протоки Ла-Манш для торгівлі в регіоні [120, р. 57]. Разом із тим, на нашу думку, Ірландське море не втратило свого значення, оскільки не зважаючи на ослаблення північної Англії в регіоні існували інші держави, які могли успішно замінити її в торгівлі із Ірландією. Зокрема, в тому ж XI ст. відбулось остаточне формування Шотландського королівства на чолі з династією Мак-Альпінів, представники якої мали тісні зв'язки із ірландськими правителями ще з X ст. [67, с. 95].

У такій ситуації перебувала зовнішня торгівля Ірландії в період, коли вікінги заснували власні міста на території острова. Як бачимо, із їх появою Ірландія остаточно включається в світову торгівлю через мережу контактів вікінгів, що, безумовно позитивно вплинуло на її зв'язок із континентальною Європою. Проте нерозкритим ще залишається питання внутрішньої економіки Ірландії в період IX – XI ст. та впливу міст вікінгів на неї (чи залишались вони ізольованими і чи успіхи економіки Ірландії залишались успіхами виключно скандинавів?).

К. Донхам, говорячи про економічне значення Дубліну, зазначає, що монетні скарби Ірландії епохи вікінгів практично всі були знайдені в радіусі п'ятдесяти кілометрів від Дубліну [127, р. 11]. Цей факт доводить те, що діапазон багатства і економічних впливів міста був доволі невеликим і не поширювався на весь острів. Тому картина зростаючої економіки Ірландії може виглядати наступним чином: із появою міст вікінгів Ірландія більш інтенсивно включається в світову економіку, однак вона є не самостійною одиницею, а частиною економіки Скандинавії.

Тим не менше, це не було так. Така картина характерна для Дубліну, який знаходиться на східному узбережжі острова і природно був орієнтований на зовнішній, а не внутрішній ринок. В свою чергу Лімерік, конкурент Дубліну, орієнтувався на внутрішню економіку країни. Про це свідчать скарби, які вказують на його зв'язки із ірландським Мунстером. Вплив цього міста поширювався головним чином на басейн головної річки Ірландії – Шенон [127, р. 12]. Дещо інша ситуація спостерігається в економічних зв'язках Вотерфорду, міста вікінгів на півдні острова. Він, як і Дублін, мав важливе значення для династії Івара, оскільки саме звідси вони почали відновлення своєї влади. Після тривалої відсутності згадок про вікінгів в анналах їх першим зафіксованим успіхом стало захоплення Вотерфорду в 914 році: "...Guill do thecht ind Erin go ro ghabhsat hi Port Lairghe..." [5, р. 580]¹.

Сфера економічних впливів міста поширювалася на північ від нього. Одночасно з цим, археологічні джерела вказують на його зв'язок із континентом, зокрема, знахідки кераміки свідчать про тісні контакти із Західним Франкським

¹ "... Іноземці прибули в Ірландію і захопили Порт Лайрге [Уотерфорд – Д. Л.]..."

королівством [127, р. 13]. В даному випадку ми спостерігаємо участь міста скандинавів як у зовнішній, так і у внутрішній торгівлі Ірландії. Таким чином, ступінь впливу вікінгів на внутрішню економіку залежав від політики міст і в різних регіонах був різним.

Розташування скарбів дає можливість зробити ще одне припущення. За винятком групи знахідок по Дубліну, більшість скарбів з Ірландії знаходилися в регіонах країни, які ніколи не контролювалися скандинавами. Іншими словами, велика кількість срібла вікінгів опинилася у власності місцевого населення [219, р. 54]. Ми вже говорили, що наслідком припливу срібла став стрімкий розвиток ювелірного мистецтва, що зайвий раз підтверджує розвиток економіки і надлишок срібла.

Разом із тим, говорити про чітку статистику доволі складно. Достеменно не відомо джерело походження кожного зі скарбів. Частина з них могла бути захоплена під час рейдів ірландців на міста вікінгів, але більш імовірним є те, що знахідки є доказом торгівлі і данини. Так, британський дослідник Джон Шихан наводить низку можливих шляхів прибутку ірландців:

1. Залучення місцевих торговців скандинавами в работоргівлю і поділ прибутку між ними.
2. Торгівля ірландців та вікінгів в місцевих релігійних центрах. Підтвердженням цьому є скарби X ст. в церковних осередках, які містили виключно монети і злитки, що вказує на їх економічний характер і на зв'язок із містами вікінгів.
3. Данина. Писемні джерела часто згадують політичні союзи ірландців із скандинавами. Імовірно, це могло ставати джерелом прибутку місцевих правителів, які брали срібло як гарантію міцності союзу. Цей факт підтверджується великою кількістю ручних браслетів, які мали статус особистого майна [219, р. 55].

Таким чином, на перший погляд, міста вікінгів вели ізольоване від решти Ірландії економічне життя, в цілому виразно простежуються контакти вікінгів з

місцевим населенням, що дозволило Ірландії розвиватися в рамках європейської економіки.

Отже, як бачимо, через брак джерел важко точно визначити, яким був ступінь розвитку економіки Ірландії напередодні епохи вікінгів. Тим не менше, можна окреслити основні її особливості. Економіка острова мала натуральний характер, міста не мали статусу торговельних центрів. В сукупності із політичною роздробленістю ці фактори призвели до слабкого розвитку торгівлі. Одночасно з цим стверджувати що її не було взагалі видається неможливим з огляду на низку джерел, які вказують на економічні зв'язки острова із континентом.

Схожа ситуація склалась і в Скандинавії, однак її географічне розташування, а також переваги вікінгів у судноплавстві дозволили їй поступово зайняти провідне місце у становленні економічних зв'язків в Європі загалом і розпочати так звану «комерційну революцію» у регіоні. Із початком епохи вікінгів економічна ситуація на півночі Європи та Ірландії змінилась. Беручи до увагу низку факторів, зокрема політику скандинавів на острові, впливи вікінгів на економічне життя ірландського суспільства можна хронологічно поділити на наступні етапи:

- **кінець VIII – кінець IX ст.** Період характерний негативними і руйнівними впливами вікінгів на економіку Ірландії. Це пов'язано із постійними грабіжницькими рейдами, які скандинави скоювали на острові.
- **кінець IX ст. – поч. XI ст.** із включенням вікінгів в політичне життя острова відбулись зміни і в його економіці. Із появою міст вікінгів, які стали основними осередками торгівлі, в Ірландії починають стрімко розвиватися ремесла і збільшуватися різновид продукції. З появою великої кількості дорогоцінних металів, зокрема срібла, правителі острова починають виробництво власної монети. В сукупності ці фактори призводять до динаміки в розвитку внутрішньої та зовнішньої торгівлі, про що свідчать джерела.

З огляду на це можна з впевненістю говорити, що, не зважаючи на агресивний характер діяльності скандинавів, присутність вікінгів на острові позитивно вплинула на розвиток Ірландії і дала змогу місцевим правителям включитися в економічне життя Європи.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи проаналізований в роботі матеріал можна зробити ряд висновків.

1. Напередодні епохи вікінгів Ірландія і Скандинавія перебували на різних етапах суспільно-політичного розвитку. В Ірландії з V ст., розпочався процес консолідації політичних сил. На острові з'явилась низка династій, що почали поширювати свій вплив на окремі регіони країни. Важливу роль в цьому процесі відіграв Ніалл Дев'яти Заручників, засновник династії Уі Нейллів, перший Верховний король Ірландії. Саме завдяки своїй активній військовій та політичній діяльності він зміг затвердити за собою титул Верховного короля Ірландії. Поряд із цим в Ірландії відбувся процес трансформації племінних утворень на державні, а сімейні стосунки поступово замінили кланові, в наслідок чого на острові виникла ціла низка політичних утворень. Таким чином, ми можемо говорити, що вже з V ст. Ірландія набула рис середньовічної держави.

Іншим був шлях розвитку скандинавських народів. Тут, як і в Ірландії потужними залишались сімейні зв'язки, однак вони не переросли в політичні. Державотворчий процес на півострові розпочався лише у VIII ст. і завершився на початку XI ст. Брак земель та інші причини змусили вікінгів вдатися до переселення на нові території, де доволі скоро вони почали утворювати власні держави. Така особливість вплинула на взаємодію із місцевим населенням і сприяла тому, що вікінги поступово стали переймати політичний досвід інших правителів, зокрема ірландських.

2. Поява вікінгів на острові кардинально вплинула на розвиток ірландського суспільства у всіх сферах його життя. Місцеві правителі з середині IX ст. включили скандинавів в міжусобне протистояння, що в свою чергу стало вигідним новоприбулим іноземцям. Зі становленням і зміцненням держав вікінгів на острові окреслилися їх політичні інтереси. Результатом цього стало формування в країні політичних альянсів між окремими групами норманів та ірландськими

правителями. Поява вікінгів на острові сприяла консолідації сил та окресленню інтересів окремих володарів. Однак нова загроза не сприяла об'єднанню навколо неї самих ірландців. На це вказують постійні сутички, які не припинились із появою вікінгів на острові. Це говорить про те, що місцеві правителі розглядали норманів не лише і не стільки як загрозу, скільки як рівноцінних партнерів та засіб у досягненні мети.

3. Для Ірландії V – VIII ст. характерним став симбіоз християнської та язичницької культур. Внаслідок низки факторів на острові утворилась самобутня Кельтська Церква, яка ввібрала в себе язичницьку традицію. Дохристиянські вірування не зникли остаточно з життя місцевого населення, а продовжували існувати як елемент культури середньовічної Ірландії, зокрема образотворчого мистецтва та фольклору.

4. Вплив вікінгів на ірландську культуру не був однозначним. З одного боку ми спостерігаємо негативні наслідки прибуття норманів на острів: руйнування монастирів, які були центрами розвитку книжкового мистецтва, та розорення поселень, де зростало ювелірне мистецтво. Водночас, вплив скандинавів на культуру не був виключно негативним. Напади скандинавів змусили ченців перемістити центри своєї діяльності вглиб острова, а також шукати притулку у континентальній Європі, що сприяло поширенню ірландської культури. Поряд із цим, вікінги, які самі були носіями потужної культурної язичницької традиції, після свого оселення на острові, дали міцний поштовх для розвитку місцевого мистецтва:

- своєю присутністю вони збільшили обіг срібла в регіоні, що дало можливість розвиватися ювелірній справі;

- місцеві майстри почали переймати традиційний для вікінгів спосіб оздоблення виробів. Результатом цього стала поява прикрас, характерних для кельтської культури, але зі скандинавським орнаментом;

- новий орнамент почав використовуватися і в книжному мистецтві для оформлення мініатюр. Прикладами цього стали Келлська книга та книга з Дарроу (IX ст.).

Поступово асимілюючись, вікінги самі почали переймати традиції місцевого населення, що в кінцевому результаті призвело до появи симбіозу ірландської та скандинавської культур. Зразками нового мистецтва є кам'яні хрести, виготовлені в період епохи вікінгів. Такі хрести в цілому притаманні для регіону Британських островів, однак в їх оздобленні починають використовуватися сюжети з язичницьких норманських саг. Таким чином, поява скандинавів в Ірландії в цілому сприяла розвитку мистецтва на острові, оскільки контакти двох потужних традицій відкрили нові шляхи для його розвитку.

5. Важливою складовою культури тогочасної Європи були релігія і церква, що відобразилось і на відносинах ірландців-християн та вікінгів-язичників. Стосунки скандинавів та Ірландської Церкви набули особливих рис. Для представників духовенства вікінги, які розпочали свою діяльність на острові із руйнування монастирів, були непримиримими ворогами. Це спостерігаємо із сторінок анналів, авторами яких були ченці. Однак ситуація не була такою однозначною. Вбачаючи в християнізації язичників ефективний спосіб контролю норманів, представники Церкви, не чекаючи підтримки місцевої влади, розпочали власні дії стосовно них. Самі ж скандинави (які вже були знайомі із християнством в Британії) не чинили особливого спротиву процесу християнізації, оскільки він був вигідний їм як засіб зближення з ірландською елітою. Такий факт різко контрастує із тим образом вікінгів, який змальований не лише на сторінках ірландських хронік, але й інших іноземних анналів, де скандинави зображені як криваві язичники, які є ворогами Бога.

6. Епоха вікінгів спричинила також зміни в економічному та соціальному житті Ірландії. Постійні сутички місцевих правителів з кінця VIII ст. підкріпились також нападами норманів, які негативно вплинули на економічний розвиток країни. Однак, другий етап епохи вікінгів приніс нові зміни в життя регіону. До появи скандинавів на острові, Ірландія залишалась сільською країною, де міста головно відігравали функцію релігійних центрів та резиденцій правителів. З середини X ст., коли на острові почали з'являтися поселення вікінгів ситуація різко змінилась.

По-перше, завдяки норманам Ірландія включилась в процес світової торгівлі та почала використовувати здобутки скандинавів в цій галузі, зокрема їх торгіву

мережу та знання морської справи. По-друге, в країні поживалась монетна справа, що дало змогу розвиватися і внутрішній торгівлі. Ірландські міста поступово стали економічними центрами. По-третє, з розвитком міст змінився і соціальний склад населення, з'явилися і набули розвитку такі суспільні верстви як ремісники та торговці.

7. Разом із вікінгами на острів прийшли їх суспільні та правові традиції. Поступово вони вплинули на відносини між різними соціальними групами, зокрема змінилося становище жінки в суспільстві, яка поступово почала бути більш залежною від чоловіків. Спосіб життя вікінгів, який для місцевого населення був новим і привабливим, сприяв появі такої верстви населення як галл-гойдели, які стали продуктом симбіозу культурних та суспільних традицій двох народів. Залишаючись ірландцями за походженням галл-гойдели перейняли побут вікінгів і заробляли в якості найманих військ, чим залужили репутацію зрадників в очах авторів анналів. Разом із тим існування такої групи населення не було незвичним для Ірландії. В місцевих міфах згадується існування на острові іншої групи найманців, що вели відособлений спосіб життя із власними звичаями і традиціями до появи норманів – фіаннів. З огляду на це галл-гойдели не були унікальним явищем, що з'явилося в Ірландії виключно завдяки вікінгам.

8. Важливим фактором впливу вікінгів на суспільне життя Ірландії було ставлення місцевого населення до новоприбулих скандинавів. Писемні джерела, які були написані ченцями, відображають головним чином точку зору представників Церкви. Разом із тим, низка факторів дозволяє говорити, що таке ставлення до вікінгів не було характерним для інших верств населення. Наявність династичних шлюбів, спільне виховання дітей різних правлячих сімей, поява галл-гойделів, запозичення імен і традицій іншого народу, є доказом того, що ірландці не ставились до вікінгів однозначно негативно. Очевидно, що в їх очах скандинави були іноземцями, однак рівними ірландцям і такими, з якими можна співіснувати на одному острові.

Таким чином, ми бачимо, що вплив вікінгів на розвиток ірландського суспільства не був категорично негативним. Якщо на початковому етапі свого перебування на острові нормани спричиняли лише руйнування, то з середини X ст.,

коли скандинави починають оселятися на острові, вплив вікінгів змінює свій вектор. Нові традиції та побут, які вони принесли з собою, сприяють якісним змінам життя країни у всіх проявах суспільного життя. На прикладі скандинаво-ірландських стосунків ми бачимо, що епоха вікінгів стала важливим елементом в розвитку середньовічної Європи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

I. Оpubліковані джерела

1. Annales Regni Francorum inde ab a. 741 usque ad a. 829 / Post editionem G. H. Pertzii. – Hannoverae: Impensis Biblioplii Hahniani, 1895. – 204 p.
2. Annals of Clonmacnoise / edited by D. Murphy. – Dublin : The University Press, 1896. – 420 p.
3. Annals of Ireland. Three Fragments / edited by J. O'Donovan. – Dublin : The University Press, 1860. – 276 p.
4. Annals of the Kingdom of Ireland, by the Four Masters / edited by J. O'Donovan. – Dublin : Hodges, Smith, and Co., 1856. – Vol I. – 652 p.
5. Annals of Ulster / edited by W. M. Hennessy. – Dublin : Alex. Thom & Co., 1887. – Vol. I A. D. 431 – 1056. – 618 p.
6. Ari Þorgilsson. Landnámabók / Þorgilsson A. / Buid hefir til prentunar V. Ásmundarson. – Reykjavik : Kostnadarmadur, 1891. – 260 s.
7. Chronicum Scotorum / edited by W. M. Hennessy. – London : Longmans, Green, Reader, and Dyer, 1866. – 511 p.
8. Cogadh Gaedhel Re Gallaibh / edited by J. H. Todd. – London : Longmans, Green, Reader, and Dyer, 1867. – 366 p.
9. Flores Historiarum / edited by H. R. Luard. – London : Eyre and Spottiswoode, 1890. – Vol I. – 604 p.
10. Lebor gabála Éirenn: The book of the taking of Ireland / edited by R. S. Macalister. – Dublin: The Educational Company of Ireland, 1938. – 364 p.
11. Sturla Þórðarson. Sturlunga Saga including the Islandinga Saga / Þórðarson S. / edited by G. Vigfusson. – Oxford : Clarendon Press, 1878 – Vol. 1. – 640 p.
12. The Anglo – Saxon Chronicle / edited by J. A. Giles. – London : Everyman Press, 1914. – 215 p.

13. The Annals of Loch Cé / .edited by W. M. Hennessy. – London : Longman, 1871. – 734 p.
14. Betha Phatraic Incipit // Tree Middle-Irish Homilies on the Lives of Saints Patrick, Brigit and Columba / edited by W. Stoken. – Calcutta, 1877. – P. 2–49.
15. Betha Brigte Incipit // Tree Middle-Irish Homilies on the Lives of Saints Patrick, Brigit and Columba / edited by W. Stoken. – Calcutta, 1877. – P. 50–89.

II. Електронні джерела

16. Annals of Inisfallen [Електронний ресурс] / edited by B. Färber. – Dublin, 2008. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ucc.ie/celt/published/G100004/index.html> [04.02.2015]
17. Kjalnesinga saga [Електронний ресурс] / edited by S. Þórðarson. – Режим доступу до ресурсу: http://www.sagadb.org/kjalnesinga_saga [17.12.2014]

III. Історіографічні дослідження

18. Андрощук Ф. А. Мечи и некоторые проблемы хронологии эпохи викингов / Ф. А. Андрощук // Краеугольный камень. Археология, история, искусство, культура России и сопредельных стран: Сб. научн. статей: В 2 т. – 2010. – Т. 1. – С. 72–93.
19. Андрощук Ф. А. Нормани і слов'яни у Подесенні (моделі культурної взаємодії доби раннього середньовіччя) / Ф. А. Андрощук. – Київ : ВПЦ Київський університет, 1999. – 140 с.
20. Андрощук Ф. А. Скандинавские древности в социальной топографии древнего Киева / Ф. А. Андрощук // Ruthenica. – 2004. – Т. 3. – С. 7–47.
21. Бирн Ф. Д. Короли и верховные правители Ирландии / Ф. Д. Бирн; пер. с англ. С. В. Иванова – Санкт-Петербург : Евразия, 2006. – 368 с.
22. Бондаренко Г. В. Повседневная жизнь древних кельтов / Г. Бондаренко. – Москва : Молодая гвардия, 2007. – 396 с.

23. Боднарюк Б. М. Апостольська діяльність ірландських ченців-подвижників на землях англосаксонських королівств у VI-IX ст. / Б. М. Боднарюк // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. Збірник наукових праць / Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. Кафедра етнології, античної та середньовічної історії. – 2002. – Т. 2. – С. 89–109.
24. Боднарюк Б. М. Зародження чернечого самітництва в Галії у V ст. (на прикладі "Vita partum iurensium") / Б. М. Боднарюк // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. Збірник наукових праць / Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. Кафедра етнології, античної та середньовічної історії. – 2011. – Т. 1. – С. 90–113.
25. Боднарюк Б. М. Ірландське та англійське місіонерство V – VIII ст. і поширення бенедиктинського статуту / Б. М. Боднарюк // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. Збірник наукових праць / Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. Кафедра етнології, античної та середньовічної історії. – 1999. – Т. 2. – С. 36–53.
26. Боднарюк Б. М. Утворення Кельтської церкви, її чернецтво і агіографія (V-VIII ст.) / Б. М. Боднарюк // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. Збірник наукових праць / Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. Кафедра етнології, античної та середньовічної історії. – 2002. – Т. 1. – С. 83–113.
27. Боднарюк Б. М. Харизма пустелі. Витоки, становлення, духовно-аскетична і місіонерська практика християнського чернецтва VI-XI ст. / Б. М. Боднарюк. – Чернівці : Прут, 2012. – 896 с.
28. Брим В. А. Происхождение термина "Русь" / В. А. Брим // Россия и Запад. Исторический сборник. – 1923. – Т. 1. – С. 5–10.
29. Венелин Ю. И. Скандинавомания и её поклонники, или столетние изыскания о варягах / Ю. Венелин. – Москва : В типографии А. Семена, 1842. – 120 с.
30. Войтович Л. В. Вікінги в Центрально-Східній Європі: проблеми Ладоги і Пліснеська / Л. Войтович // Археологічні дослідження Львівського університету. – 2009. – Вип. 12. – С. 79–101.

31. Войтович Л. В. Загадки вікінгів: Ладога і Пліснеськ. Продовження дискусії на межі XX–XXI століть / Л. Войтович // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2011. – Вип. 20: Actes testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича. – С. 142–188.
32. Войтович Л. В. Рюрик: легенди і дійсність. Стан дискусії на початку XXI ст. / Л. Войтович // Наукові зошити історичного факультету. Львівський національний університет ім. Івана Франка. Збірник наукових праць. – 2005. – Вип. 7. – С. 25–35.
33. Войтович Л. В. Рюрик: легенды и действительность / Л. Войтович // Исследования по русской истории и культуре. Сборник статей к 70-летию профессора Игоря Яковлевича Фроянова. – 2006. – С. 111–121.
34. Греков Б. Д. О роли варягов в истории Руси / Б. Д. Греков // Новое время. – 1947. – № 30. – С. 12–15.
35. Гуревич А. Я. Избранные труды. Т. 1: Древние германцы. Викинги / А. Я. Гуревич. – Москва; Санкт-Петербург : Университетская книга, 1999. — 352 с.
36. Гуревич А. Я. Избранные труды. Т. 2: Средневековый мир / А. Гуревич. – Москва, Санкт-Петербург : Университетская книга, 1999. – 560 с.
37. Гуревич А. Я. Избранные труды. Т. 3: Крестьянство средневековой Норвегии / А. Я. Гуревич. – Санкт-Петербург : Издательство СПбГУ, 2006. – 368 с.
38. Гуревич А. Я. История и сага. О произведении Снорри Стурлусона «Хеймскрингла» / А. Я. Гуревич. – Москва : Наука, 1972. – 198 с.
39. Гуревич А. Я. Походы викингов / А. Я. Гуревич. – Москва : Наука, 1966. – 183 с.
40. Гуревич А. Я. Свободное крестьянство феодальной Норвегии / А. Я. Гуревич. – Москва : Наука, 1967. – 285 с.
41. Гюйонварх К. Ж., Леру Ф. Кельтская цивилизация / К. Ж. Гюйонварх, Ф. Леру; пер. с франц. Г.В.Бондаренко, Ю.Н. Стефанова. – Санкт-Петербург : Культурна ініціатива, 2001. – 270 с.
42. Джаксон Т. Н. Брачные связи в средневековой Скандинавии (датские правители XI – середины XII века по «Саге о Кнютлингах» / Т. Н. Джаксон // Древнейшие

- государства государства Восточной Европы. 2002 год: Генеалогия как форма исторической памяти. – 2004. – С. 95–101.
43. Джаксон Т.Н. Варяги – создатели Древней Руси? / Т. Н. Джаксон // Родина. – 1993. – № 2. – С. 81–86.
44. Джаксон Т. Н. Елизавета Ярославна, королева норвежская » / Т. Н. Джаксон // Восточная Европа в исторической ретроспективе: К 80-летию В. Т. Пашуто / [Под ред. Т. Н. Джаксон и Е. А. Мельниковой]. – Москва : Языки русской культуры, 1999. – С. 63–71.
45. Джаксон Т. Н. Русь глазами средневековых скандинавов » / Т. Н. Джаксон // Мир истории. – 2002. – № 4/5. – С. 48–58.
46. Джаксон Т.Н. Современный взгляд на «варяго-русский вопрос» / Т. Н. Джаксон // Репетитор. – 1996. – № 0. – С. 2–11.
47. Джаксон Т. Н. Скандинавия: Боги и герои / Т. Н. Джаксон – Тверь: Полина, 1996. – 89 с.
48. Диллон М. Кельтские королевства / М. Диллон, Н. Чедвик; пер. с англ. С. В. Иванов. – Санкт-Петербург : Евразия, 2002. – 512 с.
49. Истрин В. А. Развитие письма / В. Истрин. – Москва : Издательство Академии Наук СССР, 1961. – 395 с.
50. Калыгин В. П. Ирландская Бригида и галльская Бригантia. / В. П. Калыгин // Мифологема женщины – судьбы у древних кельтов и германцев. – 2005. – С. 118–129.
51. Королёв К. Энциклопедия сверхъестественных существ / К. Короле. – Москва, Санкт-Петербург : Эксмо, 2005. – 720 с.
52. Котляр М. Ф. Історія давньоруської державності / М. Ф. Котляр. – Київ : КСУ, 2002. – 234 с.
53. Лебедев Г. С. Эпоха викингов в Северной Европе и на Руси / Г. С. Лебедев. – Санкт-Петербург : Евразия, 2005. – 640 с.
54. Ле Гофф Ж. Рождение Европы / Ж. Ле Гофф; пер. с франц. А. Попова. – Москва : Александрия, 2007. – 400 с.

55. Леру Ф. Друиды / Ф. Леру; пер. с франц. С.О. Цветковой – Санкт-Петербург : Евразия, 2000. – 288 с.
56. Лиман С. І. Англійська середньовічна історія та історіографія в працях медієвістів України ХІХ ст. / С. І. Лиман // Вісник Харк. держ. акад. культури. – 2004. – Вип. 12–13. – С. 43–53.
57. Лиман С. И. Идеи в латах: Запад или Восток? Средневековье в оценках медиевистов Украины (1804 – первая половина 1880-х гг.) / С. И. Лиман. – Харьков : ХГАК, 2009. – 688 с.
58. Лиман С. І. Історія католицької церкви та папства у працях православних медієвістів України у 60-90-х рр. ХІХ ст. / С. І. Ліман // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2002. – Вип. 7. – С. 156–161.
59. Лисин Д.С. Вопрос религии во взаимоотношениях викингов и ирландцев в конце VIII – начале XI века / Д. С. Лисин // Вестник Удмуртского университета. – 2015. – Вып. 1. – С. 126–133.
60. Лисин Д.С. К вопросу о влиянии викингов на литературную традицию Ирландии в конце VIII – XI вв. / Д. С. Лисин // Европа в Средние века и раннее Новое время: общество, власть, культура. – Ижевск, 2015. – С. 115–120.
61. Лисин Д. С. Образ викингов в ирландской литературе IX – XI вв. / Д. С. Лисин // *Rossica antiqua*. 2014. – № 2/8. – С. 3–22.
62. Лісін Д. Сліди впливу вікінгів на ірландську культуру / Д. Лісін // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2015. – № 27. – С. 78–84.
63. Лісін Д. С. Українська та зарубіжна історіографія про вплив вікінгів на розвиток ранньої державності у сусідніх народів на прикладі ірландського суспільства. / Д. С. Лісін // Княжа доба. – 2013. – Вип. 7. С. – 246–255.
64. Лоукотка Ч. Развитие письма / Ч. Лоукотка; пер. с чешск. Н. Н. Соколова. – Москва : Издательство иностранной литературы, 1950. – 320 с.
65. Лурье В. Кельтская церковь вне общения с Римом: к определению круга источников / В. Лурье // Кельтская церковь. Антология. – 2006. – С. 53–66.

66. Маккалох Дж. А. Религия древних кельтов / Дж. А. Маккалох; пер. с англ. С. П. Евтушенко. – Москва : Центрполиграф, 2004. – 334 с.
67. Мак-Кензи А. Кельтская Шотландия / А. Мак-Кензи; пер. с англ. С. В. Иванов. – Москва : Вече, 2008. – 336 с.
68. Мельникова Е. А. Варяжская доля. Скандинавы в Восточной Европе: хронологические и региональные особенности / Е. А. Мельникова // Родина. – 2002. – № 11. – С. 30–33.
69. Мельникова Е. А. Вступления норманнов в дипломатические отношения с Франкской империей / Е. А. Мельникова // *Historia animata*. Памяти О. И. Варьяш. / [под ред. И. И. Варьяш]. – Москва : Институт всеобщей истории РАН, 2004. – Ч. 3. – С. 22–38.
70. Мельникова Е. А. Географические представления древних скандинавов. К истории географической мысли в средневековой Европе / Е. А. Мельникова // *Методика изучения древнейших источников по истории народов СССР*. / [под ред. В. Т. Пашуто]. – Москва : Наука, 1978. – С. 289–295.
71. Мельникова Е. А. К типологии предгосударственных и раннегосударственных образований в Северной и Северо-Восточной Европе (Постановка проблемы) / Е. А. Мельникова // *Древнейшие государства на территории Восточной Европы*. 1992–1993 годы. – 1995. – С. 16–33.
72. Мельникова Е. А. Образ мира: Географические представления в Западной и Северной Европе. V–XIV века / Е. А. Мельникова. – Москва : Янус-К, 1998. – 256 с.
73. Мельникова Е. А. Древняя Русь и Скандинавия. Избранные труды / Е. А. Мельникова. – Москва : Университет Дмитрия Пожарского, 2011. – 476 с.
74. Мельникова Е. А. Христианство викингов в древнескандинавской устной традиции свидетельствах современников / Е. А. Мельникова // *Древнейшие государства государства Восточной Европы*. 2011 год: Устная традиция в письменном тексте. – 2013. – С. 363–407.
75. Мельникова Е. А. Христианизация Древней Руси и Скандинавии: типологические параллели и взаимосвязи / Е. А. Мельникова // *Введение*

христианства у народов Центральной и Восточной Европы [под ред. Н. И. Толстого]. – Москва : Наука, 1987. – С. 21–23.

76. Михайлова Т. А. «Против женщин, кузницов и друидов...»: вера в женскую магию в традиционной ирландской культуре / Т. А. Михайлова // Мифологема женщины – судьбы у древних кельтов и германцев. – 2005. – С. 322–334.
77. Михайлова Т. А. Ирландская банши и русская русалка / Т. А. Михайлова // Мифологема женщины – судьбы у древних кельтов и германцев. – 2005. – С. 228–247.
78. Михайлова Т. А. Хозяйка судьбы: Образ женщины в традиционной ирландской культуре / Т. А. Михайлова. – Москва : Языки славянской культуры, 2004. – 192 с.
79. Невилл П. Ирландия: История страны / П. Невилл; пер. с англ. Н. Омельянович. – Москва : Эксмо, 2009. – 352 с.
80. Пархоменко В. А. К вопросу о “норманнском завоевании” и происхождении Руси / В. А. Пархоменко // Историк-марксист. – 1938. – № 4. – С. 106–111.
81. Прицак О. Походження Русі. Стародавні скандинавські джерела (крім ісландських саг) / О. Прицак. – Київ : НАН України, Інститут сходознавства ім. А.Кримського, 1997. – Т. 1. – 1080 с.
82. Прицак О. Походження Русі. Стародавні скандинавські саги і Стара Скандинавія/ О. Прицак. – Київ : НАН України, Інститут сходознавства ім. А. Кримського, 2003. – Т. 2. – 1304 с.
83. Росс Э. Кельты – язычники. Быт, религия, культура / Энн Росс. – Москва : Центрполиграф, 2005. – 255 с.
84. Рыздзевская Е. А. Древняя Русь и Скандинавия IX–XIV вв. / Е. А. Рыздзевская. – Москва : Наука, 1978. – 239 с.
85. Самоходская К. И. "Из грязи в князи": к вопросу о социальной мобильности в Ирландии VIII в. / К. И. Самоходская // Вестник Московского университета. Сер. 8, История. – 2013. – № 1. – С. 28–38.
86. Самоходская К. И. Gríth Gablach: Трактат о статусе / К. И. Самоходская // Средние века. – 2012. – Вып. 73 (3-4). – С. 36–404.

87. Симпсон Ж. Викинги. Быт, религия, культура / Ж. Симпсон; пер. с англ. Н. Ю. Чехонадской. – Москва : Центрполиграф, 2005. – 81 с.
88. Соьер. П. Эпоха викингов / П. Соьер; пер. с англ. А. П. Санина. – Санкт-Петербург : Евразия, 2006. – 352 с.
89. Стриннгольм А. М. Походы викингов / А. М. Стриннгольм; пер. с нем. А. Шемякина. – Москва : АСТ, 2003. – 736 с.
90. Херберт М. Преображение ирландской богини / М. Херберт // Мифологема женщины – судьбы у древних кельтов и германцев. – 2005. – С. 50–61.
91. Хьяульмарссон Й. Р. История Исландии / Й. Р. Хьяульмарссон. – Москва : Весь Мир, 2003. – 240 с.
92. Чехонадская Н. Ю. Молитва в воде в кельтской агиографии / Н. Ю. Чехонадская // Кельтская церковь. Антология. – 2006. – С. 111–131.
93. Шахматов А. А. Сказание о призвании варягов / А. А. Шахматов // Известия общества русского языка и словесности. – 1904. – Т. 9 – Вып. 4. – С. 284–365.
94. Широкова Н. С. Культ богинь – Матерей у древних кельтов / Н. С. Широкова // Сборник научных статей к 70-летию со дня рождения проф. Э.Д. Фролова. – Санкт-Петербург, 2003. – С. 312–331.
95. Широкова Н. С. Культура кельтов и нордическая традиция античности / Н. С. Широкова. – Санкт-Петербург : Евразия, 2000. – 352 с.
96. Широкова Н. С. Мифы кельтских народов / Н. С. Широкова. – Москва : АСТ, Астрель, Транзиткнига, 2004. – 432 с.
97. Abrams L. Conversion and the Church in Viking – Age Ireland / L. Abrams // The Viking Age: Ireland and the West, Proceedings of the Fifteenth Viking Congress. – Dublin: Four Courts Press, 2010. – P. 1–10.
98. Almqvist B. Scandinavian and Celtic Folklore Contacts in the Earldom of Orkney. / B. Almqvist // Saga – Book. – 1981. – Vol. XX. – P. 80–105.
99. Androshchuk F. The “Ljudota Sword?” (An episode of Contacts Between Britain and Scandinavia in the Late Viking Age) / F. Androshchuk // Ruthenica. – 2003. – В. 2. – P. 15–25.

100. Bartlett T. Ireland: a history / T. Bartlett. – Cambridge : Cambridge University Press, 2010. – 641 p.
101. Beuermann I. No soil for Saints: Why was there no native Royal martyr in Man and the Isles? / I. Beuermann // Celtic-Norse relationships in the Irish Sea in Middle Ages 800 – 1200. – Leiden : Brill, 2013. – P. 81–96.
102. Blackburn M. Gold in England During the “Age of Silver” (Eighth – Eleventh Centuries) / M. Blackburn // Silver Economy in the Viking Age. – Walnut Creek : Left Coast Press, 2007. – P. 55–98.
103. Bugge A. Contributions to the history of the Norsemen in Ireland III: Norse settlements round the Bristol Channel / A. Bugge // Videnskabselskabets Skrifter, Hist-Fil KI Kristiania. – Oslo : I kommission hos J. Dybwad, 1900. – P. 3–11.
104. Burke E. Life in the sunny south-east: housing and domestic economy in Viking and medieval Wexford / E. Burke // Archaeology Ireland. – 1995. – Vol. 9, No 3. – P. 33–36.
105. Bury J. B. Life of St. Patrick and His Place in History. – New York : Cosimo Classics, 2008. – 428 p.
106. Cahill M. Two silver kite brooches from near Limerick city / M. Cahill , R. Ó Floinn // North Munster Antiquarian Journal. – 1995. – Vol. 36. – P. 65–82.
107. Carroll J. The Vikings in Britain and Ireland / J.Carroll, S. H. Harrison, G. Williams. – London : British Museum Press, 2014. – 144 p.
108. Chadwick N. The Celts / N. Chadwick. – London: Penguin Books, 1997. – 320 p.
109. Charles-Edwards T. M. The Chronicles of Ireland / T. M. Charles-Edwards. – Liverpool : Liverpool University Press, 2006. – 512 p.
110. Clancy T. O. The Big Man, the Footsteps, and the Fissile Saint: paradigms and problems in studies of insular saints’ cults / T. O. Clancy // The Cult of Saints and the Virgin Mary in Medieval Scotland . – Martlesham : Boydell Press, 2010. – P. 1–20.
111. Clarke H. B. Christian cult and cult centres in Hiberno-Norse Dublin and its hinterland / H. B. Clarke // The island of St Patrick: church and ruling dynasties in Fingal and Meath 400-1148. – Dublin : Four Courts Press, 2004. – P. 140–58.

112. Clark D. *Manslaughter and Misogyny: women and revenge in Sturlunga Saga* / D. Clark // *Saga – Book*. – 2009. – Vol. XX. – P. 25–43.
113. *Corpus Iuris Hibernici (Manuscript studies: diplomatic editions) (Irish Edition)* / [edited by D.A. Binchy]. – Dublin : Dublin Institute for Advanced Studies, 1978. – Vol. 1. – 365 p.; Dublin : Dublin Institute for Advanced Studies, 1978. – Vol. 2. – 405 p.; Dublin : Dublin Institute for Advanced Studies, 1978. – Vol. 3. – 393 p.; Dublin : Dublin Institute for Advanced Studies, 1978. – Vol. 4. – 391 p.; Dublin : Dublin Institute for Advanced Studies, 1978. – Vol. 5. – 393 p.; Dublin : Dublin Institute for Advanced Studies, 1978. – Vol. 6. – 383 p.
114. Curtis E. *A History of Ireland: From the Earliest Times to 1922* / E. Curtis. – London : Routledge, 1991. – 384 p.
115. Daly C. *From Valhalla: conservation of a group of Viking grave-goods* / C. Daly // *Medieval Dublin VI*. – Dublin : Four Courts Press, 2005. – P. 62–77.
116. Davies N. *The Isles. A History* / N. Davies. – Oxford : Oxford University Press, 2001. – 1296 p.
117. Doherty C. *The Viking Impact upon Ireland* / C. Doherty // *Vikings in Ireland*. – Roskilde : The Viking Ship Museum, 2001. – P. 17–28.
118. Doherty C. *The Vikings in Ireland: a Review* / C. Doherty // *Ireland and Scandinavia in the Early Viking Age*. – Dublin : Four Courts Press, 1998. – P. 289–330.
119. Downham C. ‘Hiberno-Norwegians’ and ‘Anglo-Danes’: anachronistic ethnicities and Viking-Age England / C. Downham // *Mediaeval Scandinavia*. – 2009. – № 19. – P. 139–169.
120. Downham C. *England and the Irish-sea Zone in the Eleventh Century* / C. Downham // *Anglo-Norman Studies*. – 2004. – Vol. XXVI. – P. 55–73.
121. Downham C. *Religious and Cultural Boundaries between Vikings and Irish: The Evidence of Conversion* / C. Downham // *The March in the Islands of the Medieval West*. – Leiden : Brill, 2012. – P. 15–34.
122. Downham C. *The Battle of Clontarf in Irish History and Legend* / C. Downham // *History Ireland*. – 2005. – Vol. 13. – P. 19–23.

123. Downham C. The Good, the Bad, and the Ugly: Portrayals of Vikings in “The Fragmentary Annals of Ireland” / C. Downham // *The medieval chronicle*. – 2005. – Vol. 3. – P. 28–40.
124. Downham C. The Historical Importance of Viking-Age Waterford / C. Downham. // *Journal of Celtic Studies*. – 2005. – №4. – P. 71–96.
125. Downham C. Viking identities in Ireland: it's not all black and white / C. Downham // *Medieval Dublin*. – 2011. – №11. – P. 185–201.
126. Downham C. Viking Kings of Britain and Ireland: The Dynasty of Ívarr to A.D. 1014. / C. Downham. – Edinburgh, London : Dunedin Academic Press, 2008. – 338 p.
127. Downham C. Vikings’ Settlements in Ireland before 1014 / C. Downham // *Celtic-Norse relationships in the Irish Sea in Middle Ages 800 – 1200*. – Leiden : Brill, 2013. – P. 1–22.
128. Duffy S. Ostmen, Irish and Welsh in the eleventh century / S. Duffy // *Peritia*. – 1995. – Vol. 9. – P. 78–96.
129. Dumville D. Grabowski K. Kathryn Chronicles and Annals of Mediaeval Ireland and Wales: The Cloumacnoise-group texts / D. Dumville, K. Grabowski. – Woodbridge : Boydell Press, 1984. – 242 p.
130. Dumville D. N. Vikings in Insular chronicling / D. Dumville // *The Viking World*. – London : Routledge, 2008. – P. 350–367.
131. Dunlevy M. A classification of early Irish combs / M. Dunlevy // *Proceedings of the Royal Irish Academy*. – 1988. – Vol. 88. – P. 341–422.
132. Edmonds F. Saints’ cults and Gaelic-Scandinavian influence around the Cumberland Coast and North of the Solway Firth / F. Edmonds // *Celtic-Norse relationships in the Irish Sea in Middle Ages 800 – 1200*. – Leiden : Brill, 2013. – P. 39–64.
133. Etchingam C. Names for the Vikings in Irish Annals / Colmán Etchingam // *Celtic-Norse relationships in the Irish Sea in Middle Ages 800 – 1200*. – Leiden : Brill, 2013. – P. 23–38.
134. Etchingam C. North Wales, Ireland and the Isles: the Insular Viking zone / C. Etchingam // *Peritia* – 2001. – Vol. 15 – P. 145–87.

135. Etchingam C. The location of historical Laithlinn/Lochlainn: Scotland or Scandinavia / C. Etchingam // *Studia Celtica Upsaliensia*. – Uppsala, 2007. – P. 11–31.
136. Etchingam C. Viking raids on Irish church settlements in the ninth century / C. Etchingam. – Maynooth : National University of Ireland, 1996. – 85 p.
137. Evans N. The Present and the Past in Medieval Irish Chronicles / E. Nicholas. – Woodbridge : Boydell Press, 2010. – 289 p.
138. Fallgren J. H. Farm and village in the Viking Age. / J.-H. Fallgren // *The Viking World*. – London : Routledge, 2008. – P. 67–76.
139. Fischer L. Limerick as a Viking Trade Centre / L. Fischer // *Made in Limerick*, 2. – Limerick, 2006. – №2 – P. 1–13.
140. Fischer L. Limerick: First Urban Capital of Ireland / L. Fischer // *Made in Limerick*. – 2006. – №2 – P. 16–24.
141. Foster. R. F. The Oxford History of Ireland / R. F. Foster. – Oxford : Oxford Paperbacks, 1992. – 366 p.
142. Gaimster M. Viking Economies: Evidence from the Silver Hoards / M. Gaimster // *Silver Economy in the Viking Age*. – Walnut Creek : Left Coast Press, 2007. – P. 123–133.
143. Gibbons E. A Viking-Age farmstead in Connemara / E. Gibbons E.P. Kelly // *Archaeology Ireland*. – 2003. – Vol. 17. – P. 28–32.
144. Goedheer A. J. Irish and Norse Traditions about the Battle of Clontarf / A. J. Goedheer. – Haarlem : Willinck & Zoon, 1938. – 878 p.
145. Graham-Campbell J. The Initial Impact of the Vikings on Irish Art / J. Graham-Campbell // *Saga – Book*. – 1981. – Vol. XX. – P. 42–48.
146. Graham-Campbell J. The Viking-age silver and gold hoards of Scandinavian character from Scotland / J. Graham-Campbell // *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland*. – 1976. – Vol. 107. – P. 114–135.

147. Greene D. The influence of Scandinavian on Irish / D. Greene // Proceeding of the Viking Congress Dublin 15 – 21 August 1973. – Dundalk : Viking Society for Northern Research, 1976. – P. 75–82.
148. Griffiths D. Vikings of the Irish Sea: Conflict and Assimilation AD 790-1050 / D. Griffiths. – Charleston : History Press, 2010. – 191 p.
149. Grzybowski S. Historia Irlandii / S. Grzybowski. – Wrocław, Warszawa, Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2003. – 340 s.
150. Gullbekk S. H. Coinage and Monetary Economies / S. H. Gullbekk // The Viking World. – London : Routledge, 2008. – P. 159–169.
151. Haliday C. The Scandinavian kingdom of Dublin / C. Haliday. – Dublin : M. H. Gill & Son, 1884. – 456 p.
152. Hall R. A check-list of Viking Age coin finds from Ireland / R. Hall // Ulster Journal of Archaeology. – 1973-1974. – Vol.36/37. – P. 71–86.
153. Halpin A. Weapons and Warfare in Viking and Medieval Dublin / A. Halpin // Medieval Dublin Excavations 1962-81. – Dublin : National Museum of Ireland, 2008. – Vol. 9. – 269 p.
154. Hårdh B. Oriental-Scandinavia Contacts on the Volga, as Manifested by Silver Rings and Weight Systems / B. Hårdh // Silver Economy in the Viking Age. – Walnut Creek : Left Coast Press, 2007. – P. 135–148.
155. Harrison S. H. Viking Graves and Grave-goods in Ireland / Stephen H. Harrison // Vikings in Ireland / [edited by A. C. Larsen]. – Roskilde : Viking Ship Museum, 2001. – P. 61–76.
156. Hedeager L. Scandinavia before the Viking Age / L. Hedeager // The Viking World. – London : Routledge, 2008. – P. 11–22.
157. Henderson G. The Norse influence on Celtic Scotland / G. Henderson. – Glasgow : J. Maclehose and Sons, 1910. – 420 p.
158. Henry F. Irish Art During the Viking Invasions, 800-1020 A.D / F. Henry. – Cornell : Cornell University Press, 1967 – 351 p.

159. Henry F. Irish art: in the early Christian period (to 800 A.D.) / F. Henry. – Cornell : Cornell University Press, 1965 – 256 p.
160. Henry F. Irish art in the Romanesque Period, 1020-1170 A.D. / F. Henry. – London : Methuen, 1965 – 240 p.
161. Henry F. The Book of Kells: Reproductions from the Manuscript in Trinity College / F. Henry. – Dublin, New York : Alfred A Knopf Inc; First American Edition edition, 1974. – 230 p.
162. Henry F. The effects of the Viking invasions on Irish art / F. Henry // The Impact of the Scandinavian Invasions on the Celtic-speaking Peoples c.800-1100 A.D. – Dublin : Dublin Institute for Advanced Studies, 1975. – P. 61–72.
163. Herren M. W. Christ in Celtic Christianity: Britain and Ireland from the Fifth to the Tenth Century / M. W. Herren, S. A. Brown. – Woodbridge : Boydell Press, 2002. – 352 p.
164. Hines J. From Anleifr to Havelok: the English and the Irish Sea / J. Hines // Celtic-Norse relationships in the Irish Sea in Middle Ages 800 – 1200. – Leiden : Brill, 2013. – P. 187–214.
165. Hodkinson B. Summary report of the excavations at St Mary's Cathedral, Limerick, 1992 / B. Hodkinson // North Munster Antiquarian Journal. – 1996. – Vol. 37. – P. 37–64.
166. Hodkinson B. The topography of pre-Norman Limerick / B. Hodkinson // North Munster Antiquarian Journal. – 2002. – Vol. 42. – P. 1–6.
167. Holm P. Between Apathy and Antipathy: The Vikings in Irish and Scandinavian History / P. Holm. // Peritia. – 1994. – №8. – P. 151–169.
168. Holm P. The Slave Trade of Dublin, Ninth to Twelfth Centuries / P. Holm // Peritia. – 1986. – №5. – P. 317–345.
169. Hudson B. Knútr and Viking Dublin / B. Hudson // Scandinavian Studies. – 1994. – Vol. 46. – P. 319–335.
170. Hudson B. T. Viking Pirates and Christian Princes: Dynasty, Religion, and Empire in the North Atlantic / B. T. Hudson. – Oxford : Oxford University Press, 2005. – 278 p.

171. Hughes K. *Early Christian Ireland: Introduction to the Sources* / K. Hughes. – Cambridge : Cambridge University Press, 1972. – 295 p.
172. Hultgård A. *The Religion of the Vikings* / A. Hultgård // *The Viking World*. – London : Routledge, 2008. – P. 212–218.
173. Hurley M. F. *Viking elements in Irish towns: Cork and Waterford.* / M. F. Hurley // *The Viking Age: Ireland and the West*. – Dublin : Four Courts Press, 2010. – P. 154–164.
174. Jennings J. R. B. *On some ancient coins found in west Waterford* / J. R. B. Jennings // *Journal of the Waterford and South-east of Ireland. Archaeological Society*. – 1912. – Vol. 15. – P. 163–167.
175. Johnson R. *Viking Age Dublin* / R. Johnson. – Dublin : Town House Publishing, 2004. – 96 p.
176. Kane E. *Cath Bealaigh Mughna. 908 A.D.* / E. Kane // *Journal of the County Kildare Archaeological Society*. – 2008 – 2009. – Vol. XX – Part 1 – P. 39–47.
177. Klindt-Jensen O. *Viking art* / O. Kindt-Jensen, D. M. Wilson. – New York : Cornell University Press, 1966. – 174 p.
178. Kruse S. E. *Trade and Exchange Across Frontiers* / S. E. Kruse // *Silver Economy in the Viking Age*. – Walnut Creek : Left Coast Press, 2007. – P. 163–176.
179. Lane A. *Ceramic and Cultural change in the Hebrides AD. 500 – 1300* / A. Lane // *Celtic-Norse relationships in the Irish Sea in Middle Ages 800*. – Leiden : Brill, 2013. – P. 118–150.
180. Larsen A. C. *The Exhibition – The Vikings in Ireland* / A. C. Larsen // *Vikings in Ireland*. – Roskilde : Viking Ship Museum, 2001. – P. 127–148.
181. Lönnroth L. *The Icelandic Sagas* / L. Lönnroth // *The Viking World*. – London : Routledge, 2008. – P. 304–310.
182. Lund J. *Viking weapons in Irish Wetlands* / J. Lund // *Celtic-Norse relationships in the Irish Sea in Middle Ages 800 – 1200*. – Leiden : Brill, 2013. – P. 171–186.

183. MacCana P. The influence of the Vikings on Celtic literature / P. MacCana // *The Impact of the Scandinavian Invasions on the Celtic-speaking Peoples c.800-1100 A.D.* – Dublin : Dublin Institute for Advanced Studies, 1975. – P. 78–118.
184. MacManus S. *The Story of the Irish Race: A Popular History of Ireland* / S. MacManus. – New York : Old Greenwich, 1979. – 738 p.
185. Magnúsdóttir A. G. Women and sexual Politics / A. G. Magnúsdóttir // *The Viking World.* – London : Routledge, 2008. – P. 40–48.
186. McManus D. *A Guide to Ogam* / D. McManus. – Maynooth: Maynooth Monographs, 1991. – 212 p.
187. McCutcheon C. Medieval pottery from Wood Quay, Dublin / C. McCutcheon // *Medieval Dublin Excavations 1962-81.* – Dublin : National Museum of Ireland, 2006. – Vol. 9. – 213 p.
188. McTurk R. W. Ragnarr Loðbrók in the Irish annals / R. W. McTurk // *Proceeding of the Viking Congress Dublin 15 – 21 August 1973.* – Dundalk : Viking Society for Northern Research, 1976. – P. 93–124.
189. Ní Mhaonaigh M. Cogad Gáedel re Gallaib: some dating considerations / M. Ni Mhaonaigh // *Peritia.* – 1995. – №9 – P. 354–377.
190. Ní Mhaonaigh M. *Literary Lochlann* / M. Ní Mhaonaigh // *Cànan & Cultar/ Language and Culture: Rannsachadh na Gàidhlig.* – Edinburgh : Dunedin Academic Press Ltd., 2006. – P. 25–37.
191. Ní Mhaonaigh M. Tales of three Gormlraiths in medieval Irish literature / M. Ní Mhaonaigh. // *Ériu.* – 2002. – Vol. 52. – P. 1–24.
192. Ni Mhaonaigh M. *The Vikings in Medieval Irish Literature* / M. Ni Mhaonaigh // *Vikings in Ireland.* – Roskilde : Viking Ship Museum, 2001. – P. 99–106.
193. O'brien M. A. *Concise History of Ireland* / M. O'brien. – London : Thames & Hudson, 1972. – 192 p.
194. Ó Corráin D. Foreign connections and domestic politics: Killaloe and the Uí Briain in twelfth-century hagiography / D. Ó Corráin // *Ireland in early mediaeval Europe:*

- studies in memory of Kathleen Hughes. – Cambridge : Cambridge University Press, 1982. – P. 213–231.
195. Ó Corráin D. Ireland before the Normans / D. Ó Corráin. – Dublin : Irish Book Center, 1972. – 222 p.
196. Ó Corráin D. Irish law and canon law / D. Ó Corráin // Irland und Europa: die Kirche im Frühmittelalter = Ireland and Europe: the early church. – Stuttgart : Klett-Cotta, 1984. – P. 234–240.
197. Ó Corráin D. Nationality and kingship in pre-Norman Ireland / D. Ó Corráin // Historical Studies XI: Nationality and the Pursuit of National Independence. – Belfast : Appletree, 1978. – P. 1–35.
198. Ó Corráin D. The Vikings and Ireland / D. Ó Corráin // The Viking World. – London : Routledge, 2008. – P. 428–433.
199. Ó Corráin D. Vikings in Ireland and Scotland in the Ninth Century / D. Ó Corráin // Periti. – 1998. – №12 – P. 296–339.
200. Ó Corráin D. Women and the law in early Ireland / D. Ó Corráin // Chattel, servant or citizen: women's status in church, state and society. Papers read before the XXIst Irish Conference of Historians, held at Queen's University of Belfast, 27-30 May 1993. – Belfast : Institute of Irish Studies, 1995. – P. 45–57.
201. O'Connell, J. The Irish wars, a military history of Ireland from the Norse invasions to 1798 / J. O'Connell. – Dublin : Martin Lester Limited, 1920. – 152 p.
202. Ó Cróinín D. Early Medieval Ireland 400 - 1200 / D. Ó Cróinín. – London : Longman, 1995. – 400 p.
203. Ó Cróinín D. Three weddings and a funeral: rewriting Irish political history in the tenth Century / D. Ó Cróinín // Seanchas. – Dublin : Four Courts Press, 2000. – P. 212–224.
204. Ó Cuiv B. Personal names as an indicator of relations between the native Irish and settlers in the Viking period / B. Ó Cuiv // Settlement and society in medieval Ireland. – Kilkenny : Boethius Press, 1988. – P. 79–88.

205. O'Donovan E. The Irish, the Vikings and the English: new archaeological evidence from excavations at Golden Lane, Dublin / E. O'Donovan // *Medieval Dublin VIII*. – Dublin : Four Courts Press, 2007. – P. 36–130.
206. Ó Floinn R. Irish and Scandinavian Art in the Early Medieval Period / R. Ó Floinn // *Vikings in Ireland*. – Roskilde : Viking Ship Museum, 2001. – P. 87–98.
207. Oftedal M. Scandinavian place-names in Ireland. // *Proceeding of the Viking Congress Dublin 15 – 21 August 1973*. – Dundalk : Viking Society for Northern Research, 1976. – P. 125–134.
208. Ó Lochlainn C. Poets on the battle of Clontarf / C. Ó Lochlainn // *Éigse*. – 1943. – Vol. 4. – P. 33–47.
209. O'Neill J. Excavation of pre-Norman structures on the site of an enclosed early Christian cemetery at Cherrywood, county Dublin / J. O'Neill // *Medieval Dublin VII*. – Dublin : Four Courts Press, 2006. – P.66–88.
210. Paori L. The Viking Towns of Ireland / L. de Paori // *Proceeding of the Viking Congress Dublin 15 – 21 August 1973*. – Dundalk : Viking Society for Northern Research, 1976. – P. 29–38.
211. Pedersen A. Vikings Weaponry / A. Pedersen // *The Viking World*. – London : Routledge, 2008. – P. 204–211.
212. Peirce I. Swords of the Viking Age / I. Peirce. – Woodbridge : Boydell Press, 2014. – 168 p.
213. Radner J. N. The Combat of Lug and Balor: Discours of Power in Irish Myth and Folktale / J. N. Radner // *Oral Tradition*. – Columbia, 1992. – Vol. 7. – № 1. – P. 143–149.
214. Raudvere C. Popular Religion in the Viking Age / C. Raudvere // *The Viking World*. – London : Routledge, 2008. – P. 235–243.
215. Rekdal J. E. Pagan myth and Christian doctrine / J. E. Rekdal // *Celtic-Norse relationships in the Irish Sea in Middle Ages 800 – 1200*. – Leiden : Brill, 2013. – P. 109–118.

216. Richards J. D. *The Vikings: A Very Short Introduction* / J. D. Richards. – Oxford : OUP Oxford, 2005. – 168 p.
217. Richards J. D. *Viking Settlement in England* / J. D. Richards // *The Viking World*. – London : Routledge, 2008. – P. 368–374.
218. Sayers W. *Clontarf, and the Irish destinies of Earl Sigurdr of Orkney and Thorsteinn Sídu-Hallsson* / W. Sayers // *Scandinavian Studies*. – 1991. – Vol 63. – P. 164–186.
219. Sheehan J. *Ireland's early Viking Age silver hoards: components, structure and classification* / J. Sheehan // *Acta Archaeologica*. – 2000. – Vol. 71. – P. 49–63.
220. Sheehan J. *Ireland's Viking Age Hoards: Sources and Contacts* / J. Sheehan // *Vikings in Ireland*. – Roskilde : Viking Ship Museum, 2001. – P. 51–60.
221. Sheehan J. *The Form and Structure of Viking-Age Silver Hoards: The Evidence from Ireland* / J. Sheehan // *Silver Economy in the Viking Age*. – Walnut Creek : Left Coast Press, 2007. – P. 149–162.
222. Sheehan J. *The longphort in Viking Age Ireland* / J. Sheehan // *Acta Archaeologica*. – 2008. – Vol. 79. – P. 282–295.
223. Sigurdsson G. *Gaelic influence in Iceland: historical and literary contacts : a survey of research* / G. Sigurdsson. – Reykjavik : Bókaútgáfa Menningarsjóðs, 1988. – 172 p.
224. Simms K. *Warfare in the medieval Gaelic lordships* / K. Simms // *Irish Sword*. – 1975. – Vol. – 12. – P. 98–108.
225. Simpson L. *Forty years a-digging: a preliminary synthesis of archaeological investigations in Medieval Dublin* / L. Simpson // *Medieval Dublin I*. – Dublin : Four Courts Press, 1999. – P. 11–68.
226. Simpson L. *The first phase of Viking activity in Ireland: archeological evidence from Dublin* / L. Simpson // *The Viking Age: Ireland and the West*. – Dublin : Four Courts Press, 2010. – P. 418–429.
227. Sindbæk S. M. *All in the same boat. The Vikings as European and global heritage* / S. M. Sindbæk // *Heritage Reinvents Europe*. – Jambes : Europae Archaeologia Consilium, 2013. – P. 81–89.

228. Sindbæk S. M. Local and Long-distance Exchange / S. M. Sindbæk // *The Viking World*. – London : Routledge, 2008. – P. 150–158.
229. Skre D. The Development of Urbanism in Scandinavia / D. Skre // *The Viking World*. – London : Routledge, 2008. – P. 83–93.
230. Smyth A. P. *Scandinavian Kings in the British Isles* / A. P. Smyth. – Oxford : Oxford University Press, 1977. – 307 p.
231. Smyth A. P. *Scandinavian York and Dublin* / A. P. Smyth. – Dublin : Irish Academic Press, 1987. – 361 p.
232. Smyth A. P. The Black Foreigners of York and the White Foreigners of Dublin / A. P. Smyth // *Saga-Book*. – 1974 – 1977. – Vol. XIX. – P. 101–117.
233. Stokes W. The Second Battle of Moytura / W. Stokes // *Revue Celtique*. – 1891. – Vol. 12. – P. 52–130.
234. Strinholm A. M. *Wikingszüge, Staatsverfassung und Sitten der alten Skandinavier* / A. M. Strinholm. – Gamburg : bei Fridrich Perthes, 1839. – 370 s.
235. Stout M. *Early Christian Ireland: Settlement and environment* / M. Stout // *A History of Settlement in Ireland*. – London : Routledge, 2000. – P. 81–109.
236. Sykes B. *Saxons, Vikings, and Celts: The Genetic Roots of Britain and Ireland* / B. Sykes. – New York : W. W. Norton, 2007. – 336 p.
237. Tsigaridas Z. *Homeland – Strange land – New land. Material and Theoretical aspects of defining Norse identity in the Viking Age* / Z. Tsigaridas // *Celtic-Norse relationships in the Irish Sea in Middle Ages 800 – 1200*. – Leiden : Brill, 2013. – P. 151–170.
238. Valante M. A. *The Vikings in Ireland: settlement, trade and urbanization* / M. A. Valante. – Dublin : Four Courts Press, 2008. – 224 p.
239. Vogt L. *Dublin som norsk By* / L. Vogt. – Oslo : H. Aschehoug & Company, 1896. – 409 p.
240. Wallace P. F. *Ireland`s Viking Towns* / P. F. Wallace // *Vikings in Ireland*. – Roskilde : Viking Ship Museum, 2001. – P. 37–50.

241. Wallace P. F. The English presence in Viking Dublin / P. F. Wallace // Anglo-Saxon monetary history: essays in memory of Michael Dolley. – Leicester : Leicester University Press, 1986. – P. 201–221.
242. Walsh Á. Scandinavian Relations with Ireland during the Viking Period / Á. Walsh. – London: T. Fisher Unwin Limited, 1922. – 106 p.
243. Warner R. Scottish silver arm-rings: an analysis of weights / R. Warner // Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland. –1976. – Vol. 107. – P. 136–143.
244. Wiechmann R. Hedeby and Its Hinterland: A Local Numismatic Region / R. Wiechmann // Silver Economy in the Viking Age. – Walnut Creek : Left Coast Press, 2007. – P. 29–48.
245. Williams G. Kingship, Christianity and coinage: monetary and political perspectives on silver economy in the Viking age / G. Williams // Silver Economy in the Viking Age. – Walnut Creek : Left Coast Press, 2007. – P. 177–214.
246. Williams G. Raiding and Warfare / G. Williams // The Viking World. – London : Routledge, 2008. – P. 193–203.
247. Wyatt D. Slavery, Power and Cultural Identity in the Irish sea region, 1066 – 1171 / D. Wyatt // Celtic-Norse relationships in the Irish Sea in Middle Ages 800 – 1200. – Leiden : Brill, 2013. – P. 97–108.

IV. Електронні ресурси

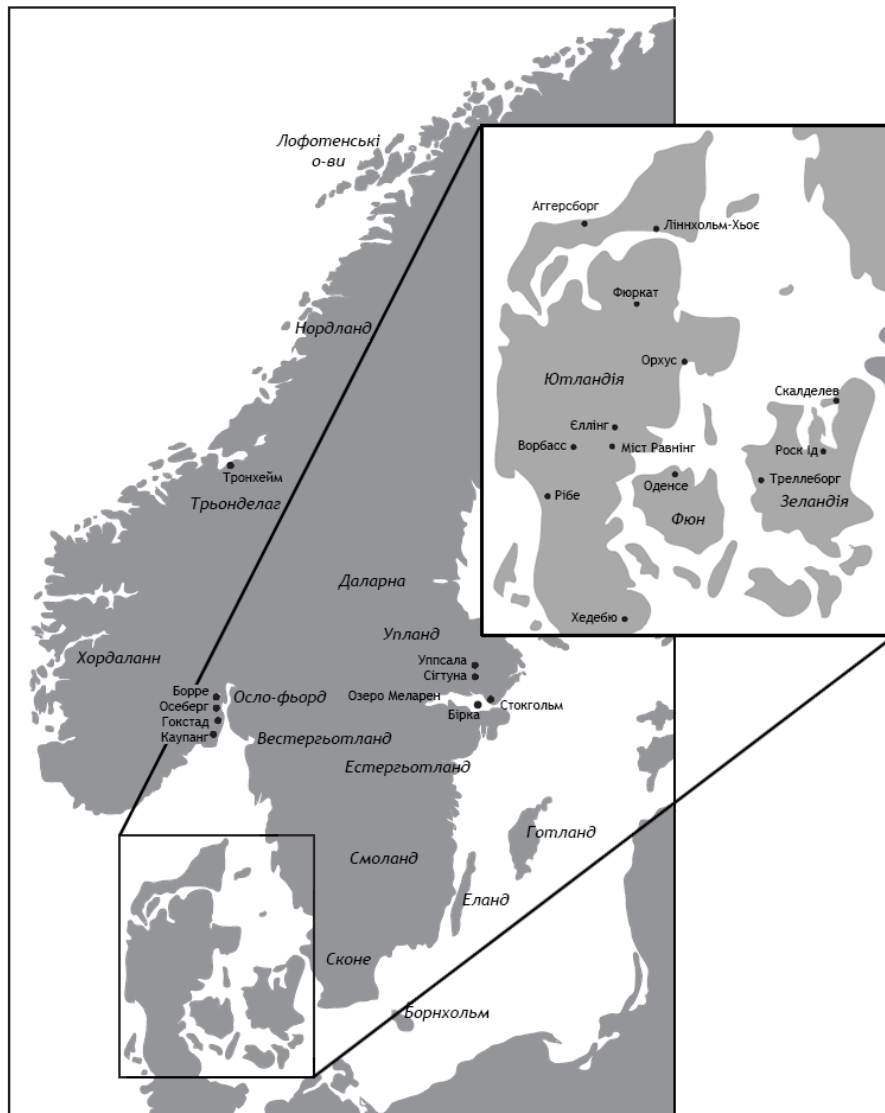
248. Рис А. Наследие кельтов. Древняя традиция в Ирландии и Уэльсе [Электронный ресурс] / А. Рис, Б. Рис. – Режим доступа до ресурсу: <http://svr-lit.niv.ru/svr-lit/ris-nasledie-keltov/index.htm> [14.10.2014]
249. Mc Carthy D. P. Chronological Synchronisation of the Irish Annals [Электронный ресурс] / D. P. Mc Carthy. – Dublin, 2005. – Режим доступа до ресурсу: http://www.irish-annals.cs.tcd.ie/Edition_4/K_trad/K_synch.htm. [22. 03.2015]

ДОДАТКИ

Додаток А
Ірландія в 600 – 800 рр.

Додаток Б
Скандинавський та Ютландський піво-ви в VIII – IX ст.

Richards J. D. The Vikings: A Very Short Introduction / J. D. Richards. – Oxford: OUP Oxford, 2005. – P. 10 – 11.

Додаток В

Зображення міфічної істоти на носу корабля вікінгів – драккару.

Фото:

Музей Культурної Історії, університет Осло, Норвегія. Фотограф: Ove Holst /
Режим доступу: http://www.khm.uio.no/english/about/services/photo/pressphotos/press-viking-ship-museum/Cf24063_C55000_100_VSH.jpg?vrtx=view-as-webpage [24. 08. 2015]

Додаток Д
Приклад змієподібних тварин в мініатюрі

Келлська книга, IX ст. (Трінті Коледж, Дублін, f. 124 r.) /
Режим доступу: http://digitalcollections.tcd.ie/home/index.php?DRIS_ID=MS58_003v
[17. 06. 2015]

Додаток Е

Зображення євангелістів у вигляді істот: Матвій – ангел, Марк – лев, Лука – телець, Іоанн – орел.
Мініатюра Келльської книги IX ст.

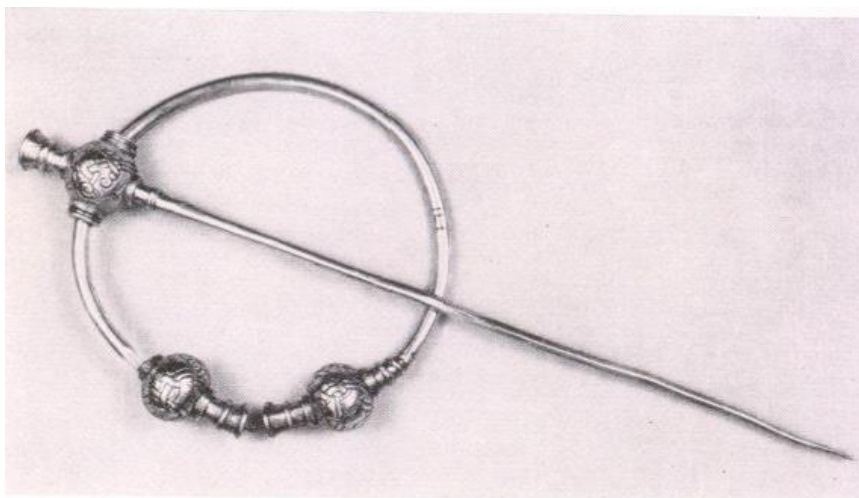
Келльська книга, IX ст. (Трінті Коледж, Дублін, f. 129 v.) /

Режим доступу: http://digitalcollections.tcd.ie/home/index.php?DRIS_ID=MS58_003v

[17. 06. 2015]

Додаток Ж

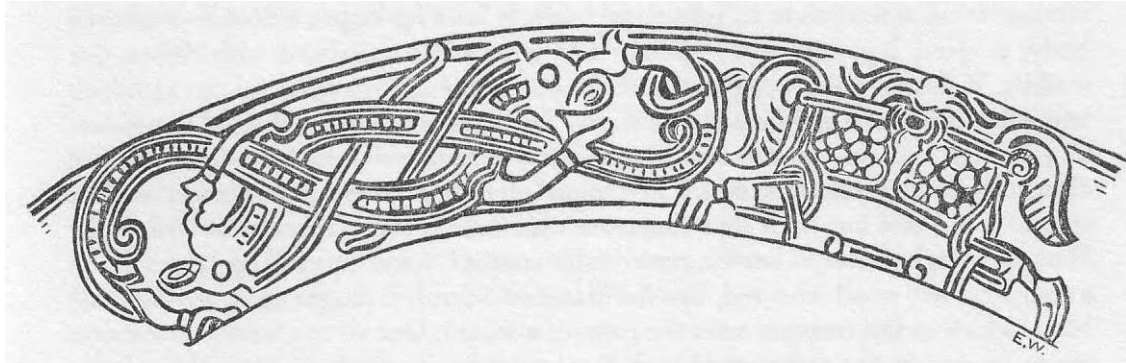
Срібна брошка зі Скейлського кладу, IX ст. Оркнейські острови.

Graham-Campbell J. The Viking-age silver and gold hoards of Scandinavian character from Scotland / J. Graham-Campbell // Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland. – 1976. – Vol. 107. – P. 136.

Додаток 3

Орнамент кубку з Еллінгу (Данія) X ст. Національний музей в Копенгагені

Klindt-Jensen O. Viking art / O. Kindt-Jensen, D. M. Wilson. – New York: Cornell University Press, 1966. – P. 95.

Додаток И

Брошка з Траену. X ст. Норвегія.

Klindt-Jensen O. Viking art / O. Kindt-Jensen, D. M. Wilson. – New York: Cornell University Press, 1966. – P. 200

Додаток К

Елемент мініатюри із зображенням голови звіря в еллінгському стилі.

Келльська книга, IX ст. (Трінті Коледж, Дублін, f. 285 r.) /

Режим доступу: http://digitalcollections.tcd.ie/home/index.php?DRIS_ID=MS58_003v

[17. 06. 2015]

Додаток Л
Елемент мініатюри, виконаний в латенському стилі.

Келлська книга, IX ст. (Трінті Коледж, Дублін, f. 2 v.) /
Режим доступу: http://digitalcollections.tcd.ie/home/index.php?DRIS_ID=MS58_003v
[17. 06. 2015]

Додаток М

Фрагменти кам'яних хрестів із оздобленням в еллінському стилі. Церква св. Алкмунда, Дербі, Англія.

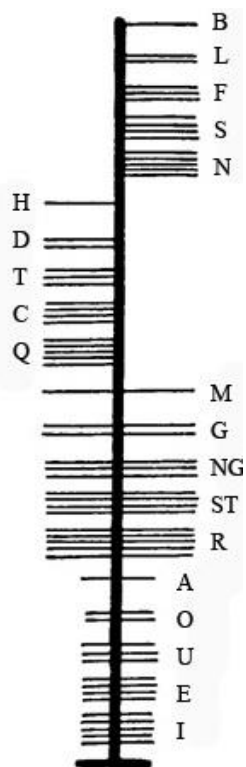

Klindt-Jensen O. Viking art / O. Kindt-Jensen, Press, 1966. – P. 205.

D. M. Wilson. – New York: Cornell University

Додаток Н

1. Огам

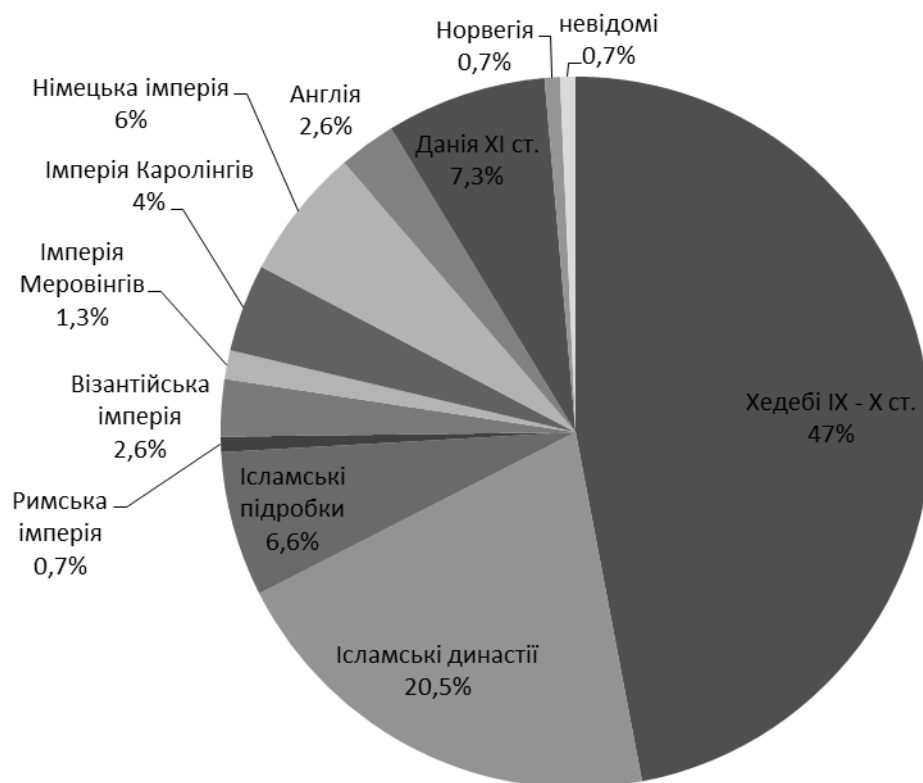

2. Рунічне письмо, футарк

- a) старші руни (III – VIII ст.)
- b) молодші руни (IX – XI ст.)
- c) пунктирні датські руни (XI ст.)

Додаток П

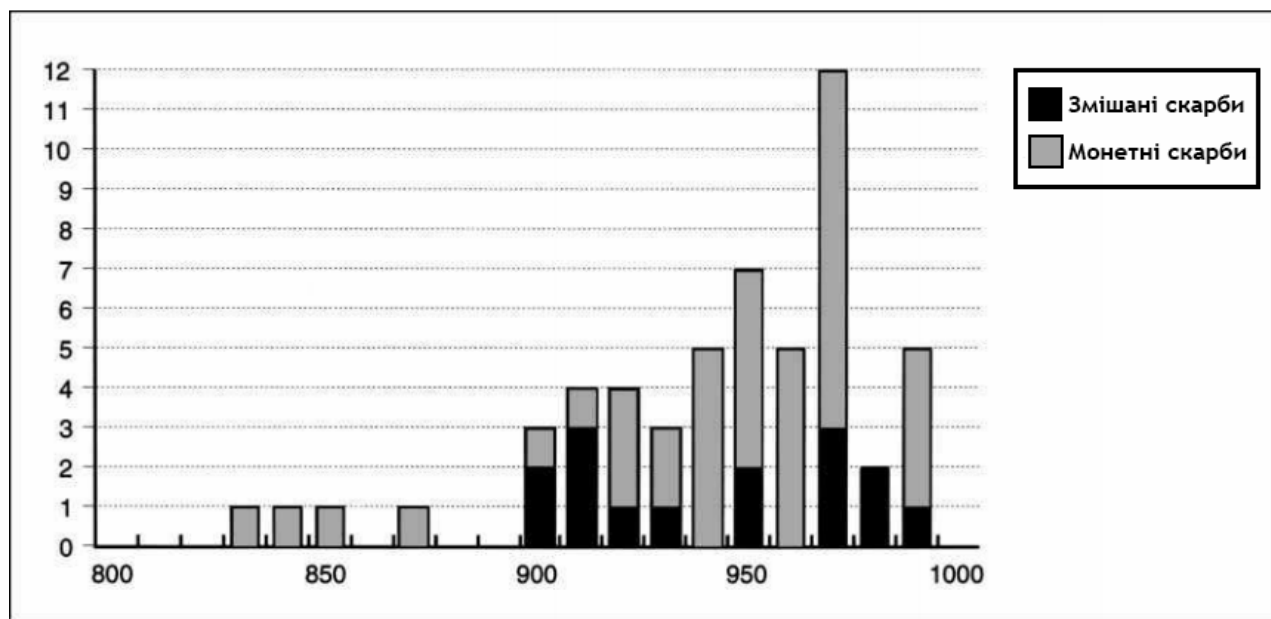
Різні за походження монети (у %) з Хедебі (поселення і скарби)

Wiechmann R. Hedeby and Its Hinterland: A Local Numismatic Region / R. Wiechmann // *Silver Economy in the Viking Age* / [edited by J. Graham-Campbell and G. Williams]. – Walnut Creek: Left Coast Press, 2007. – P. 41.

Додаток Р

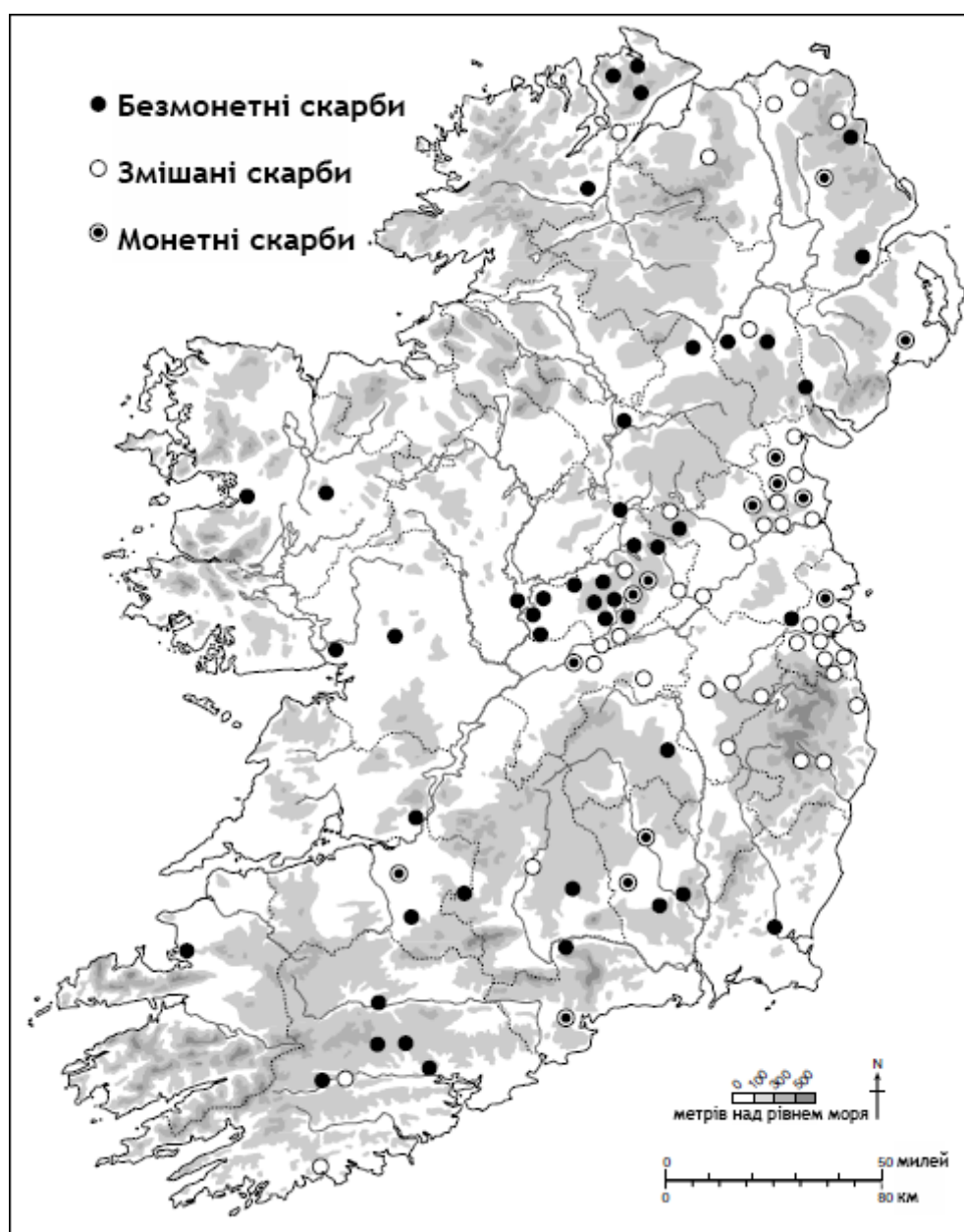
Кількість монетних та мішаних скарбів вікінгів в період 800 – 1000 рр. в Ірландії.

Sheehan J. Ireland's early Viking Age silver hoards: components, structure and classification / J. Sheehan
// Acta Archaeologica. – 2000. – Vol. 71. – P. 50.

Додаток С

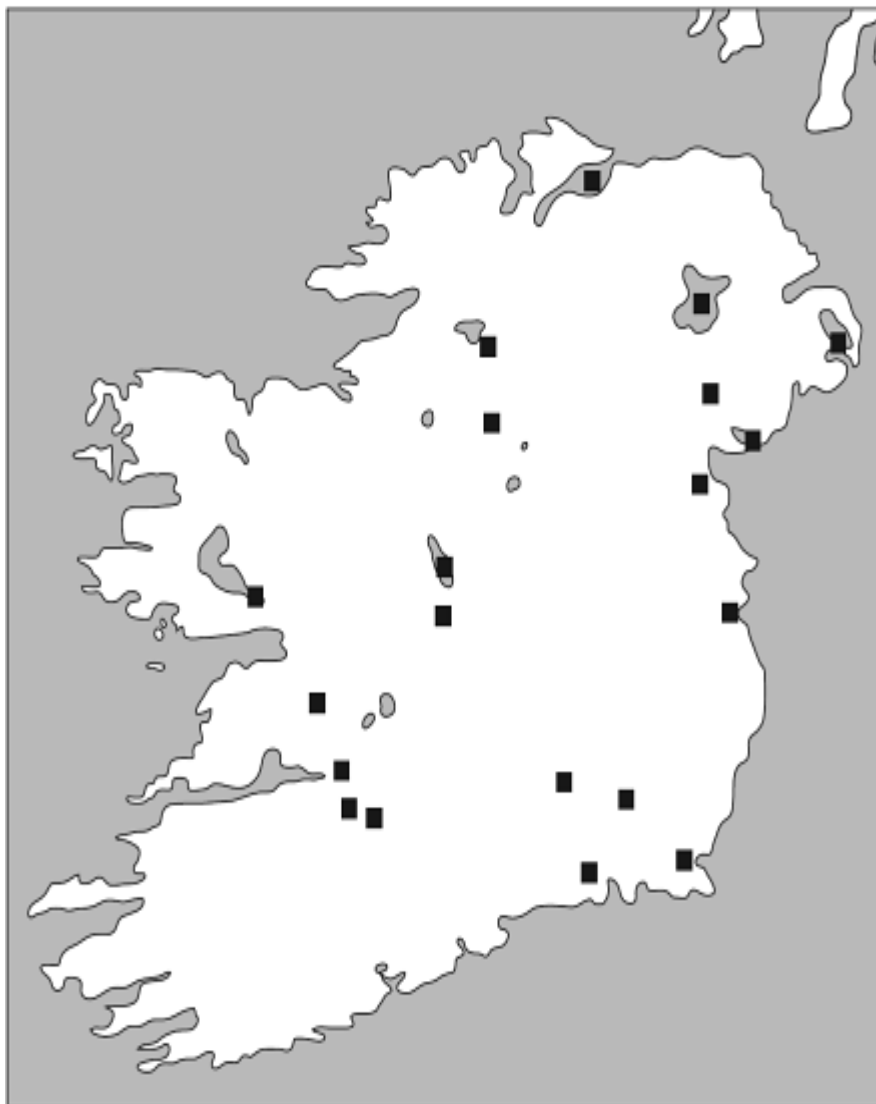
Місцезнаходження скарбів вікінгів в Ірландії.

Sheehan J. Ireland's Viking Age Hoards: Sources and Contacts /John Sheehan // Vikings in Ireland / [edited by Larsen A. C.]. – Roskilde, 2001. – P. 55

Додаток Т

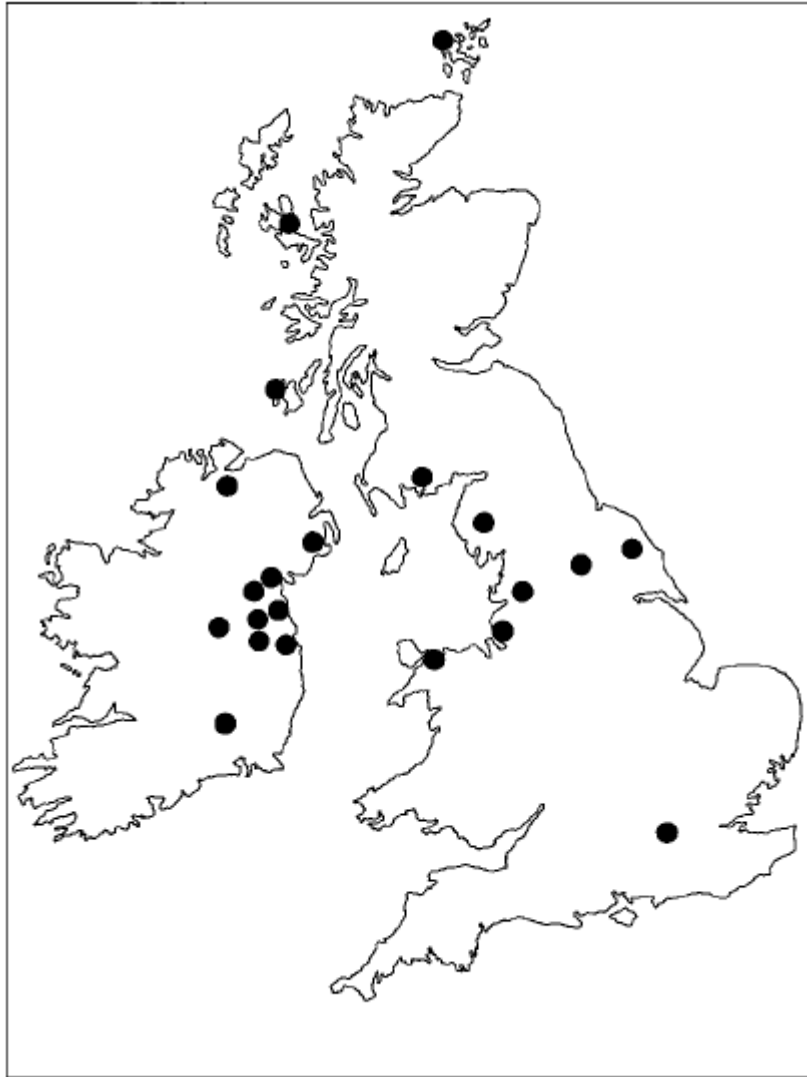
Поселення вікінгів у Х ст. за даними ірландських хронік

Downham C. Vikings' Settlements in Ireland before 1014 / C. Downham // Celtic-Norse relationships in the Irish Sea in Middle Ages 800 – 1200 / [edited by J. V. Sigurðsson and T. Bolton.]. Leiden: Brill, 2013. – P. 8.

Додаток У

Розташування скарбів, що містять куфічний дирхем на Британських островах.

Sheehan J. Ireland's early Viking Age silver hoards: components, structure and classification / J. Sheehan

// Acta Archaeologica. – 2000. – Vol. 71. – P. 54.